

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MİLLİYETÇİLİĞE İLİŞKİN KURAMSAL AÇIKLAMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

PROF.DR. OĞUZHAN GÖKTOLGA

ONUR ŞATLI

MALATYA-2022

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MİLLİYETÇİLİĞE İLİŞKİN KURAMSAL
AÇIKLAMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

ONUR ŞATLI

DANIŞMAN

PROF.DR. OĞUZHAN GÖKTOLGA

MALATYA-2022

ONUR SÖZÜ

Bu tez çalışması, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi 'ne uygun olarak hazırlanmış olup; tezimin akademik ve etik kurallara uygun olarak hazırlandığını, kullanılan kaynakların kaynakçada belirtilenlerden oluştuğunu ve bu eserlerin hepsine atıfta bulunduğumu belirtir, aksi bir durum halinde aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

TEŞEKKÜR

Hayatım boyunca her türlü desteklerini üzerimde hissettiğim babam Özer ŞATLI, annem Özgöl ŞATLI, kardeşim Okan ŞATLI, tanıştığım günden itibaren benim için her türlü özveriye gösteren ve beni sabırla destekleyen değerli eşim İmge Melisa ŞATLI, yüksek lisans eğitimi boyunca bana emeği geçen ve her türlü desteği gösteren saygıdeğer tez danışmanım Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA ve değerli Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü hocalarına sonsuz teőkürlerimi sunarım.

İTHAF

Bu tezi, milliyetçi bir Türk kadını olarak tanıştığım günden itibaren benim için her türlü özveri ve sabrı gösterip, eğitimim süresince beni sürekli desteklediği için ve bu tezin ortaya çıkış sürecinde bana sağladığı önemli zamandan ötürü canım eşim İmge Melisa ŞATLI ve yine milliyetçi bir Türk ferdi olarak yetiştireceğimiz değerli oğlumuz Göksenin Kaan ŞATLI' ya ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
İTHAF.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÖZET.....	1
ABSTRACT.....	2
GİRİŞ.....	3
1. BÖLÜM: MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK ÜZERİNE.....	4
2. BÖLÜM: GELENEKSEL KURAMSAL AÇIKLAMALAR.....	13
2.1. Primordialist Açıklamalar.....	13
2.1.1. Clifford Geertz.....	13
2.1.2. Sadri Maksudi Arsal.....	17
2.1.3. Pierre L. van den Berghe.....	21
2.2. Modernist Açıklamalar.....	25
2.2.1. Elie Kedourie.....	26
2.2.2. Eric J. Hobsbawm.....	30
2.2.3. Tom Nairn.....	36
2.2.4. Benedict Anderson.....	40
2.2.5. Ernest Gellner.....	45
2.2.6. Miroslav Hroch.....	51
2.2.7. Liah Greenfeld.....	56
2.2.8. Michael Hechter.....	61
2.2.9. Paul Brass.....	65
2.2.10. John Breuilly.....	68
2.3. Etno Sembolcü Açıklamalar.....	71
2.3.1. John A. Armstrong.....	72
2.3.2. Josep R. Llobera.....	76
2.3.3. Anthony D. Smith.....	82
3. BÖLÜM: ELEŞTİREL KURAMSAL AÇIKLAMALAR.....	89

3.1. Michael Billig.....	89
3.2. Montserrat Guibernau.....	93
3.3. Craig Calhoun.....	97
3.4. Philip Spencer ve Howard Wollman	101
3.5. Feminist Açıklamalar	105
4. BÖLÜM: KURAMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI VE MİLLİYETÇİLİK ARAŞTIRMALARINDA KULLANILACAK YOL HARİTASI.....	109
SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA.....	125

MİLLİYETÇİLİĞE İLİŞKİN KURAMSAL AÇIKLAMALAR

ÖZET

Bu çalışmada Siyaset Bilimi'nin hakkında en fazla tartışmaya sahne olduğu sorunlu kavramlarından birisi olan milliyetçilik, milliyetçilik kuramları temel alınarak incelenmiştir. Çalışmanın konusunu da oluşturan milliyetçilik kuramları, milliyetçilik olgusunu kapsayıcı bir şekilde inceleyen açıklamalardır. Bu amaçla betimsel araştırma yönteminin temel alındığı bu çalışmada öncelikle millet ve milliyetçilik kavramları açıklanmıştır. Daha sonra geleneksel ve eleştirel olarak genel iki kategoride incelenebilecek milliyetçilik kuramları incelenmiştir. Geleneksel kuramlar literatürde primordialist, modernist ve etno-sembolcü olarak üç ana başlık altında incelenmektedir. Eleştirel kuramlar ise bu üç açıklamaya da dahil edilemeyen ve onları eleştiren kuramları içermektedir. Primordialist, modernist veya etno-sembolcü olarak sınıflandırılmayan bu kuramlar, bu çalışmaya özgü olarak eleştirel kuramlar kategorisinde incelenmiştir. Bütün bu açıklamalara değinildikten sonra ise son bölümde kuramların karşılaştırmalı bir incelemesi sunulmuştur. Bu bölümdeki amaç milliyetçilik kuramlarının yeterliliklerini tartışmak ve milliyetçiliğe dair genel bir inceleme yöntemi çizmektir. Çalışma boyunca detaylı bir literatür taraması yapılmış ve betimsel ve karşılaştırmalı yöntemler birlikte kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyet, Milli Kimlik, Milliyetçilik, Milliyetçilik Kuramları.

THEORETICAL EXPLANATIONS OF NATIONALISM

ABSTRACT

In this study, nationalism, one of the problematic concepts about which political science is the scene of the most debate, was examined based on theoretical nationalism explanations. The explanations of theoretical nationalism, which also constitute the subject of the study, are statements that examine the phenomenon of nationalism with an inclusive upper theory. For this purpose, the concepts of nationality and nationalism are explained in this study, which is based on the descriptive research method. Then, the explanations of nationalism, which can be examined in two categories traditionally and critically, were examined. Traditional theories are examined in the literature as primordialist, modernist and ethno-symbolist under three main headings. Critical theories include theories that cannot be included in all three statements and criticize them. These explanations, which cannot be classified as primordialist, modernist or ethno-symbolist, were examined in the category of critical theories specific to this study. After all these explanations are mentioned, a comparative examination of the theories is presented in the last section. The aim of this section is to discuss the competencies of theoretical nationalism statements and to draw a general method of examination of nationalism. During the study, a detailed literature review was carried out and the illustrative and comparative methods were used together.

Keywords: Nation, Nationality, National Identity, Nationalism, Theories of Nationalism.

GİRİŞ

Milliyetçilik, 18. yüzyıldan bu yana literatürde kendisine hayli geniş bir yer edinip, çok sayıda eserin odak noktası olmuştur. Hakkında çok sayıda eser üretilip, bir sürü tartışmaya neden olan millet ve milliyetçilik kavramlarının daha öncesinde neden detaylı bir incelemeye sahip olamadığının net bir cevabı yoktur. Ancak şu anda milliyetçilik alanında çalışmak isteyen her bir araştırmacıya geniş bir kaynak arşivi bulunmaktadır. Bu geniş arşiv milliyetçilik kuramları olarak adlandırılmaktadır.

Bu çalışmada bu kuramsal milliyetçilik açıklamalarının incelenerek en sonunda karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınması hedeflenmiştir. Bu amaçla çalışmaya öncelikle ilk bölümde millet ve milliyetçilik tanımlarının kısa bir özeti verilerek başlanmıştır. İkinci bölümde ise milliyetçilik alanında geleneksel tartışmaların yaşandığı kuramsal açıklamalara yer verilmiştir. Bu bölümdeki açıklamaların geleneksel olarak nitelenmesinin nedeni literatürde milliyetçilik alanında kurucu olan primordialist-modernist yaklaşımları ve daha sonra bu bakış açılarının sentezini yapabilen etno-sembolcü yaklaşımları içermesidir.

Ancak literatüre daha sonradan eklenen ve bu üç bakış açısının da içerisine tam olarak dahil edilemeyen milliyetçilik açıklamaları da bulunmaktadır. Çalışma içerisinde bu açıklamalar eleştirel olarak adlandırılıp üçüncü bölümde incelenmiştir. Eleştirel kuramlar içerisinde ise en dikkate değer olanlar Michael Billig'in banal olarak ifade ettiği milliyetçiliğin her gün bireylere nasıl hatırlatıldığı ve kadının millet oluşturulma süreçlerine dahil edilmemesini eleştiren feminist kuramlardır.

Son olarak dördüncü bölümde ise ana hatlarıyla özetlenen bu kuramsal açıklamalar karşılaştırmalı bir bakış açısıyla sentezlenmiştir. Çalışmanın genel hatları karşılaştırmalı bakış açısı ile birlikte betimsel araştırma tekniklerinin bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Bu nedenle detaylı bir literatür taraması yapılarak tüm araştırmacıların düşüncelerine detaylıca ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak yine de en baştan belirtmek gerekir ki milliyetçilik literatürü burada seçilen yazarlardan daha fazla araştırmacıyı ve çalışmayı içermektedir. Burada seçilenler ise eserlerine ulaşılabilen ve eserleri en fazla eleştirilen yazarlardır.

1. BÖLÜM: MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK ÜZERİNE

Milliyetçilik, kimileri için yaşadığı yeri canı pahasına savunmakla eşdeğer tutulan vatansever duygulardan gelir, kimileri için ise ayrılıkçı, yıkıcı ve ötekileştirici bir tutumdan gelir. Bazı durumlarda bu iki olguyu ayrıştırarak her ikisinin ayrı ayrı açıklandığı da görülmüştür. Bu bakımdan incelendiğinde vatanseverlik, saygıdeğer ve ahlaki, buna karşın milliyetçilik saldırgan ve yayılmacı tutumlarla özdeşleştirilmiştir (Jaffrelot, 2018: 25). Tipoloji geliştirme konusundaysa Pierre-Andre Taguieff dört farklı bir tasniflendirme yapmaktadır. İlk olarak ultra zayıf modelde milliyetçilik kolektif kimlikte kesin bir ölçü temin etmek için kendi kendini yönetme tarzını hedeflemektedir. İkinci olarak asgari modelde milliyetçilik etnik sınırlar ile siyasi sınırların örtüşmesini hedeflemektedir. Üçüncü olarak güçlü modelde milliyetçiliği fikir, ideoloji veya doktrin olarak yorumlar. Son olarak ultra güçlü modelde ise milliyetçilik milletin doğal bir karaktere sahip olduğunu ve tüm diğerlerinden üstün tutulmasını öngörür (Akt. Breuer, 2017: 27).

Bu gibi varsayımlar kavrama hem faşizmin hem de liberalizmin sarılmasına neden olmuştur. Her hâlükârda kavramın siyasi alandaki gücü yadsınamaz bir durumdadır. Bu nedenle milliyetçiliğe dair hatırı sayılır miktarda çalışma yapılmıştır ve yapılmaya da devam etmektedir. Ancak milliyetçiliğe ilişkin yapılan araştırmalarda karşılaşılabilecek temel bir sorun bulunmaktadır. Bu temel sorun milliyetçilikle beraber milliyet, milletlik, kavim, cemaat, etnisite, etnik grup, etnik topluluk, etnik kategori, etnik çekirdek gibi çeşitli terimlerin de çalışma alanına dahil edilmesi ve bunun sonucunda ortaya ciddi bir kavram enflasyonunun çıkmasıdır (Saygılı, 2020: 13).

Etienne Balibar da bu konuya dikkat çekerek milliyetçilik kavramının asla tek başına işlev görmeyeceğini belirtmektedir. Balibar'a göre milliyetçilik hem en önemli hem de en kırılgan halkası olduğu bir zincirin içerisinde yer alır. Bu zincir farklı terimlerin de eklenmesiyle sürekli olarak genişleyen bir yapıdadır: yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, etnizm, etnosentrizm, yabancı düşmanlığı, şövenizm, emperyalizm, jingoizm gibi. Her biri farklı anlamlara gelebilen bu terimler milliyetçiliği de anlamayı güçleştirmektedir. Ancak kavram basit bir şekilde de ifade edilebilir. Milliyetçilik-millet ilişkisi, bir gerçeklik olan millete karşı bir ideoloji olan milliyetçiliği koyar (Balibar,

2017a: 62-63). İşin özünde milliyetçilik, birbirinden kopuk olan milli parçaları bir araya getirerek devletler kurmuştur. Aynı milliyetçilik, modern devlette kendisine bağlı olan tüm birimleri merkezden en uca kadar millet adına kontrol altında tutmaya da imkân sağlamaktadır (Sevim, 2008: 23).

Milliyetçilik kavramının yukarıda belirtilen özelliklerden ayrı bir özelliği daha bulunmaktadır. Milliyetçilik, kavram enflasyonu oluşturmasının yanı sıra sürekli olarak bölünerek gelişen bir kavram olma özelliğini de göstermektedir. Bir tarafta iyi milliyetçilikler diğer tarafta kötü milliyetçilikler; bir tarafta bir devlet ya da topluluk oluşturmaya çalışan milliyetçilikler diğer tarafta boyun eğdirmeye, yok etmeye çalışan milliyetçilikler; bir tarafta hukuka başvuran diğer tarafta kuvvete başvuran; bir tarafta diğer milliyetçilikleri onaylayan ve savunan diğer tarafta emperyalist ve ırkçı bir bakış açısıyla onları ötekileştiren milliyetçilikler hep var olmuştur ve olacaktır (Balibar, 2017a: 64)

Bu gibi durumlar ve kavramlar daha da çoğaltılabilir ancak en önemli görünen ve ciddi olarak araştırılması gereken birkaçını gözden kaçırmamak gerekir. Bu kavramlar millet, kimlik, etnisite ve ırk kavramlarıdır. Çünkü bunlar milliyetçiliğin de anlaşılabilirliğini kolaylaştıran kavramlardır. Balibar'ın da işaret ettiği kavramların çoğu bu kavramların daha da özele indirgenerek farklı anlamlara kavuşturulmuş halleridir. Bu nedenle öncelikle tanımların her birine detaylıca değinmek yararlı olacaktır.

Millet teriminin kökeni “doğmak” anlamına gelen Latince “nasci fiilinden gelmektedir. Kelimenin ilk anlamı aynı coğrafi kökene ait insanlardır (Dieckhoff ve Jaffrelot, 2018: 11). Bu noktada millet kelimesi Orta Çağ'ın aynı coğrafi alanda yaşayan üniversite öğrencilerini, meslek gruplarını veya ticari grupları nitelemek için kullanılmıştır. Liah Greenfeld'in “Semantik Değişimin Zigzaglı Yolu” adını verdiği süreçle millet terimi bugün artık herkesin bildiği anlamına kavuşmuştur. Bu süreç Greenfeld'in kuramının özetlendiği ilgili bölümde detaylıca açıklanacaktır.

Millet tanımı, araştırmacıdan araştırmacıya farklılık göstermektedir. Terimin bu şekildeki muğlak yapısı anlaşılma ve tanımlamalarda zorunlu olarak farklılıkların oluşmasına neden olmaktadır (Buçukçu, 2020: 78). İlgili bölümlerde birçok araştırmacının millet tanımına ya da millete dair düşüncelerine detaylıca değinileceği için

bu bölümde konuyu açıklayabilecek şekilde kısa bir özetin geçilmesi yeterli olacaktır. Bu nedenle millet teriminin anlaşılması için Ernest Renan'ın ünlü konuşması üzerinden yola çıkılabilir:

“Millet bir hissiyat, ruhani bir ilkedir. Bu hissiyatı, bu ruhani ilkeyi aslında bir olan iki şey oluşturur. Biri geçmişte, diğeri şimdidedir. Biri ortak zengin bir hatıralar mirasına sahip olmaktır; diğeri şimdiki zamanda ortak karara varma, birlikte yaşama arzusu, bölünmemiş halde aldıkları mirası geliştirmeye devam etme iradesidir (Renan, 2021: 50).”

Renan'ın tanımına göre millet, hem geçmişinden güç alarak bir araya gelmiş hem de birlikte yaşama güdüsü içerisindeki insan topluluğudur. Bu durumda bir insan topluluğunun millete dönüşebilmesinin ön şartı ortak atalara sahip olmasıdır. Millet olabilen bu tipteki topluluklar gelecekte de bir arada durabilme, zor anlarda birbirine sarılabilmek iradesini gösterebilmektedir.

Millet tanımının özünde halk düşüncesi yatar. Bu halk, kendisini devlet kurumunun içinde bulan ve diğer devletlere karşı kendi devletini benimseyen, politik mücadeleleri onun ufkunda gören bir topluluğu temsil eder (Balibar, 2017b: 116). Bu topluluğun çeşitli ortak özellikleri bulunur. En çok göze çarpan ortak özellikler ise ortak köken, dil, üzerinde yaşanan toprak, siyasi yapı, gelenekler, töreler ve dindir (Sevim, 2008: 25).

Ziya Gökalp'e göre ise millet, karakterini uzun süre kaybettikten sonra tekrar eski haline gelmeye çalışan bir kavimdir (Gökalp, 1997: 148). Bu durumda Gökalp'in kavim tanımına da değinmek zaruridir ki bu kavram Gökalp'in etnisite tanımıdır. Bu çalışmada genel olarak etnisite kelimesi kullanıldığı için burada da bu kelime tercih edilecektir. Gökalp'e göre etnisite, ırk ile karıştırılan bir kavramdır. Fransızca kökenli sözcük, daha sonradan antropolojiden ayrılarak etnografik bir anlama kavuşmuştur. Etnisite bu durumda dil konusunda ve çeşitli değerlerde ortaklık gösteren insan topluluğunu temsil etmektedir (Gökalp, 1997: 146). Etnisite, bu bağlamda topluluk içerisindeki ortak değerlerin birikimleri sayesinde oluşabilen bir yapıdır. Daha doğru ve açık bir ifadeyle etnisite, ortak ulusal/coğrafi köken ya da ortak atalar, aynı kültür ve gelenekler, din, ırk ya da fiziksel karakteristikler, dil, bir olma farkındalığı, topluluk olabilmek farkındalığı, toplumsal ilişkiler, ortak değerler, bağımsız kurumlar, azınlık statüsü ve göçmen grup olma niteliğidir (Poyraz, 2020: 54).

Bu bakımdan etnisitenin ırk kelimesi ile karıştırılmaması gerekir. Çünkü etnisite kimi zaman ırkı da kapsayacak şekilde kendini daha da büyüten bir kavram olma özelliğini göstermektedir. Etnisitenin öznesini oluşturan etnik grupların belirteçleri ise bölgesel bir ilişki, değişmez kültürel ortaklıklar (örneğin dil), ortak bir kökene duyulan inanç ile şekillenen bir kimlik duygusu, tarihsel anılar, etnik-merkezciliğe kadar varan bir üstünlük bilinci ve belli başlı efsanevi ya da tarihi kişilerin yansırı kültürel sembollerin de önemle tanınmasıdır (Breuer, 2017: 29). Bununla beraber etnisite ve ırk kavramları siyasal arenada millet kavramı üzerinde karşılaşmaktadır (Buçukçu, 2020: 47). Bundan dolayı birbirleri ile eşit kullanıldığı durumlar da oluşabilmektedir. Esasında etnisite ve ırk her ülke ya da bölge için sürekli üretilen bir ortak değerler kümesidir. Bununla beraber etnisite kavramının kendisi objektif değil sübjektif bir özelliktedir. Büyük ölçüde mitsel ve sembolik bir karakterde olan etnisite, bir kere oluşturulduktan sonra içerisinde toplumsal ve kültürel süreçlerin bir uzantısıyla ortaya çıkan kalıplar yaratarak nesiller ve hatta yüzyıllar boyu varlığını sürdürür. Bu sürecin en temel aktörü ise hiç şüphesiz topluluk tarafından paylaşılan ortak dildir (Buçukçu, 2020: 36-38).

Edward Hallet Carr ise millete dair farklı bir bakış açısına sahiptir. Carr'a göre millet, doğal ya da biyolojik bir grup olmayıp, tanımlanabilir ya da açıkça ifade edilebilir bir varlık ya da evrensel bir olgu değildir. Tarihin belirli dönemleri ve dünyanın belirli bölgeleri ile sınırlıdır. Günümüzün en yüksek millet bilincine erişmiş dünyasında dünya nüfusunun büyük bir bölümü herhangi bir millete bağlılık ruhu göstermemektedir (Carr, 2019: 59). Carr, bu ifadeden de anlaşılacağı üzere biyolojik manada anlaşılabilir ırk ve bu manadan çıkarılacak bir millet fikrini reddetmektedir.

O halde ırk kavramı nasıl tanımlanmalıdır? Bu noktada Gökalp'in tanımı kelimeyi doğru şekilde anlamaya yardımcıdır. Gökalp, ırk kelimesinin biyolojik manada kullanıldığına dikkat çekerek bunu örnekler: Türk ırkı, Arap ırkı gibi. Bu durumda ırkçılık olarak tabir edilen olgu Etienne Balibar'ın ifadesiyle isim, deri rengi, dinsel ibadet gibi farklılaştırıcı işaret ve sembollerin etrafında şekillenip korunma ve ayırım sağlama gayesindeki söylemlerde, temsillerde ve uygulamalarda ifadesini bulur. Bu uygulamalar oldukça çeşitlidir: şiddet, hor görme, hoşgörüsüzlük, aşağılama, sömürme gibi (Balibar, 2017c: 27-28). Tarihsel süreç içerisinde ise ırkçılık anlayışını oluşturan üç temel husus dikkat çekicidir. Bunlar; Nazi antisemitizmi, Amerika Birleşik Devletleri'nde siyah tenli

insanlara karşı uygulanan ayrımcılık ve fetihler, savaşlar ve sömürgeleştirme sonucunda ortaya çıkan emperyalist ırkçılık çeşitleridir (Balibar, 2017a: 52).

Irkçılık, milliyetçilikle karşılaştığında ise siyaseten ve ideolojik olarak normal bir durumun aşırı uca çekilerek farklı bir ideoloji haline getirilmesi durumu ortaya çıkar (Balibar, 2017a: 63). Bununla beraber ırk kavramı gevşek bir biçimde kullanılırsa kavrama itiraz etmenin de gerçekliğini reddetmenin de manası yoktur (Bernasconi, 2018: 41). Yine de ırk ve etnisite kavramlarına dair bir farklılık geliştirmek gerekir gibi durmaktadır. Bu durumda ırk için anlamamız gerekenin biyolojik özelliklerden gelmesi gerekir. Yani bir insanın ten rengi, göz ve kafa şekli gibi fonetik yani dış görünüşe yansıyan özellikler bir insanın ırkını temsil eden unsurlardır. Adolf Hitler'in bir milliyetçiden çok ırkçı olarak nitelenmesinin temel nedeni de budur. Öte yandan etnisite denilen olgu daha çok kültürel birlikten meydana gelmektedir. Dil, din, adetler, ortak atalar, ortak bir miras gibi unsurlar etnisiteyi oluşturan yapılarıdır. Bu nedenle etnisite gücünü toplumun içindeki farklılıklardan değil benzerliklerden alır. Irkçı tutumlar ötekileştirici, dışlayıcı bir yapıda olurken etnik tutumlar daha kapsayıcı ve birlik beraberliği daha artırıcı unsurlardır.

Irk ve etnisite kavramlarından sonra sıradaki önemli konu kimliktir. Hemen belirtmek gerekir ki kimlik konusunda en önemli hususlardan birisi bireyin kimliğini ifade ederken kendisinden farklı ötekini de hesaba katmasıdır (Buçukçu, 2020: 63). Diğer bir ifadeyle kimlik, bir bireyin veya toplumun tanınmasını sağlayan özelliklerini temsil eder. Onu diğerinden ayırır, diğerleri arasında fark edilmesini sağlar. Bu nedenle milli kimlik denilen olgu bir milletin tanınmasını sağlayan kültürel özelliklerini ihtiva eder. Türk kimliğine yani Türk kültürel özelliklerine sahip bir birey Türk'tür (Kösoğlu, 2020: 135). Kültür ise yaşadığımız hayat, içtiğimiz çorba, çorba içiş tarzımız, kaşık tutuş şeklimizdir (Kösoğlu, 2018: 39). Ancak farklı milletlerle ilişkiler içerisinde olmayan kapalı toplumlar kendi kimliklerinin farkında olamayabilirler. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere kimlik, ancak kendini farklı hissedebildiğin bir öteki kimlik sayesinde mantıklı olur (Kösoğlu, 2020: 137). Bu durumda milli kimlik denilen olgu için iki temel husus öne çıkıyor. İlki milletin kendi bilincini ve kendi farklılığını tanımlayabileceği öteki milletlerdir. İkincisi ise etnisite bağlamında (dil, din, adetler gibi kültürel özellikler, asla ırki olarak tanımlanan ten rengi, göz rengi gibi fonetik unsurlar değil) bu toplumun

ötekinden farklıdır. Birey ve toplum ancak bu iki unsurun bir arada olduğu bir ortamda bir milli kimlik sahibi olabilir.

Milliyetçiliği anlamlandırmaya yardımcı olabileceği öne sürülen bütün alt tanımları açıkladıktan sonra milliyetçilik incelenebilir. Milliyetçiliğin tanımı, araştırmacıdan araştırmacıya farklılık göstermektedir. Muğlak bir terim olmasından dolayı da onun bir ideoloji, bir siyasi hareket veya bir duygudan ibaret olup olmadığına dair kesin bir tanım yapılamamasına neden olmaktadır. Modern milliyetçiliğin geçiş dönemi olarak ifade edilen 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlangıcında milliyetçilikten sadece nadiren söz edilmesi kavramlar tarihinin en tuhaf paradokslarından birisini oluşturmaktadır (Breuer, 2017: 17). Bu nedenle milliyetçilik sosyal bilimler alanının en sorunlu kavramlarından birisi olma özelliğini de göstermektedir (Erdem, 2020: 30). Çalışmanın ilgili alt bölümlerinde her bir araştırmacının millete dair düşünceleri açıklandığı için bu bölümde daha sade bir açıklama yapılması yeterli olacaktır. Ancak yine de Avrupa'da son iki yüzyılı etkisi altına alan milliyetçiliğe dair bir tasniflendirme yapılacak olsa, fikri-kültürel ağırlıklı bir milli bilinç, milli demokrasi, milli emperyalizm veya totaliter nasyonal-sosyalizm gibi çeşitleri görülebilir (Sevim, 2008: 22).

Milliyetçiliğin ne olduğu ile birlikte milliyetçiliğin dünya tarihinde ilk kez ortaya çıktığı tarih de araştırmacıdan araştırmacıya farklılık göstermektedir. Ancak yine de milliyetçiliğin ortaya çıkışı ile ilgili üzerinde en çok durulan iki önemli olay bulunur. Bunlardan birincisi Alman romantik dönemi, diğeri ise Fransız Devrimi ve getirdiği fikir akımlarıdır. Bu ayrım Fransız tarzı millet ve Fransız tarzı milliyetçilik yani siyasi milliyetçilik, öte yandan ise Alman tarzı millet ve Alman tarzı milliyetçilik yani kültürel milliyetçilik ayrımını da ortaya koyar. Kültürel millet, dil, din gibi müşterek bir kültürel mirasa dayanır. Öte yandan siyasi millet ise bir anayasa ve ortak bir siyasi tarihin üstüne inşa edilir (Dieckhoff, 2018: 83-84).

Öncelikle Alman romantik dönemine bakıldığında özellikle iki isim ön plana çıkar. Bunlar Johann Gottfried Herder ve Johann Gottlieb Fichte'dir. Her iki filozofun da Alman kimliğinin oluşması yönünde katkısı önemlidir. Ancak her ne kadar ismi akademik çalışmalarda gerektiği kadar anılmasa da özellikle Herder modern milliyetçiliğin oluşmasında Almanya'nın sınırlarını da aşan bir öneme sahiptir. Prusya Kralı Büyük

Friedrich'i eleştirmesi, Avrupalıların sömürgecilik anlayışına karşı çıkışı, küçük halkların kendi içerisinde gelişmesine verdiği destek, her zaman barıştan yana oluşu gibi hususlar Herder'in milliyetçilik anlayışının saldırgan olmayan bir tutum üzerine kurulu olduğunu gösterir niteliklerdir (Sevim, 2008: 14).

İkinci husus olarak Fransız Devrimi'ne bakılırsa bu devrimin milliyetçiliğin ilk önemli şekli olduğu söylenebilir. Milliyetçiliği tetikleyen olay, Fransız Devrimi'nin sonuçları ve bu devrimin Napolyon ile Doğu Avrupa'ya da taşınması ve neticede siyasi haritanın tamamen değişmesi ve barış anlaşmalarının sonuçlarıdır (Sevim, 2008: 23). Bu noktada Fransız Devrimi'nin öncesinde hiçbir şekilde milliyetçiliğin görülmediği gibi varsayımın hatalı olduğunu söylemek gerekir. Çünkü Fransız Devrimi, milliyetçiliği bir anda başlatan bir husus olmayıp, milliyetçi eğilimleri yoğunlaştırma ve yayma konusunda bir katalizör görevi görmüştür. Milliyetçiliği ortaya çıkaran şartlar ise tarihsel süreç içerisinde gelişerek olgunlaşmıştır (Sevim, 2008: 22).

Milliyetçiliğin tarihsel süreci açısından Edward Hallett Carr, "Milliyetçilik ve Sonrası" isimli eserinde dönemselleştirici bir bakış açısı geliştirmiştir. Carr'a göre milliyetçiliğin üç önemli dönemi ve ilgili dönemlerin her birinin kendisine ait bir karakteristiği bulunmaktadır (Carr, 2017: 11-49):

- İlk dönem Fransız Devrimi ile başlayıp Napolyon Savaşları ile sona eren dilimi kapsamaktadır. Bu dönemde genel itibarıyla Orta Çağ'ın imparatorluk ve kilise birlikleri dağılmış ve milli kilise düzenleri kurulmuştur. Dönemin genel karakteristiği milletin hükümdarın kişiliğinde somutlaşmasıdır.
- İkinci dönem Fransız Devrimi'nin esas ürünü olup, her ne kadar 1870'den sonra temelleri biraz sarsılmış olsa da 1914'e kadar devam eden süreci kapsamaktadır. Dönemin karakteristiği milliyetçilik ve enternasyonalizmin hassas bir dengede buluşmasıdır.
- Üçüncü dönem ise 1914-1939 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemin genel karakteristiği ise üç başlık altında toplanabilir. Bunlar; yeni toplumsal katmanların milletin fiili üyeliğine getirilmesi, ekonomik ve politik gücün tekrardan belirgin bir biçimde birleşmesi ve milletlerin sayısında gözle görünür oranda bir artıştır.

Carr, bu dönemselleştirmeyi yaparken üçüncü dönemden sonra bir dördüncü dönemin geldiği konusunda çekimser davranıp, böyle bir dönemin geldiğinin söylenmesi için henüz erken olduğunu belirtmektedir (Carr, 2019: 12). Dikkat edileceği üzere Carr'ın eseri de çoğu eser gibi milliyetçiliği Avrupa tarihini esas alarak incelemektedir. Partha Chatterjee de benzeri bir görüşü savunarak milliyetçiliğin iyisi ve kötüsüyle Avrupa siyasi tarihinin bir ürünü olduğunu savunmaktadır. Ancak Batı, 20. yüzyılın iki büyük savaşına neden olan etnik milliyetçiliği ve etkilerini görmezden gelerek milliyetçiliğe tıpkı uyuşturucu, terörizm, yasadışı göç gibi hoşlanmadığı ancak engelleyemediği bir başka Üçüncü Dünya ürünü olarak bakmaktadır (Chatterjee, 2001: 64-65).

Bundan hariç olarak Chatterjee, milliyetçiliğin otobiyografisinin yapılmasını sakat olarak nitelermektedir. Bunun temel nedenlerinden bir tanesi milliyetçiliğin Batı ve sömürgeler arasında farklı şekillerde gelişim göstermesidir. Chatterjee'ye göre sömürge karşıtı olan milliyetçilik, emperyalist iktidarla olan çatışmasını başlatmadan çok önce kendi egemenliğini yaratır. Bunu da maddi ve manevi alanda olmak üzere iki farklı şekilde yapmaktadır. Maddi alan, emperyalist devletin ekonomi, devlet yönetimi, bilim ve teknoloji gibi alanlarıdır. Bu alanda tartışmasız bir biçimde Batı'nın mutlak üstünlüğü bulunmaktadır. Burada Doğu'nun yapması gereken bu üstünlüğe boyun eğerek onu taklit etmektir. Manevi alana gelindiğindeyse kültürel kimliği ön plana çıkaran çeşitli işaretler dikkati üzerine çeker. Bu alanın özelliği Batı'nın taklitlerinin artmasıyla öneminin artmasıdır. Yani Batı büyüdükçe ve taklit edildikçe manevi alanın korunma ihtiyacı da artacaktır. Chatterjee'ye göre bu formül Asya ve Afrika'nın sömürge toplumlarının milliyetçiliğinin ana özelliklerindedir (Chatterjee, 2001: 66-67).

Öte yandan milliyetçilik ile ilgili önemli tespitlerden bir tanesi milliyetçiliğin siyasi tartışmalardaki yerini ancak 19. yüzyılda bulmasıdır (Breuer, 2017: 18). Bu yüzyıldan itibaren milliyetçiliği anlamlandırma amacındaki çalışmalarda önemli artışların yaşandığı görülmektedir. Temelde iki kutuplu olan bu tartışmanın bir tarafında milletlerin eşsiz ve uzun bir tarihsel birikimin ürünü olduğunu düşünen primordialist açıklamalar bulunurken diğer tarafında ise milletlerin modernleşme ve modernleşmenin getirilerinin bir ürünü olduğunu düşünen modernist açıklamalar bulunur. Bunların tam ortasını yakalamaya veya diğer bir tabirle sentezini yapmaya çalışan üçüncü bir yol da öncelikle John Alexander Armstrong'un çalışmalarından başlayıp daha sonra Anthony D. Smith ile iyice

görünür olmaya başlamıştır. Bu açıklamalar literatürde genellikle etno-sembolcü ismiyle geçmektedir. Etno-sembolcülerin genel açıklaması milletlerin tarihsel süreç içerisinde biriken etnik ve mitsel unsurlardan güç aldığı, buna karşın milliyetçiliğin ise bütünüyle modern bir yapı olduğudur. Bu çalışmada geleneksel olarak açıklanan bu kuramlardan ayrı olarak daha sonra bu üç sınıfa da koyulamayacak çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada geleneksel açıklamalar arasına dahil edilemeyen bu çalışmalar eleştirel kategorisinde incelenmiştir.

Milliyetçiliğe dair bu kadar kuramsal açıklamanın ortada olması aslında önemli bir sorunu da gösterir niteliktedir: Milliyetçilik, öyle bir olgudur ki tek bir evrensel kuramla açıklanması mümkün değildir. Tabii ki milliyetçilikle ilgilenen araştırmacıların açıklamaları konuya geniş bir perspektiften bakılmasını sağlamış ve bir düzen oluşturmaya çalışmıştır. Ancak bu çalışmaların çoğu da vatanseverlik, millet, milliyetçilik ve etnisite gibi dört temel kavramın ikna edici bir şekilde çözemediği bir yumağa hapsolmuştur (Jaffrelot, 2018: 25). Sadece bununla da kalmayıp milliyetçilik kuramları, çoğunlukla millet inşası üzerine odaklanarak milliyetçilerin milliyetçiliğinin çok küçük bir kısmını açıklığa kavuşturmuştur (Breuer, 2017: 26).

Buraya kadar anlatılanlardan aslında tek bir sonuç çıkarılmaktadır: Milliyetçilik, anlamlandırılmakta oldukça zorlanılan bir olgudur. Bu nedenle aynı zamanda üzerinde daha fazla düşünülmesi gereken, daha fazla çalışmanın yapılması gereken bir olgudur. Ancak bu şekilde insanların gerektiğinde canlarını seve seve feda eylediği bu olguya dair geniş bir anlama geliştirilebilir gibi görünmektedir.

2.BÖLÜM: GELENEKSEL KURAMSAL AÇIKLAMALAR

Milliyetçilik literatürü genel olarak incelendiğinde üçlü bir tasniflendirme söz konusudur. Bunlar; primordialist açıklamalar, modernist açıklamalar ve etno-sembolcü açıklamalardır (Akıncı, 2014: 139). Ancak milliyetçilik üzerine yapılan daha sonraki çalışmalar ve devam eden süreç bu üç kategorinin her birine karşı eleştirel tavırlar esasında şekillenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü bu eleştirel açıklamaların ele alındığı bir bölümdür. Genel bir bütünlük olması açısından yeni ortaya çıkan bu açıklamaları eleştirel kuramsal açıklamalar başlığı altında ele almak makuldür. Bu durumda primordialist, modernist ve etno-sembolcü açıklamalar da geleneksel kuramsal açıklamalar başlığı altında değerlendirilebilir. Bu nedenle bu bölüm geleneksel kuramsal açıklamalar ana başlığı altında bu üç açıklamayı önemli kuramcılarının düşünceleri temelinde özetlemiştir.

2.1. Primordialist Açıklamalar

Milliyetçilik literatüründe primordial kelimesi, genel olarak milletlerin geçmişten gelen doğal yapılar olduğuna vurgu yapan bakış açısını niteler. Bu nedenle bu terim, ilköçer veya eskilçiler gibi isimlerle de anılabilmektedir (Akıncı, 2014: 13). Kelimeyi ilk kez kullanan araştırmacılar ise Edward Shils (1957) ve Clifford Geertz (1996) gibi isimlerdir. Özellikle Geertz, primordial açıklamalarda önemli bir yere sahip olduğundan çoğunlukla primordial kuramsal açıklamalar kendisiyle özdeşleştirilir. Ancak yine de primordial açıklamaların tek ismi Geertz değildir. Primordial milliyetçilik kuramlarının açıklandığı bu bölümde Geertz'e ilaveten Sadri Maksudi Arsal ve Pierre van den Berghe'nin düşüncelerine de yer verilecektir.

2.1.1. Clifford Geertz

Bir antropolog olan Clifford Geertz, milliyetçilik literatüründe primordialist bakış açısının en önemli kuramcılarında biridir. Özellikle "Kültürlerin Yorumlanması" isimli eserinde (Geertz, 2010) kültür üzerine yapmış olduğu genel tartışmalardan yola çıkarak Geertz için kültürü ön plana çıkaran bir primordial milliyetçilik anlayışı geliştirdiği söylenebilir.

Geertz, milliyetçilik açıklamasında özellikle yeni devletleri esas almıştır. Yeni devletler ile tanımlanan devletler, sömürge durumundan kurtulup bağımsız birer devlet olabilmiş devletlerdir (Geertz, 2015: 263). Ancak yine de Geertz, kuramsal açıklamasını yaparken tanımına uyduğu noktada bağımsızlığını önceden kazanmış devletleri veya tam anlamıyla birer sömürge konumuna gelmemiş İran, Etiyopya, Tayland gibi ülkeleri de kullandığını belirtir (Geertz, 2010: 264).

Yeni devletlerin bağımsızlık hareketleri incelendiğinde bu hareketlerin önderlerinin kritik bir rol oynadığı görülebilir. Bu noktada yeni devletlerin milliyetçiliği bir bakıma yerli elit tabakanın kendi meşruiyetini sağlama alma yoludur (Geertz, 2015: 265). Meşruiyetini sağlayan elit tabakanın önderliğinde bağımsız bir devlet kurmak, halkın kendi kendini yönetimi, hızlı bir iktisadi kalkınma, kültürel yenilenme, milli açıdan büyüklük ve en önemlisi Batı'nın üstünlüğünün sona ermesi gibi durumlar ilginç bir şekilde beklenen etkiyi yaratmamıştır. Millî mücadeleleri veren büyük önderlerin halefleri, selefleri kadar büyük etki yaratamamış ya da mücadeleleri veren büyük önderler eski gücünü yitirmiştir (Geertz, 2010: 265). Bu durumda ortaya çıkan tabloda yeni devletler, sıradan yöneticilerin tarafını tutuyor gibi görünmektedir (Geertz, 2010: 266). Böyle bir görüntüde milli ajitasyonun bir durgunluk sürecine girdiği düşünülebilir. Ancak Geertz'e göre, bu tabloya rağmen milliyetçilik duygusu, muğlak, şekilsiz, tam olarak dile getirilmemiş, odağı belirsiz bir biçimde yeni devletlerin kolektif bilincinde bir tutku olarak bulunmaktadır. Kolektif bilincin arzusu ise iki temele oturur. Bunların birincisi; istekleri, eylemleri, umutları ve düşünceleri bir anlam ifade eden ve davranışlarının sorumluluğunu alabilecek bir grup oluşturabilme arzusudur. İkincisi ise etkili ve dinamik bir modern devlet kurabilme arzusudur (Geertz, 1996: 40-41). Neticede bir nüfus yerine tüm dünyada tanınan ve saygı duyulan bir halk olma arzusu ortaya çıktığında zapt edilemez bir niteliğe kavuşur (Geertz, 2010: 267). Bağımsız bir halk olmak ise her yerde aynı sonucu yaratmamıştır. Burma'da bir yalıtılmışlığa çekilme, Cezayir'de bir yenigelenekçiliğin doğuşu, Endonezya'da emperyalizme yönelme, Pakistan'da komşuları düşman görme saplantısı, Nijerya'da etnik iç savaşların başlaması gibi çeşitleri bulunmaktadır (Geertz, 2010: 268).

Milliyetçiliğin yarattığı sonuçlar dikkat edildiği gibi çeşitlidir. Peki milliyetçiliği doğuran nedenler nasıl gerçekleşmiştir? Burada Geertz'e göre milliyetçi söylem dört ana aşama geçirmektedir. Bunlar (Geertz, 2010: 268-269):

- Milliyetçi hareketin şekillendiği ilk aşama,
- Milliyetçi zafer aşaması,
- Devlet biçiminde örgütlenme aşaması ve
- Hem diğer devletlerle hem de içinde doğduğu düzensiz toplumlarla ilişkilerini düzenledikleri son aşamadır.

İlk aşamanın öznesi emperyalist yönetimin güdümünden çıkmış bağımsız bir devlet ve millet fikridir. Sömürge karşıtlığı üzerinden canlanan bu aşama için bir yanlışlık bulunmaktadır. Bu yanlış, sömürge karşıtlığı ve kolektif yeniden tanımlanmanın aynı şey gibi algılanmasından kaynaklanmaktadır. Geertz, bu konuyu şu şekilde savunmaktadır: “Kendini bir İngiliz olmadığına inandırmak, kendini bir Hintli, Burmalı, Nijeryalı olarak görmekten daha kolay yankı bulmuştur.”. Bu durumda milliyetçilik, basit bir biçimde özgürlük arzusu haline gelmiştir (Geertz, 2010: 269-270). Söylemin başarıya ulaşması ikinci aşamada gerçekleşecek ve bu durum üçüncü aşamanın başlamasına neden olacaktır. Üçüncü aşamada devlet olarak örgütlenmek ise parti oligarşisi, başkanlık otokrasisi, askeri diktatörlük, yeniden yapılandırılmış monarşi veya temsili demokrasi gibi mantıklı bir kurumsal biçime dayansa bile İtalya'yı yaratmakla İtalyanları yaratmak aynı şeyi ifade etmeyecektir. Diğer bir ifade ile toplumdaki soru şu olacaktır: “Biz kimiz? Bütün bunları kim yaptı?” (Geertz, 2010: 270). İşte bu noktada dördüncü aşama başlar. Dördüncü aşamada devlete kolektif bir milli kimlik yaratma ödevi yüklenir. Bunu yapabilmek için de devletin başvuracağı iki temel kaynak vardır: “Yerli Yaşam Biçimi” ve “Çağın Ruhı”. Yerli yaşam biçimi, milli kimliğin yaratımında gelenek, kültür, milli karakter, ırk gibi köklere dönmeyi temsil eder. Geertz, bunu “özcülük” olarak ifade etmektedir. Öte yandan çağın ruhu, güncelliğe atıf yapıp güncelliğin önemli noktalarından medet umar. Geertz, bunu “çığırıcılık” olarak adlandırır. Yeni devletlerde mevcut milli durumun her yönünü işgal eden bu iki olgudur. (Geertz, 2010: 271).

Özcülük-çığırıcılık çatışmasının yaşandığı konulardan bir tanesi dil konusudur. Çünkü dil, birey için ya kendisine aittir ya da ötekine aittir. Başka bir açıdan ya

kozmpolittir ya da bölgeseldir. Bir dilin milli bir dil olup olmadığı tartışması, o dilin dilbilgisel, metinsel veya kültürel kaynaklarının felsefi, bilimsel, siyasal ya da ahlaksal fikirlerin ifadesinden gelişeceğini göz ardı eder (Geertz, 2010: 271). Bu bakış açısıyla Geertz'e göre yeni devletlerde konuşulan diller kesin olarak bozulmuş bir dildir (Geertz, 2010: 272). Yine de dil konusu nispeten küçük bir milli sorundur. Asıl sorun ideolojik olarak yeni devletlerdeki özcü-çığırıcı ikilemidir. Aynı anda ikisinin bir arada bulunmayışı yeni devletlerin geneline hem modernitenin yanında yer alma hem de onun karşısında durma gibi ikili bir görünüm vermektedir (Geertz, 2010: 274). Milliyetçilik de bu iki uçtaki gerilimin arasındaki uyumsuz kültürel dengede gizlidir (Geertz, 2010: 282). Yeni devletlerdeki milliyetçi söylemler bu kültürel dengede kendisini bulur.

O halde milliyetçilik nasıl tanımlanmalıdır? Geertz'in bu soruya cevabı çok yönlü ve açıklayıcıdır. Yeni devletler incelendiğinde görülebilecek örnekler şunlardır: dilsel milliyetçilik, ırksal milliyetçilik, aşiretsel milliyetçilik, dinsel milliyetçilik, kültürel milliyetçilik gibi örnekler çoğaltılabilir (Geertz, 2010: 287). Yeni devletlerin bu milliyetçi hareketleri ise primordial bağlarda aranmalıdır (Geertz, 1996: 41). Buradaki primordial bağlar, topluluğun geneline "verili" olarak sağlanmış olgulardır. Kan bağı, dil, gelenek, kültür, din birliği bu verili olgulara verilebilecek örneklerdir (Geertz, 2010: 289 ve Geertz, 1996: 42). Bu olgular, bireyin topluluğa olan bağlılığını sağlamaktadır ve doğumla birlikte kazanılırlar (Alpar, 2020: 277). Bu bağlılıklar şunlardır (Geertz, 2010: 292-293 ve Geertz, 1996: 43-45):

- Varsayılan Kan Bağları: Geertz'e göre bu bağlar, sözdendir. Çünkü bir devlet içindeki biyolojik kan bağları izi sürülemeyecek bir durumdadır.
- Irk: Akrabalık bağlarına benzeyen bir duruma atıf yapar. Ancak buradaki farklılık fiziksel özelliklere yapılan göndermedir. Örneğin: ten rengi, duruş, saç tipi gibi.
- Dil: Dilsel çeşitlilik, toplumsal açıdan farklılığın bir ölçüsüdür.
- Bölge: Bazı durumlarda topluluklar aynı dili, dini, ırkı, kültürü bile paylaşsa coğrafi açıdan bir bölünmeye gidebilir. Geertz'in buna birkaç örneği; Vietnam'daki Tonkin Annam ve Cochin bölgeleri, Doğu ve Batı Pakistan, Endonezya'da Java'ya karşılık diğer adalardır.

- Din: Özellikle Hindistan'daki bölünme bu konuda kayda değer bir örnektir. Öte yandan dünyanın başka bölgelerinde de dine dayalı bölünmeler görülebilir.
- Gelenek: Gelenekleri farklı bir toplumda bölünmeyi sağlayabilecek bir unsurdur. Özellikle toplum içinde bir geleneğin medeni olarak nitelendiği durumlarda bu olgu baş gösterir.

Bu verili olguların, kişinin kimliğini şekillendirmedeki gücü bilişsel olmayan bir temelde cereyan etmektedir. Süreç, kişiden kişiye, toplumdaki topluma ve farklı zaman zarflarında değişiklik gösterebilmektedir (Geertz, 1996: 42). Verili olgular, kişinin benliğine bir kere yerleştikten sonra milli devletin tüm siyasal sürecine iştirak eden kolektif ve yok edilemez bir benlik duygusu yaratır. Bu nedenle çoğu siyasi sürecin yaptığı gibi bu duyguyu görmezden gelmek arzu edilen sonuçları getirmez. O halde yapılması gereken bu duyguların, uygun siyasi sürece dahil edilebilmelerinin sağlanmasıdır (Geertz, 2010: 308).

2.1.2. Sadri Maksudi Arsal

Sadri Maksudi Arsal, 1955 tarihli "Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları" isimli çalışması ile bu tarihe kadar milliyetçiliğe dair Türkçe literatürdeki en kapsamlı çalışmalardan birini ortaya koymuştur. Dokuz bölümden oluşan eserde Arsal, öncelikli olarak ırk konusunu ele almaktadır. Arsal'a göre ırk konusunda yapılan araştırmalarda antropolojik manada ırk tasvirlerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Çeşitli antropologların araştırmalarından örnekler verdiği ilk bölümde, ten renginden, kafatası şekline varana kadar birbirinden farklı ırk tasvirleri üzerinde durmaktadır (Arsal, 2018: 32-36). Ancak antropolojik manada ırk tasvirlerinde dikkat edilmesi gereken önemli bir husus dünya üzerinde birbirine karışmamış ırkların bulunmasıdır. Irklar sürekli olarak birbirleri ile etkileşim altında bulunduğundan geçmişte bu karışma türlü olaylar neticesinde cereyan ettiği gibi gelecekte de edecektir. Başka bir ırkın yaşadığı sahaya göçler veya istila etmeler ya da iki ayrı ırk arasında yapılan evlenmeler bu olaylara verilebilecek örneklerdir (Arsal, 2018: 33). Bundan dolayı millet ve milliyet açıklamalarında kullanılması gereken antropolojik manada ırk tasvirinden ziyade etnolojik manada ırk tasviri olmalıdır (Arsal, 2018: 44).

Etnolojik manada ırk ise, uzun bir zaman süresince bir devlet bünyesinde birlikte yaşamış ve böylelikle dil, gelenek, görenek ve ruh bakımından bütünleşmiş bir kütlenin, devletleri dağıldıktan sonra türlü sahalarda yaşamaya başlamış ve böylece ayrı milletler oluşturmuş insanlarıdır. Örneğin; Kelt ırkı, Arap ırkı, Cermen ırkı, Türk ırkı gibi. (Arsal, 2018: 39). Bu tabirden de anlaşılacağı üzere etnolojik manada ırklar, milletlerden kapsam olarak daha geniş bir kütleyi temsil etmektedir. Ayrıca, etnolojik manada ırklar, antropolojik çalışmalarda iddia edildiği gibi şekil unsurlardan ziyade, tarihin birikiminden oluşmuş ortak değerlere işaret etmektedir. Bu şekilde bir anlayış ırklar arasında üstün ırk ve aşağı ırk ayrımını da tümüyle reddetmektedir. Arsal, bu konuyu Arthur de Gobineau'nun Cermen ırkını en üstün ırk gören anlayışına ve Hegel'in felsefi cihan ruhu anlayışına eleştiri yönelterek; şoven milliyetçi hareketleri doğuran bu anlayışı benimseyen devletlere karşı medeni dünyanın bütün devletleri birleşerek onu mutlaka yenilgiye uğratmalıdır demektedir (Arsal, 2018: 59).

İrk konusunu açıklığa kavuşturduktan sonra Arsal, eserin ikinci bölümünde millet ve milliyetin oluşumunu açıklar. Arsal'a göre dünya üzerinde, tarihi milletler ve kavim milletler olmak üzere iki farklı millet tipi bulunmaktadır. Kavim milletin oluşumu kısaca özetlenecek olursa, öncelikle en küçük toplumsal yapı olan aileler oluşur. Anne, baba ve çocuklardan oluşan bu yapılar zamanla çoğalarak bir soy meydana getirirler. Daha sonra birbirinden farklı soyların hayatta kalma mücadelesi soyların birleşerek kavimler oluşturmasına neden olur. En nihayetinde kavimler devleti ve milleti oluştururlar. Bu düşünce Arsal'ın ilk millet tabiri olan kavim-milletlerin oluşum şeklini açıklamaktadır (Arsal, 2018: 67-74). İkinci tür millet oluşum şekli ise tarihi milletlerdir. Bu milletler çoktan kavim ve millet safhalarını yakalamış, devlet kurabilmiş veya kurabilme iradesine sahip birçok milleti bünyesinde bir araya getirebilmiş milletlerdir. Örneğin: Romalılar (Arsal, 2018: 78). Ancak yine de milletlerin oluşumu bu kadar basite indirgenemez. Bu noktada Arsal, milletlerin ortaya çıkışında dokuz önemli şart sıralamaktadır. Bunlar:

- Aynı ırka mensup birçok halkın bir devlet içerisinde birleşmesi,
- Kalabalık bir nüfus,
- Alan birliği,
- Devletin, kurulduğu alanda uzun süre baki kalabilmiş olması,
- Dil birliği,

- Örf ve âdet birliği,
- Ortak dini inançlar,
- Milli ruh birliği ve
- Irki mayadır (Arsal, 2018: 80).

Temel açıklamalardan sonra eserin devamında millet oluşumunun olumlu sonuçlarını aktaran Arsal'a göre milliyetçilik duygusu düşman bir milletin saldırısına maruz kaldığında en yoğun şekilde kendisini gösterir. Sonuçta milletin yaşaması uğruna kendi canını dahi feda etme ruhi hissiyatını sağlayan bu duygu milliyetçilikten başkası değildir (Arsal, 2018: 98). Milliyetçilik esasında şekillenen kuvvetli ruhi oluşum milletlerin milli kimliğini oluşturmaktadır. Milli kimlik, millet arasında aynı durum ve şartlar altında aynı tepkiyi verme veya aynı şekilde hissetme durumu olarak tabir edilebilir (Arsal, 2018: 103-104).

Peki milletlerin oluşumunda ne gibi unsurlar rol oynamaktadır? Arsal, bu soruya cevap olarak iki unsuru öne çıkarmaktadır: yaratıcı şahsiyetler ve taklit kanunu. Yaratıcı şahsiyetler milletlerin oluşumunda önderlik ederek yol gösterici vasıfları ile milletleri ve milli kimliği oluşturmada önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan taklit kanunu ise aynı devlet içerisinde uzun müddet bir arada yaşayan insanların bir süre sonra dil, örf, adet ve ruhi davranış birliği şeklinde birbirine benzemesini açıklamaktadır. Kitaplar, gazeteler, konferanslar ve resimler taklitlerin yoğunluğunu ayarlayan unsurlardır (Arsal, 2018: 109-113).

Arsal'a göre önceki paragraflarda anlatılanlar esasında teşkil edilmiş milliyetçi bir duygunun yok edilmesi imkansıza yakındır. Bu nedenle eserinde, milliyetçiliğin yok edilmesini öngören kozmopolit anlayışa çok şiddetli eleştiriler yöneltilir. Burada yanlış anlaşılması muhtemel olan husus Arsal'ın eleştirisi yöneltiltiği kozmopolit anlayışın, başka devletlere mensup olan her bir insanın aynı zamanda bir dünya vatandaşı da olduğunu kabul eden kozmopolit anlayış olmadığıdır. Bu anlayış, mahiyeti itibariyle başka milletlere de saygı besleyen bir yapı olduğundan milliyetçilik konusunda menfi bir yapı olarak algılanması doğru bir anlayış değildir. Öte yandan Arsal'ın eleştirisi oklarının hedefi temelini Anarşist ve Marksist varsayımlardan alan kozmopolit anlayıştır. Bu anlayış, millet anlayışının zararlı olduğunu, savaşların ve dünya üzerindeki çoğu kötü olayın

temelinin milliyetçilik olduğunu öne sürer. Bu anlayışa göre dünya üzerinde refah içerisinde yaşayabilen tek bir millet olmalıdır. O da dünya milletidir. Arsal'a göre bu durum imkansızdır (Arsal, 2018: 135-142). Milliyetçilik, sosyolojik bir gerçeklik olarak hayatımızda bulunmaktadır. Ancak rasyonel milliyetçilik, kana değil ruha bakar (Arsal, 2018: 247). Bundan dolayı, milliyetçiliğin dünya üzerindeki düşmanlıkları doğurduğu şeklindeki anlayış bir o kadar da yanlış bir düşüncedir. Milliyetçilik, düşmanlığı doğurmayıp tam aksine düşmanlıklar milliyetçiliği doğurmuştur (Arsal, 2018: 144).

Nasıl ki doğada altının demire çevrilmesi mümkün değilse, milli kimlikleri birbirinden farklı olan bireylerin de tek bir devlet esasında teşkil edilebilmesi mümkün değildir. Bir Fransız'ın milli hissiyatını bir Alman'a veya bir Alman'ın milli hissiyatını bir Fransız'a nakletmek aynı oranda imkansızdır (Arsal, 2018: 144). Neticede Fransız ve Alman, altın ve demir gibi birbirinden farklı atomlardan meydana gelmiştir. Öte yandan milliyetsiz bir dünya devleti getirebilmenin bir diğer sakıncası, oluşan bu devletin de sonuçta bir millet şeklini gösterecek olmasıdır. Peki bu durumda yeni oluşan cihan devleti hangi milletin özelliklerini gösterecektir? Bu soruya verilebilecek hiçbir yanıt yoktur. Ancak bu durumun oluşabilmesine verilebilecek yanıtlar vardır. Yine tarihi olaylardan destek alan Arsal'a göre, geçmişte çok uluslu devletler oluşturan milletler iki husustan birini gerçekleştirmiştir:

- Küçük zümreler ya kendi istekleri ile büyük hâkim zümrenin örf, adet, dil, inanç ve kanunlarını kendi istekleri ile kabul etmişlerdir (ihtiyari taklit) ya da,
- Büyük hâkim zümre bu hususları küçük zümrelere baskı ve zorlama ile dayatmıştır (icbarî temsil) (Arsal, 2018: 150).

Dünyada şu an bu iki hususun kullanılmasına imkân bulunmamaktadır. Günümüz, milliyetçiliğin yaygın olduğu bir dünya olduğundan ihtiyari taklit zaten imkansızdır. Öte yandan uluslararası hukuk ve diyalog kanallarının olduğu şu anki ortamda icbarî temsil de yine aynı oranda imkansızdır (Arsal, 2018: 150-151).

Arsal, eserinde milliyetçiliğin yer yer kötü formlara büründüğünü de kabul etmektedir. Sonuçta her his ve toplumsal prensip kötü formlara bürünebileceği gibi, milliyetçiliğin de kötü formlara bürünmesi gayet normaldir (Arsal, 2018: 175). Bu formlar üç başlık altında toplanabilir. Bunlar, kişisel-ruhi soysuzlaşma, şovenizm ve ruhi

emperyalizmdir. İlk durumda bir millete tabi olan bireyler çeşitli propagandalar neticesinde millete karşı duymuş olduğu bağlılıktan uzaklaşırlar. İkinci durumda bireyler kendi milletlerinin yanlışlarını görmezden gelip milletlerinin iyi yönlerini aşırı derecede abartarak ifade edip diğer milletlerin sadece yanlışlarını görerek bunu abartılı şekilde ifade ederler. En zararlı olan üçüncü durumda ise milletler, diğer milletleri aşağı görerek o milletlere hükmetme yetkisini kendilerinde görürler (Arsal, 2018: 175-181).

Arsal, eserinde milliyetçiliğin yoğun yaşandığı bir dünyada, küresel barışın tesisi için bir rota önerir. Arsal'a göre, küresel barışın anahtarı federasyondur. Arsal'ın tanımı ile:

“Federasyon, milli devletlerin, muayyen ve mahdut saha ve meselelerde hakimiyet haklarının istimal salahiyetini kendi rıza ve muvafakatlari ile kurulmuş, federal devlet denilen bir müşterek otoriteye bırakmak suretiyle birleşmesinden ibarettir.” (Arsal, 2018: 190).

Arsal'a göre bu tanımdaki esaslar temelinde teşkil edilmiş bir federal devlet, dünya barışının tesisi için gereklidir. Böyle bir devlet fikri, eninde sonunda gerçekleşecek bir fikir olup bir ütopya olarak görülmemelidir (Arsal, 2018: 191). Ancak federal devletler; bünyesinde barındırdığı milli devletlerin hürriyet, istiklal ve milli hakimiyetlerine saygılı olmalıdırlar (Arsal, 2018: 193).

Ancak bu durumda bile Arsal, milliyetçiliğin yok olmayacağını bilakis yaşanmaya devam edeceğini belirtir. Arsal'ın kuramsal milliyetçilik açıklamasının ana hatları bu şekildedir.

2.1.3. Pierre L. van den Berghe

Eserlerinin ana odak noktaları ırk ve etnisite kavramları olan antropolog ve sosyolog Berghe, primordialist bakış açısının önemli isimlerinden biridir. Berghe'ye göre etnisite ve ırk kavramları, sosyobiolojik teoriden türetilmiş ve sanayi toplumların hâkim ideolojileri olan liberalizm ve sosyalizmin birbirleri ile mücadelesine neden olmuştur. Irk ve etnisite, akrabalık bağlarının genişletilmiş bir türüdür. Dahası bir gruba ait olma ile ilgili olan etnosentrizm ve ırkçılık duyguları da nepotizm (akraba kayırma) ve hısımlık bağlarının genişletilmiş bir türüdür (Berghe, 1987: xi). İnsanların genlerinde işli olan bu durum hayvansal dürtülere benzer. Bu durumda etnosentrizm ve ırkçılık insanların

biyolojik doğasının bir parçasıdır. Sanayi toplumlarında kapitalist veya sosyalist sistemin hâkim olduğuna bakılmaksızın bu iki hususun cereyan etmesi de bu şekilde açıklanabilir. Yeri gelmişken etnosentrizm ve ırkçılık arasındaki ayrıma değinmek gerekmektedir. ırkçılık, insan grupları arasında bir eşitsizlik olduğunu öngörür. Bu eşitsizlikler ahlaki değerler, dil, hatta medeniyet düzeyi gibi kültürel olgulardan kaynaklanır. Öte yandan etnosentrizm, kişinin kendi kültürel gurubunun evrensel olmasını öngören bir ilkedir (Berghe, 2007: 1).

Berghe'nin çalışmalarında genotip ve fenotip kavramları ön plandadır. Bu nedenle öncelikle bu kavramların açıklığa kavuşturulması Berghe'nin anlaşılabilirliğini kolaylaştıracaktır. Genotipler, insanın gen yapısındaki kromozomların dizilimindeki farklılıklardan oluşan farklı gen tipleridir. Bu farklı gen tiplerinin insanın dış görünüşüne yansımaları ise fenotipini oluşturur. Örneğin; insanın göz rengini oluşturan genler insanın genotipidir. Bu gen diziliminde göz renginin siyah olmasını sağlayan kromozomlar karşılıklı geldiğinde homozigot denilen yapı oluşur ve insanın göz rengi siyah olur. Öte yandan göz renginin siyah olmasını sağlayan gen ile mavi olmasını sağlayan gen karşılıklı geldiğinde ortaya çıkan durum heterozigottur. Bu durumda baskın ve çekinik gen durumları ortaya çıkacaktır. Siyah renk geni, mavi renk genine baskın olduğu için de insanın göz rengi yine siyah olacaktır. Bu iki durum göz önüne alındığında homozigot ve heterozigot iki farklı genotipe sahip olan iki insanın fenotipi aynı olacaktır (Berghe, 2015: 1). Berghe'nin ana odak noktası anlaşıldığı üzere insanın biyolojisi üzerinedir.

Biyoloji göz ardı edildiğinde insanın ırk ve ırkçılığa dair davranış çeşitliliğine psikolojik, sosyal-yapısal veya kültürel açıklamalar getirilebilir (Berghe, 1995: 357). Yanlış olmamakla birlikte bu açıklamalar, genel bir bilimsel açıklama için yeterli değildir. İnsan davranışları tıpkı insan anatomisi gibi doğal seçilimin bir ürünüdür. Buna ek olarak davranışlar, genotiplerin etkileşimleri ve çevre şartlarından ortaya çıkan fenotipler üzerinden açıklanabilir. Daha açık bir ifade ile genler ve çevre arasındaki ilişki ile davranışlar arasında biyolojik bir bağ olmak zorundadır (Berghe, 1995: 358). İnsan davranışını açıklayan herhangi bir sosyolojik çalışma bu bağı görmezden gelemmez.

Şüphesiz insan kendi sosyal gerçekliğini sürekli dizayn etmekte veya yenilemektedir. Ancak bu durum biyolojik altyapısı esastadır. Genler ve kültür,

davranışları ve sosyal yapıyı şekillendirmek üzere sürekli etkileşim halindedir (Berghe, 2007: 3). Berghe'ye göre bu tez biyolojik deterministik bir yaklaşım değildir. Üç soru üzerinden yola çıkılarak bu durum daha net bir şekilde açıklanabilir (Berghe, 1995: 458):

- Homo sapienler arasında biyolojik ırklar var mıdır?
- Sosyal ırkların oluşumunun biyolojik bir altyapısı var mıdır?
- Eğer sosyal ırkların biyolojik bir altyapısı varsa bu altyapı günümüz toplumlarındaki ırkların ve ırkçılığın nedenlerini açıklayabilir mi?

Burada dikkat edileceği üzere Berghe, sosyal ve biyolojik ırklar olarak ikili bir tasniflendirme yapmaktadır. Berghe'ye göre homo sapienler arasında biyolojik ırklar bulunmamaktadır. Farklı gen tiplerinin oluşması farklı fenotip unsurları oluştursa da bu durum biyolojik bir ırk ayrımını doğurmayıp sadece farklılıkları oluşturmaktadır. Yine de oluşan farklılıklar birbirinden değişik davranışlara neden olabilmektedir (Berghe, 1995: 359). Irk kavramı, toplumdan topluma değişen fiziksel fenotiplere (ten rengi, yüz şekli, saç tipi gibi) dayanılarak tanımlanan sosyal bir olgudur (Berghe, 2007: 1). Sosyal ırkların oluşumunda biyolojik bir altyapı vardır. Sosyal ırklar, kültürel olarak birbirinden farklı doğal özelliklere sahip gruplar olarak tanımlanabilir (Berghe, 1995: 359). Peki fenotip özellikler toplumun sosyal yapısında bir etkiye sahip midir? Berghe'ye göre her sosyal organizma biyolojik olarak nepotizme programlıdır. Bu durumu Darwin'e de atıf yaparak aktaran Berghe, insan ve insan olmayan her organizmanın nepotizme doğru meyilli olduğunu belirtmektedir (Berghe, 1995: 360). Sosyal ırkların gerçekliği açıklığa kavuşturulduktan sonra açıklanması gereken bu sosyal ırkların ırkçılığı açıklayabilip açıklayamadığıdır. Berghe'ye göre bu sorunun cevabı evettir. Çünkü bu görüş ırkçılığın kültürel, psikolojik ve tarihsel hedeflere dayandırılmadan dünya çapındaki inişli çıkışlı seyrinde ne zaman, nerede ve nasıl ortaya çıkacağına dair bir tahmin edilebilirlik sunar (Berghe, 1995: 362). Irkların birbirine karıştığı bir ortamda yaşayamayacak sosyal ırk tanımını, ancak nepotizm ilkesinden doğan bir kavramdır (Berghe, 1995: 363). Dolayısıyla sosyal ırklar, nepotizm ilkesinden gücünü alan bir kavram olup ırkçılığı ve etnosentrizmi açıklayabilen bir olgudur. Daha sade bir ifade ile ırkçılık ve etnosentrizm, nepotizmin genele yayılmış halidir (Berghe, 2007: 2).

Aslında akrabalık ve kan bağı esasına dayanan etnisite tanımları yeni bir olgu değildir. Bu bağları öne çıkaran ve “kendini diğerlerinden ayırt etmeye yarayan” çeşitli isimler almış gruplar sıklıkla görülmektedir. Örneğin; kavim, zümre, aşiret, deme (eski grek halkı), etnik grup, ırk, millet, milliyet gibi (Berghe, 1987: 15). Kendini ötekenden ayırmaya yarayan bu gruplar insanların içinde kendi etnik bilincini oluşturan bir altyapı sunar. Askerlerin canlarını seve seve feda etmelerini sağlayan güçlü duygu işte bu kan bağına ve akrabalığa duyulan inançtır. Bu durum Batı’ya özgü bir kavramsallaştırma değildir. Dünyanın genelindeki yaygın mit, milletlerin doğumuna neden olan eski ilkel toplulukların ataları olan bir çift tarafından yaratıldığı veya miras alındığı yönündedir (Berghe, 1987: 15). Üç ilahi dinin de (İslamiyet, Yahudilik ve Hristiyanlık) işaret ettiği bu çift Âdem ve Havva’dır. Bu yönüyle ırk, etnisite, millet ve milliyetçilik tüm insanlığa özgüdür ve gücünü geçmişten alır.

Berghe, primordialist bir bakış açısına sahip olmasının yanı sıra bu bakış açısının tam karşısında yer alan modernist kuramları tamamıyla görmezden gelmez. Hatta Berghe’ye göre her iki bakış açısı da doğru önermelere sahiptir ve birbirinin tamamlar niteliktedir (Berghe, 1987: 18). Berghe, her ne kadar modernist kuramların doğru önermelerine dikkat çekmiş olsa da ortaya attığı tezlerle primordialist bir kuramcıdır. Ana tezi ise kendi ifadesi ile oldukça basittir: “Etnik ve ırksal duygular akrabalık duygularının genişletilmiş bir türüdür. Etnosentrizm ve ırkçılık da aynı şekilde nepotizmin genişletilmiş bir türüdür. Akrabalık bağı ne kadar yakın olursa tercihin o yönde olması daha güçlü olacaktır (Berghe, 1987: 18-19).

Çeşitli sorularla bu durum daha net anlaşılabilir. Ebeveynler neden çocukları için canlarını feda ederler? Amcalar neden işe alımlarda yabancılar yerine kendi yeğenlerini tercih ederler? Miras hukuku neden varlıkların akrabalık bağına göre dağıtılmasını öngörür? Daha öz olarak insanlar veya hayvanlar neden nepotik davranışlarda bulunurlar? Elbette bu soruların cevapları her zaman nepotik yönde değildir. Ancak genele bakıldığında nepotizmin daha etkin olduğu görülmektedir. Nepotik olunmadığında durumlarda ise geçerli bir neden her zaman bulunur (Berghe, 1987: 19).

Berghe, bu durumu “akraba seçimi” (kin selection) olarak ifade etmektedir. Akraba seçiminin bireyde nasıl çalıştığı ise şematik olarak açıklanabilir. Bir bireyin egosu

merkeze oturtulduğunda egoya yakınlık fazla olduğunda akraba seçimi daha güçlü olacaktır. Yakınlık “ilişkili olma” (relatedness-kısaca “r”) olarak ifade edilirse, egodan uzaklaştıkça “r” derecesi düşecektir. Egonun merkezde bulunduğu durumda ilk çizilecek dairenin “r” derecesi 1/2 olacaktır. Daha sonraki dairelerde “r” derecesi daha da düşecektir. 1/4, 1/8, 1/16 gibi (Berghe, 1987: 22). Bu daireler, toplumsal olarak incelendiğinde evlilikler yoluyla başka bireylerin daireleri ile kesişir ve kesişen dairelerin birleşimi büyük bir toplumsal grup oluşturur. Bu büyük toplumsal gruplar prototipik etnilerdir (Berghe, 1987: 23). Bu etniler, genel itibari ile evlilikleri kendi içerisinde yaparlar. Ancak başka etniler arasında evlilikler de olmaz değildir. Başka etniler arasında yapılan evlilikler de daha büyük bir etnik grubu oluşturacaktır (Berghe, 1987: 24).

Berghe'nin etnisite ve ırk kavramları üzerinden yapmış olduğu açıklama genel hatlarıyla bu şekildedir. Görüleceği üzere Berghe'nin kuramı, Marx'ın tarihsel materyalizm ve Darwin'in doğal seleksiyon düşüncelerinden oldukça etkilenmiştir (Osmanbaşoğlu, 2020: 267). Milliyetçilik, doğal bir süreçtir. İnsanın nepotik doğası, milliyetçi duyguları açıklayabilir. Öte yandan modernist kuramların da tamamen haksız olduğu söylenemez. Ancak milliyetçiliğin modernleşme ile biteceği düşünülmemelidir. Çünkü insanın kendi genlerinin devamını sağlama isteği bitmeyecek bir süreçtir.

2.2. Modernist Açıklamalar

Milliyetçilik literatürünün en geniş arşivine sahip olan kuramsal bakış açısı modernist açıklamalardır. Bu bakış açısı primordial bakış açısının öne sürdüğü milletlerin doğallığını sorgulayan bir yapıdadır. Genel olarak değerlendirildiğinde modernistler, milletleri ve milliyetçiliği modern süreçlerin bir uzantısı olarak görmektedir. Modernist açıklamalara göre Aydınlanma, kapitalizm, sanayileşme, egemen ulus-devletlerin ortaya çıkması gibi modern süreçler beraberinde milletleri yaratmış ve neticede milliyetçilik de buradan doğmuştur. Modernistler, milliyetçiliği modern süreçlerle açıklayarak ortak bir tutum geliştirse de detaylıca incelendiğinde her bir kuramsal açıklamanın birbirinden oldukça farklı nüanslar içerdiği fark edilebilir. Bu nedenle modernist kuramların ele alındığı bu bölüm olabildiğince geniş tutulmaya çalışılmıştır.

2.2.1. Elie Kedourie

Kedourie, Avrupa’da Milliyetçilik isimli çalışmasına, “Milliyetçilik, 19. yüzyılın başında Avrupa’da icat edilmiş bir doktrindir.” sözleriyle başlar (Kedourie, 2017: 22). Bu bakış açısı ile incelendiğinde Kedourie, 19. yüzyıl öncesi milliyetçi söylemle özdeşleştirilebilecek hiçbir hareketi milliyetçilik bağlamında değerlendirmeyip aksine milliyetçiliğe tamamen modern ve Avrupa’ya özgü yaklaşır. Bu nedenle Kedourie’nin milliyetçilik kuramı tamamı ile modernist bakış açısının içerisinde değerlendirilebilir.

Milliyetçilik doktrini için, milletlerin tanınan birimler olarak bir devlet içerisinde teşkil edilmesini meşru gören ve bu milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı olduğunu savunan düşüncedir tanımlaması yapılabilir. 19. yüzyıla gelindiğinde bu doktrin, millete yaptığı vurgu neticesinde oldukça önemli bir zafer kazanmıştır (Kedourie, 2017: 22). Ancak bu zamana kadar geçen sürede bu doktrin gelişimini anlamak en az milliyetçiliğin kendisini anlamak kadar önemlidir.

Milliyetçilik, derin düşünceler silsilesi ile oluşmasının yanı sıra aynı zamanda birbiri ile ilişkili olayların da gelişmesinin bir neticesidir. Bu olayların en mühimlerinden birisi Aydınlanma ile ortaya çıkan akıl odaklı yaklaşımdır. Aklını kullanan insan, evrensel ve değişmez bir doğa düzenine ulaşabilir. Evrensel doğa düzenine ulaşılması ile mutlu ve huzurlu bir ortam yaratılabilir. Ancak bu tüm insanların birbirinden farksız öznelere olduğu anlamına gelmemektedir (Kedourie, 2017: 23). Daha doğrusu bu durum her insanda ortak bir özelliğin bulunduğu anlamına gelmektedir. Aklını kullanan insan kendisine en fazla mutluluğu sağlayan ve bununla bağlantılı olarak da en az acıyı veren şeye yönelecektir. Bu durumda devlet kurumunun oluşturulması mutluluğun veya diğer bir ifadeyle refahın oluşturulması esasında değerlendirilmelidir. Refahını sağlama amacıyla bir araya gelen topluluk bunu oluşturabilecek tedbirler ile vatan olarak yaşanan sahada devletlerini oluştururlar. Vatanın refahını sağlama ise yönetilenler ve yönetenlerin ortak sorumluluğudur. Ortak sorumluluğun temelindeki refah sağlamaya yönelik tedbirler için bireylerin içerisinde bir sevgi oluşması lazımdır. İşte bu sevgi vatan sevgisidir.

Milliyetçiliğin temelinde derin bir vatan sevgisi yatmaktadır. Vatan sevgisi, birbirini tamamlayan iki mefhumun bileşkesinden oluşmaktadır. Bir yanda yöneticiler bir yanda ise yönetilenler bu iki mefhumu oluşturur. Eğer yönetilen halk, refahı yüksek ve

mutluluk içerisinde yaşıyorsa yöneticiler de refahı yüksek ve mutluluk içerisinde olacaktır. Tam tersi olarak yönetilenlerin mutsuzluğu yönetenlere de yansiyacaktır. Yönetici olarak halk gibi hissetmek bu nedenle oldukça önemli bir durum olarak karşımıza çıkar (Kedourie, 1968: 453). Bu düşünce ile vatan sevgisi yöneten ve yönetilenlerin her ikisi için sadece akıl yoluyla ulaşılan mantıklı bir oluşum olmakla kalmıyor, aynı zamanda gerçekçi bir olgu da oluyordu (Kedourie, 2017: 25).

Fransız Devrimi'ne kadar geçen süreçte yönetenler krallar ve hükümdarlar, yönetilenler ise halk olarak bilinir. Ancak Fransız Devrimi, bu yapıyı derinden sarsacaktır.

Fransız Devrimi ile oluşan milletin tek söz sahibi hâkim yönetici vasfına haiz olması düşüncesi millete önemli bir atıfta bulunuyordu. Buradaki millet tanımından anlaşılması gereken nedir? Kedourie, buradaki millet tanımını için konuşma dilinde bir aileden büyük ancak kavim ve kabileden küçük, doğuştan benzerlik gösteren insan kütlesi ifadesini kullanmaktadır (Kedourie, 2017: 27). Bu tanımdan yola çıkarak modern millet tanımlaması ile klasik millet tanımlaması arasında bir fark olduğu görülmektedir. Süreç içerisinde zaman zaman kötileyici şekilde de kullanılan millet terimi giderek dönüşüme uğrayarak siyasi bir anlam kazanmıştır. Bu yeni siyasi anlamda millet, belirli bir devleti meclisler ve benzeri oluşumlarda temsil etme veya bu temsilcileri seçme yetkisine sahip olan bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları birimdir (Kedourie, 2017: 28). İşte bu, milletin tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu dönüşümdür.

Kedourie, milletlerin ortaya çıkmasında en az Fransız Devrimi kadar önemli olan başka bir olguya daha dikkat çekmektedir: Kendi kaderini tayin ilkesi. Kedourie, felsefi düşüncesini Kant'ta bulan bu ilkeye oldukça önem vererek eserinin bir bölümünü tamamen kendi kaderini tayine ayırmaktadır (Kedourie, 2017). Kısaca anlatılmak istenirse, Kant'ın felsefi düşüncesine göre insan kendi içerisinde iyi niyete muktedir bir varlıktır. Kendi içinde iyilik insanın ahlaklı olmasını sağlar. Hatta insanın içerisinde barındırdığı iyi niyet dünya üzerinde tartışılmaksızın iyi diye nitelenebilecek yegâne şeydir. İyi niyet, erdemi de beraberinde getirir. Erdem sahibi olan bireyler de kendi kendilerine yeten bireylerdir. Erdem sahibi insanlar, kendi kendilerini yönetebilir ve

dolayısıyla kendi kaderlerini tayin etmede nihai söze de sahip olurlar. Daha açık bir ifade ile erdem sahibi insanlar, itaat edecek bir otorite aramazlar (Kedourie, 2017: 37).

İyi niyet, bütün bu nedenlerden ötürü insanın özgür olmasını da sağlar. İyi niyete sahip olan insan doğru ve yanlış düzgün bir şekilde değerlendirip kararını verebilir. İnsanın bu kararı verebilmesi özgür bir birey olarak yaşayabilmesinin tescilidir. Özgürce kendi verdiği kararlar neticesinde insan akli olgunluğa erişir. Bu sebepten kendi kaderini tayin ilkesi en yüce siyasi erdemdir (Kedourie, 2017: 44). Kant'tan sonra gelen Fichte, Schleiermacher, Herder, Schiller gibi düşünürler ise Kant'ın düşüncelerini biraz daha geliştirerek topluluklara bahsedilen farklılıkları ekleyip milletlerin kendi kaderini tayin edebilme ilkesi şekline çevirmişlerdir (Akkaya, 2020: 252). Milliyetçilik, bir doktrin olarak ortaya çıkışını bu ilkeye borçludur (Kedourie, 2017: 46).

Kendi kaderini tayin ilkesini açıkladıktan sonra Kedourie, devlet ile birey arasındaki ilişkiye değinir. Burada birçok filozofun düşüncelerinden yararlanarak açıklamasını yapıp devlet mefhumunun önemini açıklar (Kedourie, 2017: 47-67). Bu filozoflardan Avrupalı aydın kesim olarak bahsedip, kendilerine genel olarak dikkat edildiğinde siyasete bir hareket alanı olarak yaklaşip kendi düşünce alanlarını, hareket alanının içinden soyutladıklarını söyler (Kedourie, 2017: 57). Bu nedenle Avrupalı aydınların çoğunda bir devlet kuramının tamamen geliştiği söylenemez. Kant'tan Rousseau'ya bu durum hep bu şekildedir. Ancak zamanla bu durumun değiştiği gözlenmektedir. Zamanla aydın düşünürlerin siyaset sahnesinde de düşünceler ortaya atmaları siyasetin doğasını değiştirmeye başlamıştır. Bu nedenle eskiden kanun koyucu ve devlet kuruculara gösterilen saygı, zamanla bilimle uğraşan aydın kesime gösterilmeye başlanmıştır. Bilimsel bir siyasete yönelim ister istemez siyasetin yapısının bir ideolojiye dönüşme sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu yeni durumda felsefe ile uğraşanlar için yönetici sınıfına bir geçişi sağladıkları çıkarımı yapmak doğru bir önerme değildir. Daha doğru olan önerme ise yöneticilerin felsefeyi kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başlamalarıdır. Kedourie, buna örnek olarak, Lenin, Stalin, Hitler ve Abdül-Nasır'ı örnek vermiştir (Kedourie, 2017: 67).

Bu şahısların ortaya çıkışında rol oynayan unsur nedir? Kedourie, bu sorunun cevabını da yine Alman romantik akımı filozoflarının düşüncelerinde arar. Yine Kant'tan

örnek vererek, Kant'ın bir dünya devleti fikrine sıcak bakmadığını açıklar. Dünya devleti fikri belki ebedi bir barışı sağlayabilir ancak dünyanın doğası buna karşıdır. Dünya üzerindeki halklar birbirlerinden ayrılmıştır ve bu ayrışmayı sağlayan en temel unsurlar dil ve din farklılıklarıdır (Kedourie, 2017: 70). Farklılıklar bizzat doğuştan ve bizzat Allah tarafından verildiği için kutsal bir ruh taşır. Bu farklılıkların korunması lazımdır. Ne zaman ki bir millet kendi dilini farklı dillerin istilasına karşısında korumaz, o zaman milli kimliğini de kaybetmeye başlar. Alman romantik akımı filozoflarının üzerinde bu denli ısrar etmiş oldukları farklı olma şuuru milliyetçilik doktrinin gelişmesine de temel teşkil eden ana hususlardan birisidir. Doktrin, bu farklılıkların kullanılmasıdır.

Alman romantik akımının dile verdiği bu önem neticesinde iki sonuca varılabilir. Bunlardan ilki kendine ait saf bir dili olan topluluk millet olmaktadır. Öteki ise bir millet olmanın yegâne şartı kendine ait bir dil sahibi olmaktan geçmektedir (Kedourie, 2017: 85). Dile ilave olarak milliyetçilik doktrininde ırk, kültür ve bazı durumlarda din kullanılır. Hangi söylem kullanılırsa kullanılsın milliyetçilik doktrini ile ilgili şüphe götürmez gerçek; milliyetçiliğin yeryüzündeki insanları ayrı ayrı milletlere böldüğüdür (Kedourie, 2017: 91). Milliyetçiliğin, tarihin genel akışı içerisinde sürekli değişken bir şekilde cereyan etmesinin ana hususu bu farklı söylemler ve durumlarda aranmalıdır. Bu durumda milliyetçilik için sağ veya sol politik söyleminin bir parçası olup olmadığını aramak boşa bir çaba olarak görülmektedir. Milliyetçilik ikisi de olmayıp kendine has bir hususiyettir (Kedourie, 2017: 109). Belirli dönemlerde sola, belirli dönemlerde sağa hizmet edebilir.

Kedourie, farklı yönelimlere hizmet eden milliyetçilik doktrinin görünüşte yabancılara karşı yöneltilmiş olmasının yanı sıra fakat aynı zamanda nesiller arasındaki hoşnutsuzluk neticesinde ataya karşı da yöneltilmiş hareketler olduğuna dikkat çeker (Kedourie, 2017: 121). Hatta bu hareketlerin başında "Genç" ibaresinin bulunması bu savını güçlendirir niteliktedir: Genç Türk, Genç İtalya, Genç Mısır vb. Bir ihtiyaç neticesinde ortaya çıkan bu söylemlerin her biri farklı bir amaca hizmet eder ve doktrin bu amaçlar neticesinde şekillenir. Milliyetçilik doktrini her ne kadar sürekli farklı bir amaca hizmet etse de bilinen bir gerçek vardır: Milliyetçilik, siyasi istikrarı sağlamak yerine karşılıklı gerginlik ve nefret yaratır. Milliyetçi denilen şahsiyetler, zaman içerisinde kendi dileklerini kapatmış gibi davranabilirler ancak fırsatını bulduklarında bu

kapanmış hesapları yeniden ortaya çıkaracak fırsatı da kollarlar (Kedourie, 2017: 137). Örneğin; büyük imparatorlukların içerisinde kümelenmiş milletlerin ana gayesi kendi devletlerine sahip olmaktır. Bu durumda kendilerine özerklik tesis edilse, bir süreliğine ortadan çekilen milliyetçi istekler ortaya çıkmak için uygun yolu ve zamanı arar. Çünkü milliyetçi doktrin, tamamen müstakil bir devlet sahibi olmadıkça kültürün, dilin, dinin yaşanılmayacağını öne sürer (Kedourie, 2017: 138). Bu nedenle farklı milletlerin boyunduruğunda yaşayan milletler devrimci milliyetçi hareketleri ortaya çıkaracaktır (Kedourie, 1968: 454).

Özetle, milliyetçilik tarihin değişik safhalarında değişik yüzlere bürünen ve siyasetin şekillendirdiği bir doktrindir. Bu doktrinin hizmet ettiği amaca göre milliyetçi söylemler, toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenir. Nazi Almanya'sının ortaya çıkışı veya Balkan Devletlerinin Osmanlı'dan ayrılışındaki milliyetçi söylemlerin farklılığı bu bağlamda değerlendirilmelidir. Ek olarak milliyetçiliğin doğuşu, Alman romantik akımı filozoflarında, özellikle Kant'ta aranmalıdır. Kedourie'nin ana savı budur.

2.2.2. Eric J. Hobsbawm

Marksist tarihçi Eric Hobsbawm'a göre milliyetçilik, tarihsel süreç içerisinde bir sürekliliğe haiz değildir. Sürekli olarak değişiklik gösteren bu olgu ya geçmişin icat edilmesini ya da icat edilmiş geçmişin yeniden icat edilmesini sağlar (Hobsbawm, 2017: 9). Bunu yapmak için ise milliyetçilik icat edilmiş gelenekleri kullanır. İcat edilmiş gelenekler, geçmişin devamı olarak görülen kurallar, ritüeller veya sembolik içgüdülerin tekrar yolu ile akıllara kazınması amacını güden açık veya örtülü bir biçimde yönetilen uygulamalardır (Hobsbawm, 2000a: 1). Bu yönü ile Hobsbawm, milletlerin tarih kadar eski olmadığına vurgu yapar. Milletler ve gelenekler icat edilmektedir. Geleneklerin icadı için ise Birinci Dünya Savaşı'nın 30-40 yıl öncesi oldukça kayda değer bir dönemdir (Hobsbawm, 2000b: 263). Bu icadı sağlama rolü ise tarihçilerindir (Hobsbawm, 2000a: 2). Milliyetçilik, tarihsel süreçte oldukça yeni, politik bir programdır (Hobsbawm, 1999: 256). Hatta Hobsbawm'ın kendi ifadesiyle millet teriminin modern anlamı taş çatlasa 18. yüzyıldan eskiye dayanmaz (Hobsbawm, 2017: 17). Bu bakış açısıyla Hobsbawm, modernist milliyetçilik kuramcıları arasına rahatlıkla konulabilir.

Peki milletin modern tanımlaması nedir? Hobsbawm, bu soruya oldukça muğlak bir cevap vermektedir. Ona göre bir kuşu tanımak ya da bir fareyi bir kertenkeleden ayırmanın *a priori* yolları olmasına rağmen, bir milleti bu şekilde tanımlamanın kesin bir yolu bulunmamaktadır (Hobsbawm, 2017: 19). Üstelik milleti açıklama amacıyla kullanılabilir dil ve etnik köken gibi kriterler bulanık, değişken ve çok anlamlı olup yol gösterici olarak umulmasına rağmen bu yönde bulutların şekilleri kadar faydasızdırlar. Doğal olarak bu kriterlerin tanımlama amacıyla kullanılmasından ziyade bir programın çerçevesinde ya da bir propaganda yönünde kullanılması daha faydalıdır (Hobsbawm, 2017: 20). Öte yandan Hobsbawm, milliyet duygusunun bireyler tarafından sahiplenilebileceğine de kuşkuyla yaklaşmaktadır. Bir topluluğun tercihen millet olma yönünde bir irade beyan etmesi ile milliyetin oluştuğunun iddia edilmesi aslında istemsizce bireylerin bir topluluğa üye olmalarını ve bu üyelikle tek bir seçeneği seçmeye mecbur bırakılmasıdır (Hobsbawm, 2017: 23). Hobsbawm, Ernest Renan'ın şu sözleriyle de kendisini destekler: “Millet nedir? Tarihi unutmak hatta tarihi yanlış ele almak bir milletin oluşumu için esastır. Dolayısıyla tarihsel araştırmalar, milliyetçilik için sıklıkla tehlikelidir.” (Hobsbawm, 1999: 255). Bütün bu karmaşalar dolayısıyla Hobsbawm, millete dair *a priori* bir tanım yapmaktan kaçınır. Sonuçta millet, milliyetçilik, ulus-devlet, milli semboller, tarih vb. ile alakalı bir fenomendir (Hobsbawm, 2000a, 13).

Millet tanımını yapmaktan kaçınan Hobsbawm, onun yerine milliyetçilik terimini tanımlar. Hobsbawm'a göre milliyetçilik, Gellner'in de ifade ettiği gibi siyasi birim ile milli birimin uyumlu olmasını gerektiğini savunan ilkedir (Hobsbawm, 2017: 24). Siyasi birim ile kastedilen şüphesiz modern ulus-devlettir. Milli birim ise ulus-devleti bir araya getiren halk kitlesi olarak kabul edilebilir. O halde milliyetçilik için modern ulus-devleti oluşturan bireylerin devletlerine olan bağlılığı ilkesi denilebilir. Bu noktadan yola çıkılırsa, millet, modern ulus-devletle ilişkilendirilirse ancak toplumsal bir birim olabilir, bunun dışındaki hiçbir durumda millet ve milliyet tartışmalarının faydası yoktur. Bu durumda tarihsel süreç içerisinde milliyetçilik milletlerden önce gelir (Hobsbawm, 2017: 25). Hatta bunu ispat edercesine Hobsbawm, yeni birliğini sağlayan İtalyan parlamentosunda Massimo d'Azeglio'nun sözlerini de hatırlar: “İtalya'yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız.” (Hobsbawm, 2017: 66 ve Hobsbawm, 2000b: 267).

Öte yandan milliyetçilik, sadece ulus-devletin kurulması ile açıklanamaz. Bunun yanı sıra milliyetçiliğin doğuşunu hızlandıran bazı faktörlerin de dikkate alınması gereklidir. Bunlar, teknolojik ve ekonomik gelişmelerdir. Örneğin, matbaa teknolojik bir gelişmedir. Verdiği imkanlar neticesinde matbaanın ortaya çıkışı ile toplumdaki okuryazarlık oranı arasında doğrusal bir orantı bulunmaktadır. Bu nedenle bugün millet tanımlamalarının ana unsurlarından sayılan dillerin topluluğa yayılması matbaanın verdiği imkanlar neticesinde olmuştur (Hobsbawm, 2017: 25).

Milliyetçiliğin oluşumunda ihtiyaçların önemine de değinilmelidir. Dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenen milliyetçilik için Hobsbawm, tepeden aşağıya doğru oluşturulmuş ama diğer yandan aşağıdakilerin de varsayımları, umutları, ihtiyaçları, özlemleri ve çıkarları temelinde araştırılması gereken bir olgudur demektedir. Hobsbawm, sıradan vatandaşlar üzerinde tepeden gelen milliyetçi söylemin etkileri ile ilgili üç önermede bulunur. Öncelikle resmî ideolojiler, en sadık vatandaşların düşünceleriyle bile tamamıyla örtüşmez. İkinci olarak, bireylerde milli kimliği oluşturan unsurların, bireylerin başka kimliklerinin her zaman üstünde olduğu varsayılmaz. Son olarak, milli kimlik ve milli kimliği oluşturan unsurlar, süreç içerisinde dönüşüme uğrayabilir (Hobsbawm, 2017: 26).

Hobsbawm, modern ulus-devletin ortaya çıkışı ile milletin oluşum çizgisinin paralelliğine oldukça büyük bir önem atfeder. Çoğu durumda millet ve ulus-devletin eş görüldüğü bir tarihsel süreç görülmektedir. Modern ulus-devlet ile milletin eşdeğer olarak görülmeye başlandığı bu süreçte millet ve devlet ilişkisinde bir problem bulunmaktadır. Bu problem devletin, etnik, dilbilimsel veya başka bir şekilde homojen bir yapı oluşturmamasıdır (Hobsbawm, 2017: 34). Bu durum millet ile bir toprak parçasının ilişkilendirilmesinin ne derece doğru olduğunu sorgulatır niteliktedir. Ancak yine de politik bir söylem olarak milliyetçilik ve ulus-devlet insanları bir toprak parçasına bağlı kılar. Bu durumda millet=halk=devlet denklemi ile karşılaşılır ve bu denklem insanları belirli bir toprak parçasına bağımlı kılar (Hobsbawm, 2017: 36 ve Hobsbawm, 2000b: 265). Bu denklemin bir yanı Fransız Devrimi'nin düşüncelerine dayanır. Fransız Devrimi sonrasında ilan edilen Fransız Haklar Bildirgesi'nde halk için, her halkın bağımsız ve egemen olduğu ve bu egemenliğin başkalarına devredilemeyeceği ilkesi esas alınmıştır. Bu durum, Hobsbawm'a göre halk ile neyin ifade edildiğini tam olarak ifade edememektir

(Hobsbawm, 2017: 37). Buradaki halkı tanımlayan düşünce için halkçı-devrimci tanımlaması yapan Hobsbawm, bu bakış açısından milleti oluşturan unsurların etnik köken, dil vb. olmadığı bunun yerine halkı oluşturan unsurların ortak çıkar, ortak fayda olduğunu iddia etmektedir (Hobsbawm, 2017: 35-36). Bu nedenle halkçı-devrimci milliyetçi hareketler ile 19. yüzyılda ulus-devlet kurma amacındaki milliyetçi hareketler birbirine karıştırılmamalıdır (Hobsbawm, 2017: 38).

Hobsbawm, 19. yüzyıl milliyetçiliği için ise temel iki önerme ortaya koymuştur. Bunlardan ilki, kendi kaderini tayin ilkesi ve milliyet prensibi ancak belirli büyüklüğe sahip milletlere uyarlanabilmesidir. Burada en temel örnek Birinci Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson'un milliyetçi politikası bağlamında Avrupa'da 26 devletin öngörülmesidir. Hobsbawm, bundan dolayı ulus-devletlerin oluşmasında bir eşik ilkesinin olduğunu öne sürer. İkinci önermesi ise millet inşa sürecinin bir genişleme süreci olmasıdır. Buna da bir örnek verilmesi gerekirse İrlanda'nın milliyetçi hareketlerinin ayrılıkçı sıfatı ile nitelenmesidir (Hobsbawm, 2017: 51-53). Bu durumda bağımsız bir millet olarak görülemeyen insanların dilleri de zamanla yok olacaktır. Bu durum ekonomik ilişkilerin de bir neticesidir. Küçük halk, ancak daha büyük birim karşısında statüsünü kabul ederse ilerleyebilirdi. İşte bu durum milliyetçiliğin klasik liberal çağı olarak ifade edilebilir. Klasik liberal çağda ise milletlerin inşası ancak bazı milletler bakımından geçerli olabilmiştir (Hobsbawm, 2017: 63).

1880'ler sonrası ise, insanların milliyet konusundaki hisleri daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu hisler için gerçek insan toplulukları ve ilişkiler ağının gevşemesi sonucu oluşan boşluğun doldurduğu duygudur tanımlaması yapılabilir. Bu duygular kümesi için Hobsbawm, ön-millî tanımlaması yapmaktadır (Hobsbawm, 2017: 68). Esasen ön-millî tanımlaması primordialistlerin üzerinde durdukları ve millet tanımlarında kullandıkları geçmişten gelen kültüre yapılan bir vurgudur. Hobsbawm, bu değerleri görmezden gelmez ancak yaptığı yorum biraz daha farklıdır. İki tür ön-millî bağ üzerinde duran Hobsbawm'a göre birinci tür sınırları aşan yerel üstü kimlik biçimleridir. Buna verilebilecek bir örnek, Napolililere göre Bakire Meryem'dir. İkinci tür ön-millî bağlar ise, devlete bağlı seçkinlerce genelleştirilerek popülerleştirilebilecek politik bağlar ve söylemlerden oluşmaktadır. Her iki tür de milletle şüphesiz ilişkilidir ancak bu bağlar

modern anlamdaki milliyetçilik ile bağdaştırılmaz (Hobsbawm, 2017: 68). Bu noktada Hobsbawm, bu ön-milli bağların milliyet ile ilişkilendirilmeyeceğini örneklerle açıklar. Öncelikle dil konusunu ele alan Hobsbawm'a göre milli diller, bazen yarı yapay kurgular, bazen de modern İbranice gibi icat edilmiş şeylerdir (Hobsbawm, 2017: 77). Milli diller, oluşturulma sürecinde farklı lehçelerin homojenleştirilmiş halinden ibarettir.

Ön-milli bağlar ile ilgili ikinci husus etnik kökendir. Hobsbawm, etnik köken farklarının üç önemli hususa dikkat ederek modern milliyetçilik tanımlamaları ile alakalı olduğunu kabul eder. Birincisi bu farklılıklar yatay ve dikey ayırıcı işleve sahiptir. Hele de modern milliyetçilik sürecinden önce toplumsal katmanları birbirinden ayırmaya yaramıştır. İkincisi etnik köken, bireyin kendi bilincinden ziyade "öteki"yi tanımlamak için kullanıldığından negatif bir içeriğe sahiptir. Son olarak dünya halkları bütünüyle homojen bir kitle oluşturamadığından etnik köken ön-milliyetçilik kategorisine konulamaz (Hobsbawm, 2017: 90-92).

Ön milli bağlar ile ilgili Hobsbawm'ın üçüncü ele aldığı husus dindir. Din, modern anlamda milliyetçiliğin oluşabilmesi için zorunlu bir ön-milli şart değildir. Öte yandan dinsel ritüeller, imgeler ve söylemler Hobsbawm'a göre ön-milliyetin önemli bir parçasıdır (Hobsbawm, 2017: 98).

Son olarak ön-milli bağların en önemli ve son parçası kalıcı bir siyasi birime karşı olan aidiyettir. Bununla ifade edilmek istenen bireylerin, yaşadıkları sahadaki devlet ile kendilerini örtüştürebilmesidir. Diğer bir ifade ile kendini o devletin bir vatandaşı olarak görebilmesidir. Bu bağlam yeni bir unsuru ortaya çıkarır: politik millet. Ön-milli olarak göze çarpan yegâne unsur olan politik millet, öte yandan bugün çalışmalara konu olmuş modern millet ve milliyetçilik değildir (Hobsbawm, 2017: 101). Bu bakımdan ön-milli bağlar eskiden gelen birikimler olarak okunabilir. Modernleşme neticesinde bu birikimler yeni bir şekilde ve yeni ihtiyaçlar çerçevesinde yeniden yorumlanırlar ve gelenekler yeniden icat edilirler. Bu birikimler esasında milliyetçi söylemin temelini alabileceği bir stoktur (Sıdal, 2020a: 293).

Asıl modern anlamdaki milliyetçilik, Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği 1789 yılında doğmuştur (Hobsbawm, 2017: 133). Avrupa'yı derinden sarsan bu olay birçok fikir akımının hızla yayılmasına neden olmuştur. Bu fikir akımlarından birisi de

milliyetçiliktir. Her yeni şey gibi gelişmesi biraz zaman alan bu olgunun tam anlamında dönüşümü ise 1870-1914 yılları arasına dayanmaktadır. Hobsbawm'a göre bu aralıkta milliyetçiliğin bu denli gözde bir olgu olmasının nedenleri, toplumsal ve siyasi değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Bu değişiklikler sonucunda milliyetçi cereyanın icat edilmesinin temelinde üç önemli husus yatmaktadır. Bunlar; modernite karşısında gelenekselcilerin direnişi, gelişmiş devletlerin şehirleşen toplumlarındaki yeni sınıflaşmaların ortaya çıkması ve insan göçleri ve bu neticede oluşan diasporalar (Hobsbawm, 2017: 142). Bu durum, milliyetçi söylemin kendisine yer edinmesi için uygun zemini hazırlıyordu. Bu söylemin ham maddesi ise bir milletin huzursuzluğunun kaynağı başka bir milletin kendilerini hor görmesinde yatıyordu (Hobsbawm, 2017: 143). Halk, bu çağrıya kulak vermeye istekliyse milliyetçi söylem başarıya ulaşmış oluyordu.

1914'e kadar geçen süreçte Hobsbawm, milliyetçilik için en temel nitelik olarak proleter sosyalist hareketlere karşı bir duruş olduğunu ileri sürmektedir. Bunun temelinde proleter sosyalist hareketlerin enternasyonalist olmaları yatmaktadır. Diğer bir ifade ile proleter sosyalist hareketler milliyetçi değildir (Hobsbawm, 2017: 158). Bu dönemin ana özelliği sosyalist hareketler ile milliyetçi hareketlerin birbirlerine karşı olan zıt tutumudur.

Hobsbawm, bu dönemi açıkladıktan sonra 1918-1950 yılları arasındaki milliyetçi hareketleri değerlendirir. Kendisine göre, bu aralık milliyetçiliğin tepe noktasıdır (Hobsbawm, 2017: 168). İki savaş arası dönemi kapsayan bu evre milliyetçilik bakımından değerlendirilebilecek birçok örnek sunmaktadır. Ancak yine de dönemin milliyetçiliğin temel karakteristiği yerleşik ulus-devletlerin mücadelesidir. Bu mücadeleler geçmiş emellerin ve kayıp toprakların tekrar kazanılması söylemi temelinde şekillenmektedir (Hobsbawm, 2017: 182). Sömürge bölgelerinde de direnişlerin başlaması, milliyetçiliğin zirvesinin bu dönemde olduğunun bir ispatı niteliğindedir. Bu ise bu dönemin ikincil bir milliyetçi hareketinin karakteristiğini oluşturmaktadır.

Hobsbawm, milliyetçiliğin tarihsel gelişimine değindikten sonra, milliyetçiliğin geleceğine yönelik de bir tablo çizer. Hobsbawm'a göre milliyetçilik İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, bundan önceki gücünü önemli ölçüde yitirmiştir (Hobsbawm, 2017: 213). Modernitenin temelinde şekillenen ve kendi kaderini tayin prensibinden oluşan

milliyetçi hareketler ile 20. yüzyılın milliyetçiliği birbirinden oldukça farklıdır. Milliyetçilik, tarihsel süreç içerisinde önemini yitirmiştir. Artık milliyetçilik için, etkili bir politik unsur tanımlaması yapmak mantıklı değildir. Milliyetçilik için şu anda ve gelecekte doğru olan ifade, başka gelişmeleri etkileyen ve karmaşıklaştıran bir katalizör olma konumundadır (Hobsbawm, 2017: 239-240). Gelecekte ulus-devletlerin çözülmesi ve güçlerini önemli ölçüde yitirmeleri milliyetçiliğin de gerilemesine neden olacaktır (Hobsbawm, 2017: 241).

2.2.3. Tom Nairn

Marksist bir araştırmacı olan Nairn, kuramsal milliyetçilik açıklamalarında en kapsamlı Marksist yaklaşımlarından birini ortaya koymuştur. Milliyetçiliğe yönelik iki yüzlü Roma tanrısı Janus benzetmesi ile de milliyetçilik literatüründe kendisine has bir konum yaratmayı başarmıştır. Nairn, ayrıca marksist bir araştırmacı olarak milliyetçilik konusunun marksizmin en büyük başarısızlığı olduğunu da ileri sürer (Nairn, 1981: 329).

Nairn, milliyetçilik açıklamasını birçok kitap ve makale ile oluşturmuş olsa da ana eserleri “Milliyetçiliğin Yüzleri Janus’a Yeni Bir Bakış” (Nairn, 2015) ve “The Break-up of Britain Crisis and Neo Nationalism”dir (Nairn, 1981). Nairn’e göre milliyetler, sanayileşme sürecinin bir artçı sarsıntısıdır (Nairn, 2015: 14). Sanayileşme neticesinde ortaya çıkan kapitalist sanayi düzeni ve tarım, orta sınıf ve işçi sınıfının ortaya çıkışlarına neden olmuş ve bu durum da dünya çapında bir siyasal sistem değişikliğine yol açmıştır (Nairn, 2015: 15). Bu değişim ise Gellner’in de ifadesi ile “eşitsiz, adil olmayan” bir şekilde cereyan etmiştir (Nairn, 2015: 16). Eşitsiz siyasal sistem değişikliklerinin artçı sarsıntıları da milliyetçilik olarak ifade edilen olguyu doğurmuştur. Bundan dolayı milliyetçilik, sınıf oluşumundan ayrı düşünülemez (Nairn, 1981: 354). Ancak yine de milliyet, bireyi oluşturan birçok kimlikten sadece biridir ama tüm kimlikler arasında en etkin ve baskın olanıdır (Nairn, 2015: 18).

Nairn’e göre modernleşmenin orantısızlığı veya eşitsizliği insanlığa ikinci bir doğa bahşetmiştir (Nairn, 2015: 23). Bu yeni doğa hali, milliyetçiliğin yaşam sahasıdır. Yine de milliyetçilik, tamamen modern süreçlerin bir yansımasından ibaret olarak görülmemelidir. Nairn’e göre milliyetçilik, modernitenin evrensel bir koşuludur. Modernleşme ile çeşitliliğin üretilmesi değil, onun yeniden icat edilmesi sağlanmıştır

(Nairn, 2015: 45). Bu bakımdan Nairn'in kuramı için etnik bağları tamamıyla görmezden geldiği söylenemez. Ancak yine de modern milliyetçilik olgusuna vermiş olduğu önemden ve milliyetçiliği açıklarken kullanmış olduğu sanayileşme ve kalkınma olgularından dolayı modernist bir kuram olarak değerlendirilmesi daha uygundur.

Nairn'in kuramının bel kemiklerinden birisini enternasyonalizm (internationalism) konusu oluşturmaktadır. Konunun hemen başında enternasyonalizm ve uluslararasılık (internationality) kavramları arasındaki ayrımı yapmak gerekmektedir. Çünkü Nairn'e göre bu iki olgu birbiri ile aynı gibi görünmesine rağmen aynı şeyi ifade etmemektedir. Uluslararasılık, kapitalizmin oluşması ve yeni üretim araçlarının dünyaya yayılması sonucunda ortaya çıkan üretim ilişkilerine vurgu yapan bir olgudur. Nairn'in ifadesiyle uluslararasılık, Komünist Manifesto (Marx ve Engels, 2019)'da üzerinde durulan proleter devrimin temelini teşkil eden her şeyi içerir (Nairn, 2015: 52 ve Nairn, 2001: 99). Uluslararasılaşma, kapitalizmin doğal sonucudur.

Öte yandan enternasyonalizm, uluslararasılığa atfedilen değerler karşısındaki savunma yapısıdır (Nairn, 2015: 57). Enternasyonalizm, uluslararasılaşma gibi tek yönlü değildir. Enternasyonalizm, liberal, sosyalist, kapitalist gibi çeşitli yüzlere sahip olabilir. Diğer bir ifade ile enternasyonalizm, kapsayıcı üst bir terimdir ve enternasyonalist fikirler çok işlevlidir (Nairn, 2015: 58).

İlk milliyetçi dalgalar (19. yüzyıldakiler ve 20. yüzyılın erken safhalarındakiler) kapsam olarak enternasyonalizmin karşısında bir görünüm sergilemektedir. Ancak Nairn, bu durumun bir hata olduğunu belirterek enternasyonalizmin sürecin kendisi olması gerektiğini ve bu sayede ilerlemenin kendisinin millet olmaktan geldiğini ileri sürmektedir (Nairn, 2001: 99-101). Enternasyonalizm, sanayileşme ve demokratik gelişimlerin neden olduğu salgın halindeki ihanetlere karşı doğmuştur (Nairn, 2001: 102). Modern enternasyonalite de milliyetçiliğin doğuşuna neden olmuştur.

Peki milliyetçilik nedir? Nairn, milliyetçiliği açıklamak için iki yüzlü Roma tanrısı Janus metaforunu kullanır. Modernleşme karşısında toplulukların ilerlemeyi arzulayan birimlere dönüşmesi bu iki yüzlülüğe neden olmaktadır (Nairn, 2015: 121). Daha sade bir ifade ile modernleşme karşısında ilerleme ve kalkınma arzusunda ileri bakan bir topluluk,

aynı zamanda geçmişe, kendi tarihlerine bakmalı ve kendi bağımsızlıklarını ve ilerlemelerini haklı çıkarmalıdır (Nairn, 1981: 349).

Daha sonra Nairn, kuramını açıklamak için “sivil toplum” konusuna değinir. Nairn’e göre sivil toplum, bir tür geçiş ideolojisi olma özelliğini göstermektedir (Nairn, 2015: 126). Tepkisel bir fikir olarak ortaya çıkan sivil toplum kavramı, kriz anlarında ortaya çıkan tehditlerin bertaraf edilmesi yönünde belirmiş ve zamanla oldukça geniş destek görmüştür. Aşırı merkezîyetçi, müdahaleci, bürokratik örgütlenmiş ve her şeyde tek söz sahibi olmak isteyen devletin karşısında sivil toplum bulunmaktadır. Sivil toplum, Thomas Hobbes’un “Leviathan”ının antitezidir (Nairn, 2015: 128-129). Sivil toplum fikri, milliyetsizleşmiş toplumsal koşullarda türetilmiş ve Aydınlanma düşüncesinin soyut tarafı üzerinde yükselmiştir (Nairn, 2015: 144). Ancak yine de Aydınlanma sürecinin sonrası için “Milliyetçilik Çağı” olarak bahsedilmesi, sivil toplum ideolojisinin geçiciliğini gösterir niteliktedir. Nairn’in argümanı budur.

Sivil toplum, topluluk arasındaki farklılaştırmayı sağlayarak, devleti ve bir ölçüde iktidarı da farklılaştırıp milli kimliğin şekillenmesine neden olur. Bu durum bir ölçüde milliyetçilik olarak da ifade edilebilir. Oluşan bu duruma Nairn, sivil milliyetçilik tanımı yapmaktadır (Nairn, 2015: 153). Bu sürecin dinamiklerinden birisi modernleşmedir. Modernleşmenin bir getirisi olan kapitalist gelişim ve ilerleme süreci toplulukların kalkınmasını sağlamalıdır. Özde bu olması gerekirken, kapitalizmin doğası bölgeler arasında farklı kalkınma düzeylerini oluşturur. Bu noktada Nairn, kuramını açıklamak için sürecin adaletsizliği sonucunda oluşan gelişmiş merkez ve az gelişmiş çevre ülke tanımlamalarını kullanır (Şanlı, 2020: 307). Nairn’in milliyetçilik açıklamasında da üzerinde önemle durduğu konu budur. Aslında sürecin özü “eşitsiz kalkınma” temelinde cereyan etmektedir (Nairn, 1981: 356). Bu durumda toplumun içerisinde çıkan elit kesim kalkınmanın kendi toplumları için sağlanmasını temin etmek üzere işe el atmak zorundadır. Bunu sağlayabilecek söylem hiç şüphesiz milliyetçilik olacaktır. Milliyetçi ideolojiden güç alan elit kesim kendi halklarını kalkınmanın sağlanabilmesi için kendilerinden başka yolun olmadığına ikna edecektir (Nairn, 1981: 339-340).

Nairn, bu savını doğru çıkarırcasına milliyetçi hareketlerin çoğu durumda kırsal bölgelerde cereyan ettiğine dikkat çekmektedir. Buradaki kırsal bölgeden kasıt köylerdir

(Nairn, 2015: 156). Nairn'e göre kırsal köy hayatı geçmişten gelen sürecin birikimlerinin bir ürünüdür. Bu birikimler katı ahlak anlayışından, küçük kasaba ve köy kültürlerine kadar varır. Bu birikimler bir başka durumun da sebebidir: Etnik Milliyetçilik (Nairn, 2015: 157). Nairn, şovenizmin temellerini de etnik milliyetçilikte arar. Bir tarafta modernleşme karşısında sürekli ileri giden bir dünya öte tarafta geçmişe bakan kırsal etnik milliyetçiliğin mücadelesi şovenizmin temellerini atmaktadır. Bu temele Nairn, "ham madde" tanımlaması yapmaktadır (Nairn, 2015: 179). Dolayısıyla etnik bağları tamamıyla görmezden gelmek bir yanlıgı oluşturmaktadır. Etnik milliyetçiliğin yoğun duygusal bağını açıklayan yapı esasen budur (Nairn, 2015: 183).

Nairn'in 1983 tarihli "The Break-up of Britain Crisis and Neo Nationalism" eseri ile daha sonra Türkçe olarak da yayımlanmış "Milliyetçiliğin Yüzleri Janus'a Yeni Bir Bakış" isimli eseri arasındaki temel ayırım budur. Nairn, ilk eserinde milliyetçiliği açıklarken modern süreçlere daha fazla önem vermiştir ancak daha sonraki eserinde etnik bağlılıkları da göz önüne alarak milliyetçilik kuramını geliştirmiştir. Janus'un yeni yüzü de bunu temsil etmektedir.

Öte yandan Nairn'in kuramı burada bitmez. Bir tarafta kapitalist süreçten fazlasıyla gelişmiş merkez ülkeler, öteki tarafta ise kalkınma olgusunu tamamı ile yaşayamamış çevre ülkeler ayrımı, çevre ülkelerde halkı örgütleyecek elit bir tabakayı oluşturabilir. Bu elitin de halkı modernitenin gelirlerinden daha fazla kazanma yönünde teşviki ve bunu milliyetçi söylem adı altında yapması milliyetçiliğin çıkışı için bir başlangıç noktası oluşturabilir. Buraya kadar olan süreç için Nairn, "Anti-Emperyalist Teori" demektedir. Ancak bu durumda kuramda açık bir nokta kalır. O da gelişmiş ülkelerin milliyetçiliğinin açıklanması noktasıdır. Nairn, bu konuya da açıklık getirerek kuramını tamamlar (Nairn, 1981: 341-342).

Dengesiz kalkınmadan mustarip çevre ülkelerde doğup gelişen milliyetçi akımlar, dünya siyasi sitemini de derinden etkilemeye başlar. Neticede bambaşka bir evreye geçen dünya siyasetinde milliyetçilik sadece çevre ülkelerde değil merkez ülkelerde de bir gereklilik halini almıştır. Süreç diyalektik bir biçimde ilerlemektedir (Nairn, 1981: 344). Milliyetçiliğin temel gücü de burada yatmaktadır. Milliyetçilik, karşısında durduğu güce tepki olarak gelişip daha sonra o gücü de etkisi altına almıştır. Merkez çevreyi etkilerken,

bu süreçte çevre de merkezi etkilemiştir. Artık milliyetçilik, karşı konulamaz itici bir güç konumuna gelmiştir.

2.2.4. Benedict Anderson

Modernist milliyetçilik kuramları arasında bir diğer önemli eser Benedict Anderson'un "Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması" isimli çalışmasıdır (Anderson, 2020). Anderson'un "Hayali Cemaat" terimi ile kastının milliyetçiliği reddetmek olmadığı en baştan belirtilmelidir. Anderson'un burada nitelenmek istediği durum, aralarında birbirlerini tanıma ilişkisi bulunmayan bireylerin ortak bir duygu birliğine varabilmesidir. Daha da açık bir ifade ile bir toplumun her ferdi başka fertlerin ne isimlerini ne de ne yaptıklarını bilir ancak yine de diğer fertlerin orada olduklarını ve kendisi ile aynı millete tabi olma hissiyatı gösterdiklerini hayal eder (Anderson, 2020: 24). Bu nedenle Anderson'un "Hayali" sıfatını milliyetçiliği nitelendirirken kullanması, milliyetçiliğin aslında olmayan, yoktan var edilen bir husus olarak gördüğü şeklinde anlaşılmalıdır. Milliyetçilik, 18. yüzyılın sonuna doğru çeşitli tarihsel süreçlerin bir kesişimi olarak yaratılmıştır, ancak bir kere yaratıldıktan sonra çeşitli ideolojik ve siyasal süreçlere entegre edilerek kullanılmıştır ve bu şekli dolayısıyla modüler bir yapıdadır (Anderson, 2020: 23). Bu düşüncelerden yola çıkılarak Anderson'un kuramının tamamen modernist bir milliyetçilik kuramı olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Anderson'un kuramının en başında, çeşitli teorilerce milliyetçilik çağının sona geldiği şeklindeki görüşü reddettiğini belirtir (Anderson, 2020: 21). Hatta milliyetçilik, güncel siyasi ortamın en önemli unsurlarından birisi olmaya devam edecek gibi görünmektedir. Bu durumda milliyetçiliği anlamlandırmak için araştırmalar devam etmelidir.

Milliyetçilik üzerine çalışma yapıldıkça da şu üç paradoksal husus öne çıkacaktır:

- Milletlerin, tarihçilerin gözündeki nesnel modernliğine karşı milliyetçilerin gözündeki öznel kadimliği,
- Sosyal ve kültürel olarak milliyet sahibi olmanın kapsayıcılığına karşı özel bir milliyete sahip olmanın indirgemeciliği ve

- Milliyetçilerin siyasi gücüne karşı düşünsel tutarsızlık ve eksiklikleri (Anderson, 2020: 23).

Sosyolojik bir gerçeklik olan milliyetçilik bu nedenlerden ötürü kendisine büyük düşünürler yaratamamıştır. Bunun en önemli nedeni milliyetçilik araştırmalarındaki yazarların bir araya gelerek ortak bir ses çıkarması bir yana dursun aksine birbirlerine sırt çevirmiş olmalarıdır (Anderson, 2001: 12). Bunun tam aksi bir durum olsaydı belki de milliyetçiliği anlamlandırmak daha kolay olacaktı. Bu durumda millet ve milliyetçilik nasıl anlamlandırılmalıdır? Anderson, bu noktada ulus için hayal edilmiş siyasi bir topluluktur tanımlaması yapmaktadır (Anderson, 2020: 24). Hayal edilmiş bu siyasi topluluğun gücünü alabileceği iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar; egemen olarak hayal edilme ve cemaat olarak hayal edilmedir (Anderson, 2020: 25-26).

Milletler, egemen olarak hayal edilir. Çünkü Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin düşüncelerinin temelinde özgürlük bulunur. Bu özgürlüğün temelinde de egemen ulus devletler bulunur (Anderson, 2020: 25). Öte yandan milletler cemaat olarak hayal edilir. Çünkü toplumsal olarak millet hangi kademedede bulunursa bulunsun, milliyetçilik hiyerarşik bir örgütlenme yerine eşitlik temelindeki yatay bir örgütlenmeyi öngörmektedir (Anderson, 2020: 26).

Milleti açıkladıktan sonra Anderson, milletin kültürel kökenlerini açıklar. Anderson'a göre, Aydınlanma ile ortaya çıkan seküler ortamda olumsuzluğu anlama dönüştürmek gerekiyordu. Bu durumu oluşturabilmek için ise hiçbir husus millet kavramı kadar kullanışlı değildi (Anderson, 2020: 29). Anderson'a göre, milliyetçilik milletin kültürel kökenlerinde yer alan iki tür cemaate karşı ve onlardan beslenerek ortaya çıkmıştır: dinsel cemaat ve hanedanlık mülkü (Anderson, 2020: 30).

Dinsel cemaatleri, büyük kitleleri bir araya toplayabilen dinsel inanışlar oluşturmaktadır. Bu dinsel inanışlar çeşitli topluluklar arasında ortak bir bağ oluşturmaktadır. Örneğin; Müslümanlar için Arapça metinlerin ortak olması, bütün İslam aleminin birbirleri ile ortak dili konuşmasalar da anlaşmasını sağlar, keza Hristiyanlar için bu görevi Latince üstlenmektedir. Günümüzün hayal edilmiş milletlerine karşın dinsel cemaatlerin en önemli farkı ise, milletlerdeki gibi yatay bir örgütlenme yerine hiyerarşik bir örgütlenme öngörmesidir. Papalığın Orta Çağ'da sahip olduğu güç bu

şekilde anlaşılmalıdır. Ancak dinsel cemaatler, iki husus sonucunda gücünü yitirerek yok olmuşlardır. Bunlar; coğrafi keşifler sonucu Avrupa'daki kültürel ve coğrafi ufku genişlemesi ve dinsel dillerin öneminin giderek kaybolup yerel dillerin öne geçmesidir (Anderson, 2020: 31-37).

Hanedanlık mülkü ise, itibarını ve meşruiyetini kutsallıktan alan merkezi krallıkların çevresinde örgütlenmiş insan kümelerini ifade eder (Anderson, 2020: 37). Modern öncesi dönemde aktif siyasi örgütlenme biçimi olan bu durum da güncel milletleri tam olarak ifade etmemektedir.

Öte yandan Anderson'un kuramında üzerinde önemle durduğu bir başka konu daha vardır. Anderson bu konuyu "eşzamanlılık" olarak nitelemektedir (Anderson, 2020: 43). Eşzamanlılık, kısaca bireylerin farklı yerlerde aynı zaman diliminde buldukları durumdur. Toplum içerisinde eşzamanlılığı sağlayan iki unsur bulunmaktadır. Bunlar kitaplar ve gazetelerdir. Kitap ve gazetelerin toplum içerisinde yaratmış olduğu eşzamanlık mefhumu sayesinde bireylerin bir ulus olarak hayal edilebilmesi mümkün olmaktadır. Homojen, içi boş zamanda ilerleyen bir sosyolojik organizma fikri ile bir cemaat olarak modern millet fikri birbirinin benzeridir (Anderson, 2020: 45). Örnek vermek gerekirse; bir gazetede kendi devletinin bir yurttaşının açlıktan öldüğünü gören bir birey bu olaya sitem edecektir. Bu duruma neden olan başlıca etmen, ölen yurttaşın kendisi ile aynı millete tabi olmasından başkası değildir. Ölen kişi ile kurulan empati bir milletin tasavvurunu da beraberinde getirip milletin hayal edilebilmesini sağlar. Gazeteler ve kitapların, milletlerin hayal edilmesindeki önemli gücü de buradan gelmektedir (Anderson, 2020: 50-51).

Bu kapsamda milletlerin oluşumunda kapitalist sistemin etkisi göz ardı edilemez. Bilhassa milletlerin oluşumunda birincil unsur kapitalizmdir (Anderson, 2020: 57). Kapitalizmin yayın sektörüne egemen olması, dünya çapında uluslararası yayınevlerinin oluşmasına neden olmuştur. Avrupa ele alındığında, Hristiyan nüfus arasında Latincenin hakimiyetinin azalmasına neden olan unsurlardan birisi de budur. Latincenin anadil olarak az olan hakimiyeti kapitalist yayın sektörünün doğal olarak halk dillerine yönelmesine neden olmuştur (Anderson, 2020: 59). Halk dillerine yönelen kapitalist yayın sektörü halkın millete doğru evrilmesine neden olmuş ve netice hayali cemaatlerin

hayat bulması olmuştur. Kapitalist yayın sektörü, bunu üç önemli etkisi sayesinde başarmıştır. Öncelikle ilk etkisi, Latincenin hakimiyeti altındaki Avrupa’da birçok lehçe konuşulurken birleşik üst dillerin ortaya çıkmasıdır. Yani birçok Fransızca, Almanca, İspanyolca bulunan Avrupa haritası tek Fransızca, Almanca, İspanyolca’ya evrilmiştir. İkinci etkisi, oluşan bu yeni kapsayıcı dillerin sabitlenerek modern konumlarının sağlanmasıdır. Üçüncü etkisi ise, eski idari halk dillerinden farklı türdeki siyasi dillerin yaratılmasıdır. Bu süreç, bazı lehçelerin eriyerek yok olmasına ve millet bilincinin oluşumuna katkıda bulunan kapsayıcı dillerin oluşumuna neden olmuştur. Kapsayıcı üst diller yeni cemaatler olarak modern milletlerin oluşumuna veya diğer bir ifadeyle hayal edilmesine zemin hazırlamıştır (Anderson, 2020: 64-67).

Bu savları ortaya attıktan sonra Anderson, milliyetçiliğin ilk olarak nerede ortaya çıktığını araştırır. Anderson’a göre, Avrupa’nın büyük bir kısmından önce millet olma yönünde ilk adımı atanlar Latin Amerika’daki *criollo* topluluklardır (Anderson, 2020: 71). Criollolar arasında millet olma yönünde adımlar atılmasının birçok etkisi bulunsa da en önemli etki Avrupa’da doğanlara göre uğramış oldukları ayrımcılık ve aşağı statüdür. İspanya açısından ele alındığında bir criollonun önemli bir mevki sahibi olduğunu görmek neredeyse imkansızdı (Anderson, 2020: 78-79). Avrupa’da doğan bir İspanyol her yerde görev yapabilirken, criollo bir İspanyol ise sadece Amerika kıtasında görev yapabiliyordu. İşin özünde Amerika’da doğan biri asla gerçek bir İspanyol olamazdı (Anderson, 2020: 79). Bu durumun yanı sıra bir de Aydınlanma düşüncesinin etkileri bu ayrımı daha da derinleştirmiştir (Anderson, 2020: 82).

Amerika’da yayımlanan bazı gazetelerin de bu duruma katkısı göz ardı edilemez. Sömürgece yayımlanan bir gazeteyi hakiki bir İspanyol elinden geliyorsa okumazdı. Anderson, buna “Caracas” gazetesini örnek gösterir (Anderson, 2020: 84). Her şeyi ile dışlanan ve ötekileştirilen criollolar ile Avrupa’daki soydaşları arasındaki uçurumun derinleşmesine neden olan bu etmenler criolloların kaçınılmaz değişimine neden olacaktır. Criollolar, artık farklı bir millete mensuptular. Onlar artık birer Amerikalı idi. Ötekileştirilmiş, dışlanmış bir topluluk olarak ortak bir kader birliğinde el ele verebilirlerdi. Bu da criollo milliyetçiliğine doğru giden yolu açmaktaydı.

Bu konu açıklığa kavuşturulduktan sonra Anderson, Avrupa'daki milliyetçi hareketleri açıklar. Anderson'a göre Avrupa milliyetçiliği, criollo milliyetçiliğinin aşağı yukarı hemen peşinden gelir (Anderson, 2020: 88). Avrupa'daki milliyetçi hareketlerin gelişiminde kilit olaylardan birisi yine coğrafi keşiflerdir. Daha önce de belirtildiği üzere coğrafi keşifler sonucu dinin sorgulanması ve doğal olarak dinsel dillerin öneminin azalması yerel dillerin gelişmesine imkân tanımıştır. Bu gelişmenin sonrasında ise yerel dillerin ve dil çalışmalarının şahlanması başlamıştır. Dilbilimcilerin bu yöndeki yoğun faaliyetleri ise yerel dillerin eşitliğini sağlamıştır. Anderson, bu konuda ortaya çıkan çift dilli sözlükleri örnek vermektedir. Neticede Almanca-Çekçe bir sözlük bütün sayfalarında bu iki dilin eşitliğini göstermektedir (Anderson, 2020: 92). Anderson'un *filolojik devrim* olarak nitelediği bu durumun esas tüketicileri ise soylular, toprak sahipleri, meslek adamları, memurlar ve piyasa adamları gibi nispeten yerel halkın daha üstünde yer alan kesimlerdir. Kapitalist yaygın sektörünün de etkisi yine dikkate alınarak okunması gereken filolojik devrim, plansız gibi görünen bir ortamda yerel dillerin giderek önem kazanmasına neden olmuştur (Anderson, 2020: 99). Bu ortam hanedanlıkların giderek güç kaybı yaşamasına neden olmuştur. Çünkü; meşruiyetini millettten alan bir yapı karşısında meşruiyetini kutsallıktan alan bir yapı siyasi olarak zorlanmaya başlayacaktır (Anderson, 2020: 105). Bu durumda hanedanların yapması gereken milliyetçiliğe sahip çıkmaktır. Hanedanların tek tek kendini bir millete tabi olarak gösterdiği dönem de tam olarak bu dönemdir. Romanoflar Rus, Hannoverler İngilliz, Hohenzollernler Alman olduklarını bu dönemde ortaya atmışlardır (Anderson, 2020: 107). Anderson, bu olguyu Hugh Seton-Watson'un tabiri ile "Resmi Milliyetçilik" olarak yorumlar. Resmi milliyetçilik için kısaca devletin bütünlüğünü koruyabilmek ve meşruiyeti bir millete tabi kılmak için yönetenler tarafından halka yöneltilen milliyetçilik türü denilebilir. Daha da sade bir ifade ile bir benzeştirme uygulamasıdır. Anderson, eserinin altıncı bölümünde bu olguyu birçok örnekle detaylıca anlatmaktadır (Anderson, 2020).

Anderson'un üzerinde durduğu son milliyetçi hareketler ise sömürgelerdeki milliyetçi hareketlerdir. Burada önemli bir noktaya işaret eden Anderson'a göre, sömürgelerdeki milliyetçi hareketler ile emperyalist devletteki milliyetçi hareketlerin benzeşim içerisinde olmasıdır (Anderson, 2020: 136). Bunda ise şaşılacak bir taraf yoktur. Emperyalist devletin eğitim sistemi içerisinde eğitim gören ve sömürgelerde

memur edilen kesim bir bakıma eğitim gördüğü yeri kopyalayıp kendi devletine uyarlıyordu. Dikkat edileceği üzere burada criollo milliyetçiliği ile benzer bir şekilde ötekileştirilmiş kimlik politikaları ve Batılı eğitimin bir araya gelmesi bir farklılık, bir bilinç oluşumuna neden oluyordu (Sıdal, 2020b: 303). Sömürge milliyetçiliğinin temelini atan olgu da buydu (Anderson, 2020: 136-137). Anderson'un ifadesi ile iki dilli olan bu seçkin grup gördüğünü kopya edip kendisine uyarlama şansına da sahip oluyordu. Sömürgelerin de hayal edilmiş cemaat dönüşümü bu sayede tamamlanmış oluyordu (Anderson, 2020: 164-165).

2.2.5. Ernest Gellner

Gellner, milliyetçilik araştırmalarında oldukça fazla sayıda eser üretmiş ve bu bağlamda düşünceleri ile kendinden sonra gelen araştırmacıların çalışmalarına ışık tutmuştur. Gellner'in milliyetçilik literatüründeki en önemli iki eseri "Uluslar ve Ulusçuluk" (Gellner, 2018) ve "Milliyetçiliğe Bakmak" (Gellner, 1998) tır (Sıdal, 2020c: 282). Gellner'in kuramının açıklaması yapılacak olan bu bölümde büyük oranda bu iki eserden yararlanılacaktır. Bölümün başında belirtmelidir ki Gellner, kuramının modernist bir milliyetçilik kuramı olduğunu açıkça ifade eder (Gellner, 1996a: 366). Bu nedenle Gellner'in kuramının bu bölümde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Gellner'e göre milliyetçilik, siyasal birim ile milli birimin örtüşmesini öngören ilkedir. Milli birimden anlaşılması gereken toplumu oluşturan bireyler ile bu bireylerin yaşam sahası olan devletlerdir. Siyasi birim ise devleti yönetmeye haiz olan kurumlar ve bu kurumların yöneticileridir. Toplumsal yaşamın iki unsuru olan bu yapılar birbiriyle uyum içerisinde olmalıdır. Aksi durum düşünülüğünde-toplumu yönetenler, yönetilenler ile aynı ulusa ait olmadıklarında-milliyetçi duygu dayanılmaz bir acı duyar. Bu, milliyetçiliğin siyasal bir meşruiyet kuramı olduğunu gösterir (Gellner, 2018: 71 ve Gellner, 1965: 150).

Yine de devletler içerisinde farklı milletlerin olabileceği göz önüne alınmalıdır. Dünya üzerinde tüm milletlerin devletlerinin oluşabileceği bir durum mümkün değildir. Diğer bir ifade ile potansiyel milletler, oluşabilecek devlet sayısının çok üstündedir. O halde tüm milletlerin tatmin olması mümkün görünmemektedir. Bu durumda bir devlet

içerisinde yaşayan farklı milletlerin varlığının milliyetçiliğe zarar verdiği düşünülmemelidir (Gellner, 2018: 72-73).

Milliyetçiliği anlamak için Gellner, işe öncelikle temel tanımları yaparak başlar. Bu temel tanımlar millet ve devlettir. Devlet, kendi içerisinde iş bölümünü sağlamış, iç düzenini sağlama konusunda uzmanlaşmış ve özellikle bu düzenin idamesiyle uğraşan kurum ya da kurumlar dizisidir (Gellner, 2018: 74). Devletin olmadığı durumda, yöneticiler olmayacağı için yönetenler ve yönetilenlerin aynı millete tabi olup olmadıkları durumu ortaya çıkmaz (Gellner, 2018: 75). Millet tabiri için ise Gellner, bir zorunluluktan ziyade bir olumsuzluk demektedir. Bu nedenle Gellner, milleti anlamlandırabilmek için iki husus öne sürmektedir. Öncelikle, iki birey aynı kültürü paylaşıyorsa aynı millete tabi olabilir. İkinci hususta ise iki birey birbirlerini aynı millete tabi olarak görüyorsa bir millete tabi olabilir. Buradan anlaşılacağı üzere, milletler bireylerin yarattığı bir olgudur ve dolayısıyla olumsuzdur (Gellner, 2018: 77-78).

Genel tanımları yaptıktan sonra Gellner, kuramsal açıklamasını yapmak için insanlığın gelişimini üç evreye ayırır. Bunlar sırasıyla, tarım öncesi, tarım ve sanayi dönemleridir. Tarım öncesi, avcı toplayıcı olarak ifade edilebilecek toplumlarda genel bir devlet otoritesine rastlanmaz. (Gellner, 2018: 75). Bundan dolayı bu dönemde milliyetçi hareketlere de rastlanmaz. Bu durumda sıradaki durak tarım toplumlarıdır.

Tarım toplumunda devletlerin oluşmaya başlaması kadar önemli bir başka olgu daha bulunmaktadır. Bu durum okuryazarlığın ve uzmanlaşmış bir ruhban sınıfının ortaya çıkışıdır (Gellner, 2018: 79). Okuryazarlık, tarım toplumlarında kültürü de yaratmaya başlamıştır. Bu durumu anlayabilmek için öncelikle tarım toplumlarının yapısına bakılmalıdır. Tarım toplumlarında genel yapı iki tabakadan oluşmaktadır: yönetenler ve yönetilenler. Toplumun büyük bir bölümünü oluşturan yönetilen kesimi yatay bir tabakalamaya sahip tarımsal üretici topluluklardır. Yönetenler kesimi ise hem yatay hem de askerler, rahipler, idareciler gibi dikey olarak da tabakalaşmış topluluklardan oluşmaktadır (Gellner, 2018: 80-81). Bu tür topluluklarda bireyler, siyasi zorunluluktan ziyade ekonomik ihtiyaçlar çerçevesinde içe dönük bir yaşam sürdürürler. Böyle bir ortamda milliyetçi hareketin doğabileceği iktidar ve kültür öğelerinin birbirine yönelemeyeceği bir gerçektir. Bu durum kültürlerin mantar gibi türemesine neden olur ve

bir kültürün baskın bir şekilde diğerlerinin üzerine çıkabilmesi de aynı ölçüde zorlaşır (Gellner, 2018: 83-84). Birçok kültürün aktif olduğu tarım toplumlarında, tek bir kültürel türdeşlik üzerinde durulmasına ihtiyaç da yoktur, çünkü bu söylemler bu tip toplumlarda istediği yankıyı elde edemez (Gellner, 2018: 85). Tarım toplumlarında kültürün ana vazifesi, insanların statülerini ve kimliklerini belirlemektir (Gellner, 1966a: 368).

Bu durumda üçüncü ve son durak sanayi toplumlarıdır. Sanayi toplumlarında öne çıkan en önemli unsur bürokratik bir toplumsal düzenin oluşmasıdır. Bunun en önemli nedeni sanayi toplumlarının ilerleme, yani sürekli gelişme temelindeki tek toplum tipi olmasıdır (Gellner, 2018: 97). Geleneksel bir toplumsal düzenden ayrılan bu önemli fark, törenler, karar mercileri, mutfak gibi özerk sistemlerin bir araya gelerek türdeş bir yapıya bürünmesini sağlamıştır. Bütün bu unsurlar, artık tek bir dil ile ifadesini bulabilir ve toplumun tamamına mal edilebilirdi (Gellner, 2018: 96). Buradan hareketle düzenli bir örgütlenme ile verimliliği en üst seviyede tutmaya çalışan sanayi toplumları, belirli bir iş bölümüne de ihtiyaç duyan milliyetçiliğin doğuşuna neden olmuştur (Gellner, 2018: 99).

Sanayi toplumlarının, geleneksel toplumlardan bir diğer önemli farkı, geleneksel toplumlardaki katı hiyerarşik oluşumun sanayi toplumlarında o kadar keskin olmamasıdır. Daha eşitlikçi bir düzen sağlayabilmiş sanayi topluluklarında, uzmanlaşma temel alınsa da uzmanlıklar arasındaki fark o kadar derin değildir. Gellner'e göre bunun ispatlarından bir tanesi olarak görülebilecek olgu eğitim sistemleridir. Sanayileşmiş toplumlarda ileri yaşa kadar tüm bireylere standartlaşmış örgün bir eğitim verilir. Aslında türdeş bir toplum yaratma, mesleki uzmanlaşmadan önce gelmektedir. (Gellner, 2018: 102). Toplumsal iş bölümü önemli bir husus haline geldikçe, bu durum uzmanlaşmaya olan gereksinimi artırmıştır. Uzmanlaşmaya duyulan ihtiyaç eğitim sistemini değiştirmiştir. En nihayetinde bütün toplumun bir arada hareket edeceği toplumsal bir yapı ortaya çıkmıştır. Tüm toplumun ortak hareket sahasını sağlayacak yegâne olgu da ortak bir dilden geçmektedir (Gellner, 2018: 111). Ortak dil, geleneksel toplumun sadece belirli bir kesimine özgü iken sanayileşmiş toplumun tamamına mal edilmiştir.

Bu durumda, bireyler artık toplumda kabul görmek için eğitime ihtiyaç duymaktadır. Eğitim de buradan hareketle toplumun içindeki kültürün öğrenilmesini sağlayacak, bireylerin dünyasını kültürün sınırları ile çizecektir (Gellner, 2018: 113).

Milletin oluşumuna da bu kültürlenme ve doğal olarak ortaya çıkan yüksek kültür ögesi hâkim olacaktır. Millet haline gelebilmenin yolu ancak budur. Toplumun yüksek kültürü ile donatılan bireyler toplumda kabul görecektir ve bir kimlik sahibi olabilecektir. Ancak eğitimin örgütlü bir şekilde idare edilebilmesi pahalıdır. Bu pahalı altyapıyı, sadece devlet gibi büyük bir güç sağlayabilir. Devletin desteği ile eğitimlerini tamamlamış bireyler okuryazar ve yüksek kültüre sahip bireyler olacaklardır. Eğitim, bu şartlar altında sanayi toplumunun bir gerekliliği haline gelecektir (Gellner, 2018: 114-115). Gellner'in yüksek kültür teriminin altında yatan ilke budur. Milliyetçilik, toplumun üst kademelerini işgal eden siyasi elit tabakadan gelen bir dayatma değil, toplumun bizzat kendisinin kültür seviyesini yükseltmesiyle farkına vardığı ve hissettiği bir şeydir. Yüksek kültürler, eğitimin standartlaşması ile toplumun geneline hâkim oluyor; oluşan bu yüksek kültür ortamında ise birey kimliğinin farkına varıyordu. İşte bu nedenle milletler, ancak milliyetçilik çağında konuşulabilecek bir olgudur. Başka bir ifade ile milletler, milliyetçiliği doğurmaz; tam aksine milliyetçilik milletleri doğurur (Gellner, 2018: 137-138). Milletleri doğal yapılar olarak görmek, milliyetçiliğin hem karşısında yer alanlar hem de onun safında yer alanlar için ortak bir hatadır (Gellner, 1965: 150).

Milliyetçiliği yaratan yüksek bahçe kültürlerinin yanı sıra, yüksek olmayan daha aşağı kalmış yaban kültürler de bulunur (Gellner, 2018: 130). Buradaki ayırım aslında sanayi toplumuna doğru bir şekilde ayak uydurabilen ve uyduramayan kültürler ayırımıdır. Yaban kültürler şüphesiz ki bu uyum yarışında geride kalarak yüksek kültür seviyesine erişemeyecektir. Öte yandan yüksek kültürler, bir devlet hakimiyetinde özenle korunarak statüsüne her daim sahip olacaktır. Burada Gellner, bir benzetme ile yüksek kültürlerin sanayi toplumundaki önemine değinir. Sanayi toplumunun bireyleri, dünyanın mevcut şartlarında yaşamsal şartlarını sağlayamayacak bir bitkidir. Bu bitkinin hayatta kalması için özel bir akvaryuma konulması gerekir. Bu akvaryumun bakımını yapan ve solunacak havasını sağlayan özel başka bir bitki daha bulunmaktadır. Bu bitki ise ulusal eğitim ve iletişim sistemidir. Akvaryumun güvenliğinden sorumlu olan ve onu koruyan yapı ise devlettir (Gellner, 2018: 132). Bu üç unsurun bir arada yaşadığı ortamda yüksek kültürler ve milliyetçilikten bahsedilebilir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte yaban kültürden yüksek kültüre geçişi başarabilen toplumlar bunu yansıtabilir.

Peki tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş nasıl olmaktadır? Edward Hallett Carr'ın "Milliyetçilik ve Sonrası" (Carr, 2019) eserindeki dnemselleştirmesinden de yararlanan Gellner, bu konuda beş önemli aşamadan bahseder (Gellner, 1996b: 111-112; Gellner, 1998: 45-52 ve Sıdal, 2020c: 285):

- ıkış izgisi: Bu süreçte etnik farklılıklar açık bir biçimde göz önünde değildir ve siyasi meşruiyet ile etnik farklılıklar arasında belirgin bir bağlantı yoktur.
- Milliyetçi Bařkaldırđ: Dünya, bir önceki çağdan kalma siyasi sınırlarını miras olarak sürdürmektedir; ancak bir politik prensip olarak etnisite veya diğer bir ifadeyle milliyetçilik organize olmaya başlamıştır. Eski sınırlar ve siyaset milliyetçi alkalanmalardan dolayı baskı altındadır.
- Bařkaldırđının Zaferi ve Kendi Kendini Yok Edişi: Çok milletli imparatorluklar dağılmaya başlamıştır ve bu sayede siyasi meşruiyet, hanedanlık-dinsel tipten milliyetçiliğe dönüşmüştür. Belirli bir etnik grubun milli kaderini gerçekleştirmek için bir takım küçük devletler kurulur. Kendi kendini yok ediş safhası burasıdır, nk ortaya çıkan yeni birimler kendilerinden öncekilerin hayaletlerini üzerinde taşır. Daha açık bir ifade ile yeni kurulan devletler, öncüllerinin zayıflıklarına ek olarak kendi zayıflıklarını beraber taşırlar.
- Gece ve Sis (Nacht und Nebel): Bu terim Naziler tarafından İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılmıştır. Savaşın gizliliği içerisinde, bir hırs ya da çatışmanın ateşiyle veya bir haksızlık karşısındaki misilleme anlarında ahlaki değerler askıya alınır. Belirli bir teritoryal alan üzerinde etnik homojenlik arayan milliyetçi söylem, yeni bir zalimliğe başvurur. Artık asimilasyon eski ve merhametli yolunu terk ederek toplu katliamlar ve zorlayđcđ aktarımlarla topluluğu değiştirmeye zorlar.
- Sanayileşme Sonrası: Milliyetçi gereksinimin yüksek oranda doyuma ulaşması, genele yayılmış zenginleşme ve kültürel yakınlaşma ile birlikte milliyetçi istekte bir azalma ortaya çıkar. Yine de milliyetçi söylemin hak talep etme dürtüsünün kaybolduğu söylenemez.

Gellner'e göre bu safhalar normal ve doğal olsa da Avrupa'daki gerçek belirtileri üzerine önemli gözlemler yapılmalıdır (Gellner, 1998: 52). Bu durumda Avrupa'da etnik vurgu açısından dört farklı zaman dilimi ne çıkmaktadır.

İlk zaman dilimi Atlantik kıyısındaki Batı Avrupa ülkelerini kapsar. Burada modern dönem öncesinden itibaren güçlü hanedanlıkların hüküm sürdüğü alanlar bulunmaktadır. Lizbon, Madrid, Paris ve Londra'daki siyasi birimler, kültürel-dilsel bölgelere tamamen olmasa bile bağlıdırlar. Bu nedenle, milliyetçilik ile birlikte ayrı bir döneme geçişte sınırlar üzerinde fazla oynanmasına gereksinim olmamıştır. Tek yapılması gereken, köylülere bir milliyete ait olduğunu göstermektir. (Gellner, 1998: 52).

İkinci zaman dilimi biraz daha doğuyu, Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan devralınan toprakları kapsar. Burada Rönesans ve Reform'dan itibaren Alman ve İtalyan yüksek kültürlerinin oluşumu sağlanmıştır. Milliyetçi söylemin bu bölgede yapması gereken, modern milleti oluşturmak için ileri bir yüksek kültürü destekleyerek ona siyasi bir nitelik kazandırmak olmuştur (Gellner, 1998: 53).

Üçüncü zaman diliminde biraz daha doğuya gidilmelidir. Bu bölgenin özelliği beş safhanın beşini de yaşamasıdır. Bunun nedeni bu bölgenin bir yüksek kültüre ve onu koruyacak siyasi bir otoriteye sahip olmamasıdır. Bu bölge aynı zamanda, kayda değer şekilde farklılaşmış etnik grupların oluşturduğu büyük imparatorlukların yaşam sahasıdır. Bu bölgede milliyetçi söylemin ihtiyacı hem kültürün hem de devletin ayrı ayrı yaratılmasıdır. Bu durum bu bölgede milliyetçiliğin daha çok kaba kuvveti kullanmasına neden olmuştur (Gellner, 1998: 53-54).

Daha doğudaki son zaman diliminde ise 1920'lerin başına kadar üçüncü bölge ile benzer bir süreç gözlemlenmektedir. Bu bölgede, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan üç imparatorluktan ikisi yok olmuş, üçüncüsü ise farklı bir ideoloji ve yönetim anlayışıyla tekrar canlanmıştır. Daha da dramatik olan durum, Kızıl Ordu'nun üçüncü bölgedeki önemli bir bölümü dördüncü bölgeye katmasıdır. Milliyetçiliği dizginlemeyi kısmen başarabilen bu yeni anlayış, mutlak bir sosyalizmi benimsemiş ve çoğulluğa hiç tolere etmemiştir. Bu nedenle sivil toplum tahrip edilmiştir. Yine de sistem çözüldükçe milliyetçi söylem tüm ihtişamıyla karşısında engel olmadan ortaya çıkmıştır. Bu bölgenin önemli özelliği de buradadır. İki ve dördüncü safhalar arasında sıkışan bu bölge için işlerin ne yönde ilerleyeceği bu noktadan itibaren kestirilebilir değildir (Gellner, 1998: 54-55).

2.2.6. Miroslav Hroch

Miroslav Hroch, milliyetçilik araştırmalarında özellikle “Avrupa’da Milli Uyanış Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi” (Hroch, 2011) adlı eseri ile hayli saygın bir yer edinmiştir. Her ne kadar Hroch, amacının milliyetçiliğe dair kapsamlı bir kuramsal açıklama getirmek olmadığını belirtmiş olsa da (Hroch, 1998: 91) ortaya atmış olduğu fikirler kapsamlı bir milliyetçilik okumasında oldukça kayda değerdir.

Hroch’a göre, millet tarihsel zaman içerisinde oluştuğu için ampirik bir araştırma nesnesi olarak belirsiz bir terim olan milliyetçilikten daha rahat araştırılabilir (Hroch, 2011: 8). Muğlak bir tabir olan milliyetçilik için ise bütün kesimleri tatmin edebilecek bir tanım bulunamamaktadır. Bu nedenle Hroch, milliyetçiliği milli kimlik ve milli programla eş anlamlı kullanılan tabirlerden ziyade bireyin kendi milletinin değer ve ilgilerini diğer bütün değer ve ilgilerin üzerinde tuttuğu bir kolektif bilinç hali olarak tanımlar (Hroch, 1996a: 36). Öte yandan Avrupa tarihi incelendiğinde çeşitli bağlarla birbirine bağlanmış ve kolektif bir bilinç geliştirebilmiş insan toplulukları görülebilir. Bu bağlılıklarda üç husus önemle dikkati üzerine çekmektedir. Bunlar; ilk olarak ortak bir geçmiş, ikinci olarak toplum içerisinde iletişimi mümkün kılan dilsel ve dinsel bağlar ve son olarak sivil toplum temelinde örgütlenmiş ve herkesin eşit statüde olduğu fikridir. Bu şekilde oluşmuş grupların millet olarak adlandırılmamış olması ve millet teriminin çeşitli dillerde farklı anlamlara sahip olması (Hroch, 2015: 13) bu grupların mevcudiyetini sorgulamak için yeterli değildir (Hroch, 2011: 10). Bu noktada Hroch, milletleri milliyetçilikten önce gördüğü ve bu nedenle primordialist veya etno-sembolcü sınıfa konulabilecek bir yazar gibi okunabilir. Ancak Hroch, kesin bir çizgi çizerek milletleri ebedi bir fenomen olarak görmediğini ve sözcüğü metaforik bir anlamda kullandığını belirtmektedir (Hroch, 2011: 10). Bu nedenle Hroch’un kuramsal açıklaması için modernist bir açıklama olduğu söylenebilir.

Daha önce de belirtildiği üzere Hroch, aslında kapsamlı bir kuramsal açıklama geliştirmek istememiştir. Hroch, eserinde temel olarak yurtseverlik hissinin geniş kitleler arasında yaygınlaşmasının arkasındaki elverişli toplumsal koşulları belirlemeye çalışmıştır (Hroch, 2011: 7). Bu ıkış noktasıyla Hroch, kendi tabiri ile “kk milletler”

in gelişimi üzerine odaklanmıştır. Küçük millet tabiri, egemen olmayan etnik grupları ifade etmektedir (Hroch, 2011: 11). Bu milletler, kendi yönetici sınıfından yoksun, dili bariz biçimde zayıf ve dolayısıyla zayıf bir edebi alana sahiptir (Hroch, 1998: 92). Bu tip küçük milletlerin milli hareketlerinin başarıya ulaşmasını sağlayan faktörleri incelerken Hroch, karşılaştırmalı analizi temel metot olarak belirlemiştir (Hroch, 2011: 8). Bunun nedeni ise, karşılaştırmalı yöntemin nicel yöntemlerle birlikte kullanıldığında önyargıların ve milli duyguların ötesine bakmada sağladığı katkıdır (Hroch, 2011: 16).

Hroch, işe öncelikle millet tabirini açıklamakla başlar. Hroch'a göre, milletleri ortaya çıkaran milli bilinç, milliyetçilik, milli irade ve ruhani güçlerden ziyade toplumsal gerçekliğin tarihsel kökene sahip bir bileşenidir. Daha sade bir ifade ile milletin temeli gerçekliktir. Gerçekliğin üç temel boyutu bulunur: geçmişten devralınan miras, dilsel ve kültürel bağılıklar ve modernleşme ile gelen ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve eğitimdeki büyük dönüşümler (Hroch, 2015: 45). Milliyetçilik ise bu gerçeklikten türeyen bir olgudur. Millet ebedi olmamakla birlikte, millete ait nesnel vasıf verili olan değişmez hususiyet ve simgeler toplamına göre belirlenmektedir. O halde modern milletleri ortaya çıkaran gelişmeler diyalektik bir anlayışla ele alınıp yorumlanmalıdır (Hroch, 2011: 22). Bu yorumun temel savı bireyin toplum içindeki yerinin değişmez özelliklere göre belirlenmesinden ziyade bireyin toplumla ilişkisine ve bu ilişkilerdeki yerine göre tanımlanabileceğinin kabulüne dayanmaktadır. O halde millet, kesin olarak belirlenmiş bir toplumsal gruptur (Hroch, 2011: 23). Bireyin, milleti içerisindeki rolü süreklilik arz edip kolaylıkla vazgeçilemez bir özellik taşır. Diğer bir ifade ile milliyet sahibi olmak, vazgeçilebilir herhangi bir gruba ait olmakla aynı şeyi ifade etmez. Buradan hareketle millet, belirli bir toprak parçasında yaşayan bir topluluk olmasının yanı sıra doğa ile insan arasındaki ilişkilerden doğan ekonomik, bölgesel, politik, dinsel, kültürel, dilsel gibi çeşitli ilişkilerin bileşiminden oluşan büyük bir toplumsal gruptur (Hroch, 2011: 24).

Milletlerin ortaya çıkış sürecinde ise ekonomik ilişkiler önemli bir yere sahiptir. Ekonomik ilişkilerin gelişimini dil, kültür gibi olgular tayin edebilirken tersi durum da söz konusu olabilmektedir (Hroch, 2011: 25). Bu bakış açısıyla çoğu Marksist kuramın aksine Hroch, milliyetçilik açıklamasında tamamen ekonomik ilişkilere odaklanmaz. Ama yine de en önemli olguyu ekonomik ilişkilere dayandırır.

Hroch'a göre modern milletin oluşumu, üçüncü zümre olarak adlandırılan yeni bir sınıfın feodalizmin eski yönetici sınıfı karşısındaki duruşu ve bu üçüncü zümrenin daha sonra kendisini tüm milletin temsilcisi addetmesine dayanır (Hroch, 2011: 29). Bu durum ise iki şekilde meydana gelir. Birinci şekil Fransa, Almanya, İngiltere gibi egemen milletlerin durumudur. İkinci şekil ise egemen olmayan küçük milletlerdeki durumdur (Hroch, 1996a: 37). Hroch'un üzerinde önemle durduğu ikinci şekil milletler içerisinde de durum ikiye ayrılır. Birinci durumda kapitalizm öncesi geçmişlerinde bağımsız bir siyasal birim oluşturacak güce sahip olamamış milletler bulunur. İkinci durumda ise bağımsız siyasal birimlerini kazanmış, kendi egemen feodal sınıfına sahip olmuş ama modern millete geçişte bu vasıflarını kaybetmiş milletler yer alır (Hroch, 2011: 30-31).

Büyük milletlerin milli ideolojilerinin kuruluşu tek yönlü bir akımdan kaynaklanır. Bu hususta milli bilinç, toplumun bütün tabakalarında tek bir millet görüşünün gelişmesi esasında teşkil edilir. Öte yandan küçük milletlerde durum farklıdır. Küçük milletlere mensup bireyler iki farklı seçenektan birisini seçmek zorundadır. Bu, iki farklı milliyetin ortaya çıktığı bir durum olduğundan birey ya birine ya da ötekine yönelmelidir. Bundan dolayı küçük milletlerdeki yurtsever duygunun her yerde aynı şekilde geliştiği söylenemez (Hroch, 2011: 35). Daha sade bir ifade ile her küçük millet toplumsal bir uyanış yaşayıp bağımsız bir millete dönüşmemiştir (Hroch, 2011: 33).

Millete dönüşümde önemli bir rol yurtseverlerin faaliyetlerindedir. Hroch'un yurtsever tanımı, milli hareketlerin öncüleri olarak tabir edilebilecek şahsiyetleri içermektedir. Bu kapsamda Hroch, karşılaştırmalı metodu uygularken yurtseverlerin rollerini beş temel soruda inceler (Hroch, 2011: 38):

- Toplumsal statüler (meslekler) ve bununla ilgili değişiklikler,
- Toplumsal kökenler,
- Yurtsever faaliyetlerin yeri ve bölgesel dağılımı,
- Geldiği yer ya da bölge ve
- Eğitim seviyeleri.

Öte yandan yurtseverlerden ayrı olarak toplumun sınıfsal yapısına da bakılması gerekir. Kapitalizme geçişle birlikte ortaya çıkan karmaşık sınıf yapısını daha da basite

indirgemek yararlıdır. Bu durumda yöneticiler ve yönetilenler olarak iki temel birimsel ayırım ortaya çıkar. Bu birimlerin her biri de kendi içinde iki alt birime ayrılır. Yönetenler kesimi, eski rejimin egemen soyluları ve kapitalist toplumun burjuvasını oluşturur. Yönetilenler ise köylüler ve proletaryayı ihtiva eder. Yine de bu temel grupların yanında toplum içerisinde yüksek eğitime sahip ve zihinsel emekle hayatını idame ettiren entelijansiya da dikkate alınmalıdır (Hroch, 2011: 38-39). Bütün bu değişkenleri göz önüne alarak Hroch, modern milletlerin doğuşu ile küçük milliyetlerin ortaya çıkışını karşılaştırmaktadır (Hroch, 2011: 47).

Bu karşılaştırmayı yaparken Hroch, milli hareketlerin gelişimi için üç temel evre ve iki temel aşama belirler. Evreleri, A, B ve C olarak adlandırırken aşamaları ise Birinci ve İkinci olarak adlandırır (Hroch, 2011: 51). Öncelikle evreler birbirinden şu şekilde ayrılır (Hroch, 1996b: 81):

- A Evresi (Akademik İlgi Dönemi): Bu evrede milliyetçi aktivistler, eforlarını egemen olmayan grubun dilsel, kültürel ve bazen de tarihsel simgelerini araştırarak keşfetmek ve toplumun geneline yaymaya ayırırlar. Bu evrede milliyetçi taleplerin etkin olduğu söylenemez. Hatta bazen aktivistler, grupların millet olabileceğinden bile emin değillerdir.
- B Evresi (Yurtseverlik Ajitasyonu Dönemi): Bu evrede yeni bir milliyetçi aktivist grubu türer. Türeyen milliyetçi aktivist grubu, bir millet yaratabilmek için kendi etnik gruplarından olabildiğince fazla kişiyi yanlarına çekmeye çalışırlar. Yurtsever ajitasyonun da yaratıldığı bu evre başlarda kayda değer bir gelişme gösteremezken giderek daha fazla bireyi etkileyecektir.
- C Evresi (Milli Hareketlerin Kitleleşmesi Dönemi): Bu evrede ise büyük bir insan kitlesi kendi milli kimliklerine önem vermeye başlamış ve kitlesel bir hareket başlamıştır. Bu evredeki kitlesel hareketler kendi programları çerçevesinde muhafazakâr, liberal ve demokratik olarak ayrılabilirlerdir.

Evrelerden farklı olarak aşamalardan da bahsetmek gerekirse, birinci aşamadan ikinci aşamaya geçişi belirleyen en önemli faktörler burjuva devrimi, sanayi devrimi ve örgütlü ve bilinçli işçi hareketlerini doğuran bir dizi karmaşık dönüşümlerdir (Hroch, 2011: 56).

Bu açıklamalardan sonra Hroch, Avrupa'daki milli hareketler için dört tip belirler. Bunlar sırasıyla şu şekildedir (Hroch, 2011: 54-61 ve Hroch, 1996b: 82-83):

- Birinci Tip: Bu tipteki milletler, A ve B evrelerini birinci aşama içerisinde geçirirler. C evresinin başlangıcının ise birinci mi yoksa ikinci aşamanın mı içerisinde olduğu belli değildir. B evresi, mutlakiyetçi eski rejimin altında başlar. Bu dönem içerisinde örgütlü işçi hareketleri ve siyasi sitemdeki devrimsel değişimler de yaşanmaktadır. B evresinin önderleri, milli programlarını siyasi büyük değişikliklerin yaşandığı bir süreçte sürdürürler. Bohemya'daki Çek hareketi, Macar ve Norveç milli hareketleri bu tipe örnek olarak verilebilir.
- İkinci Tip: Bu tipteki milletler, A evresini birinci aşama içerisinde geçirirler. B evresi ise birinci aşamada başlamakla birlikte ikinci aşamaya kadar devam eden bir süreci geçirir. C evresi ise ikinci aşamada başlar. Milli hareketler, yine eski rejim altında iken boy gösterir. C evresinin oluşması, bir anayasal devrim gerçekleşene kadar ertelenir. Bu geçiş ise kimi zaman Litvanya, Letonya, Slovenya veya Hırvatistan'da olduğu gibi eşitsiz ekonomik gelişmeler neticesinde kimi zaman ise Slovakya veya Ukrayna'da olduğu gibi dış müdahaleler neticesinde olur.
- Üçüncü Tip: Bu tipteki milletler, her üç evreyi de ilk aşamada gerçekleştirirler ve ikinci aşamaya C evresi içerisinde geçerler. Yine eski rejim altında başlayan milli hareketler, çoktan geniş bir kitlesel desteği sağlayabilmiştir. Bu sayede kendi sivil toplumunu veya anayasal düzenini sağlayabilmiştir. Silahlı ayaklanmaların görüldüğü bu model, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarındaki Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan ile sınırlıdır.
- Dördüncü Tip: Bu tipteki milletler, A evresini birinci aşama içerisinde geçirirler. Daha sonra ikinci aşamaya geçerek B ve C evrelerini ikinci aşama içerisinde gerçekleştirirler. Batı Avrupa ile karakterize edilebilen bu modelde, milli ajitasyon anayasal düzenin altında ve gelişmiş bir kapitalist düzende gerçekleşir. C evresi, Bask bölgesinde ve Katalonya'da olduğu gibi erken gerçekleşebilirken, Flamanlarda olduğu gibi uzun bir B evresinden sonra da gerçekleşebilir. C evresine geçişin hiç yaşanmadığı Galler, İskoçya ve Bretonya gibi örnekler de görülebilmektedir.

Hroch'un Avrupa'nın küçük milletlerinin milliyetçiliklerini ve milli uyanışlarını açıklamak üzerine kurduğu bu kuram daha önce de değinildiği gibi kapsayıcı olmamasına rağmen milliyetçilik okumalarında bilinmesi gereken önemli bir kuramdır.

2.2.7. Liah Greenfeld

Liah Greenfeld, milliyetçilik araştırmalarında birçok eser üretmiş önemli bir akademisyendir. Greenfeld, Gellner'in düşüncelerini genel olarak benimsemiş bir araştırmacıdır. Bu nedenle Greenfeld, tıpkı Gellner gibi milliyetçiliğin modern bir kültür olduğunu kabul eder (Greenfeld, 2005: 326). Buradan hareketle Greenfeld'in kuramsal açıklamasını modern bir açıklama olarak değerlendirmek gerekmektedir. Yazarın özellikle, "Milliyetçilik Moderniteye Giden 5 Yol (2017)" ve "Milliyetçilik Bir Kısa Tarih (2021)" isimli eserleri milliyetçiliğe dair kuramsal bir çerçeve çizebilmesi yönünden önemlidir. Greenfeld'in düşüncelerine yer verilen bu bölümde büyük oranda bu iki eserden yararlanılacaktır.

Greenfeld'e göre milliyetçiliğin doğum yeri İngiltere'dir (Greenfeld, 2012: 1). Hatta İngiltere, on altıncı yüzyıldan itibaren iki yüzyıl boyunca dünyadaki tek milledir (Greenfeld, 2017: 34). Milliyetçilik de bu bağlamda tüm dünyaya İngiltere'den ihraç edilmiş bir olgudur. Tüm dünyadaki milliyetçilikler bu şekilde açıklanabilirken, İngiltere milliyetçiliği ve millet olma fikrini nerede bulmuştur? Greenfeld, bu soruyu cevaplamak için öncelikle millet terimini ve geçirdiği evreleri açıklar.

Millet, hiyerarşik bir yapıda olan toplumsal yapının eşitlik temelinde yeniden yapılandırılmış halidir (Greenfeld, 2021: 23). Milliyetçilik ise gelenekselden moderne doğru olan büyük dönüşümün bir yansımasıdır. Bunun yanında milliyetçilik, bünyesinde milli kimlik, milliyet veya bunlara içkin duygular ve farkındalıkları kapsayan bir şemsiye terimdir (Greenfeld, 1996a: 10). Eşitliğin olmadığı geleneksel yapıda milliyetçiliğin ortaya çıkamaması bu şekilde açıklanabilir. Geleneksel yapıda tüm insanların eşit yaratıldığı gibi bir önerme yoktur. Bunu örneklendirmek için Greenfeld, Platon'dan yararlanır. Platon, bir politik uygulamanın eşitliğe yaklaştıkça tiranlığa yaklaşacağını ifade etmektedir. İnsanlar kapasite bakımından farklıdırlar, dolayısıyla toplumun temeli eşit olamaz (Greenfeld, 2021: 10). Daha sonradan bunun bir adım ötesi ortaya çıkacaktır: Dini cemaatlerin eşitsizliği. Pagan inanışlar karşısında ilahi dinlerin takındığı bir tavır

olan bu olgu toplumsal eşitsizliğin bir başka örneğini oluşturmaktadır (Greenfeld, 2021: 12). Her ne kadar başka dinlere karşı hoşgörülü davranışlar görülsede hoşgörü eşitlik anlamına gelmemektedir. Hoşgörü, tam tersine hâkim dini gruplar ile azınlıktaki dini gruplar arasındaki eşitsizliğin bir yansımasıdır. Kırılgan bir durum olan hoşgörü, her an tersine dönebilir ve azınlıktaki dini gruplar hâkim dini grubun insafına kalır (Greenfeld, 2021: 13).

Greenfeld, milliyetçiliğin Avrupa temelinde gelişen bir olgu olduğunu iddia ettiği için hâkim dini gruplardan Hristiyan topluluklara odaklanarak açıklamasına devam eder. Batı Hristiyan anlayışında toplumlar, Allah'ın takdiri gereği zümrelere bölünmüştür. Bir devletin zümrelere ayrılmış yapısında en tepede küçük bir kesimi oluşturan soylu askeri zümre olan “bellatores (savaşanlar)” yer almaktadır. Bunun bir altında toplumun Allah ile bağını sağlayan bir ruhban zümresi yani “oratores (dua edenler)” bulunur. En alt kademedede ise en kalabalık zümre olan halk yani “laboratores (çalışanlar)” yer almaktadır. Bu hiyerarşik yapı doğası gereği eşitsizdir. Bu tip toplumlarda soylular ve halk birbirlerini kesin bir şekilde dışlarlar ve toplumsal yapı içerisinde birbirlerinin yerine geçmelerine imkân vermezler (Greenfeld, 2021: 14).

Millet terimi de ironik bir şekilde eşitsizlikten doğmuştur. Millet kelimesinin kökü Latince’de “doğan bir şey” anlamına gelen “natio” kelimesine dayanır (Greenfeld, 2017: 20). Roma’da aşağılayıcı bir ifade olarak kullanılan bu terim “aynı anneden doğan birçok yavru” olarak Romalı olmayan yabancı topluluklar için kullanılmıştır (Greenfeld, 2021: 23). Böylesine aşağılayıcı bir kelime nasıl olup da” benzeri olmayan bir halk” anlamına doğru evrilmiştir? Greenfeld, bu geçişi “Semantik Değişimin Zigzaglı Yolu” olarak ifade etmektedir (Greenfeld, 2017: 22).

Bu yolun gerçekleşme şekli şu şekilde kısaca özetlenebilir (Greenfeld, 2017: 26-28 ve Greenfeld, 2021: 23-26):

- Öncelikle “Natio”, “bir grup yabancı” anlamına gelmektedir. Orta Çağ’da ortaya çıkan üniversiteler ve öğrenci topluluklarına kadar millet teriminin anlamı bu şekilde devam eder.
- Orta Çağ üniversitelerinde kelime bir değişime uğramış ve öğrencileri tasniflendirmek için kullanılan bir anlama bürünmüştür. Ortak yaşam

alanlarındaki tartışmalar neticesinde bu milletler ortak savundukları fikirler geliştirmişlerdir. Bu durum milletin “bir fikir/görüş cemaati/topluluğu” anlamına doğru evrilmesine neden olmuştur.

- 1724 yılında Lyon Kilise Konseyi, bir fikir topluluğu olan milleti dini meseleleri tartışan topluluklara dönüştürmeye başlamıştır. Etkili ve yüksek mevkideki insanlara uygulanan bu yeni anlam millet teriminin “karar verici seçkinler” anlamına doğru evrilmesine neden olmuştur. Artık millet, “bir elit” anlamındadır.
- İngiltere’de Güller Savaşı’nın sonucunda tahta geçen VII. Henry, kendi aristokrasini aşağı tabakadan oluşturmuştur. Bu yeni aristokrasinin kendi meşruiyetini ispatlaması için bir dayanak gereksinimi vardır. Bu nedenle yeni aristokrasi İngiliz halkının bir millet olduğunu ilan etmiştir. Eşitlik temelinde İngiliz toplumsal yapısını oluşturan millet fikri, kelimenin bir kez daha dönüşüme uğramasına neden olmuştur. Yeni anlam “egemen bir halk” tır.
- Nihai aşamada “egemen halk” anlamındaki millet kelimesi dünya üzerindeki diğer devletlere uygulanacak ve son dönüşümüne uğrayacaktır. Jeopolitik ve etnik bağlar temelinde oluşan bu yeni ve son anlam ise “benzeri olmayan biricik bir halk” tır.

Millet teriminin geçirmiş olduğu bu evrelerde özellikle İngiltere’nin rolü ön plandadır. Çünkü millet terimini kendi halkına uygulayarak büyük bir dönüşümü başlatıp eşitliği sağlayabilmiş ilk halk İngiliz halkıdır. İngiliz halkının millet bilincine erişmesinde dini olguların ön planda olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkılarak her ne kadar bir klişe haline gelse de milliyetçilik için modern din demek doğrudur (Greenfeld, 1996b: 169). Bu noktada örnek Protestan Reform Hareketi’dir (Greenfeld, 2021: 28). 1533 yılında İngiltere Kralı VIII. Henry’nin eşinden boşanıp sevdiği kadınla evlenmek istemesi Papalık tarafından hoş karşılanmayacak bir olaydır. Bu olay üzerine parlamento bir yasa çıkararak Papalığın İngiltere’nin ve dolayısıyla kralın işine karışamayacağını ilan edecektir. Bu metin İngiltere’nin her türlü dış etkiden bağımsız bir topluluk olduğu fikrini desteklemektedir (Greenfeld, 2021: 29). Ayrıca bu metinde imparatorluk anlamına gelen Latince “imperium” kelimesi ilk kez İngilizce’ye çevrilerek “empire” şeklinde kullanılmıştır. İronik şekilde imparatorluk kelimesinin ilk İngilizce karşılığı “milli

egemenlik” anlamında kullanılmıştır. Greenfeld’e göre Britanya, imparatorluğunu genişletirken dünyaya milli bilinci de ihraç etmeye başlamış ve bu sayede birçok milli kurtuluş hareketine önyak olmuştur (Greenfeld, 2021: 30).

Milli bilinç veya milliyetçilik doğası gereği dünya siyasetinde saygınlık kazanmayı hedefler. Dolayısıyla milliyetçilik rekabetçi bir yapıdadır. Buradan yola çıkılarak ifade edilebilir ki; İngiltere’nin dünya siyasetinde bitmek tükenmek bilmeyen bir saygınlık arayışının temel nedeni millet olma yolunda ilk girişimi yapmış olmasından kaynaklanmaktadır. İngiltere, milliyetçilik açısından incelendiğinde son derece anlaşılır bir şekilde davranmıştır. İngiltere’nin bu sınırsız rekabeti ise dünyaya Modernite esasında iki yeni hediye sağlamıştır: kapitalizm ve bilim (Greenfeld, 2021: 32).

Greenfeld’e göre kapitalist ekonomi modelinin temel itici gücü milliyetçiliktir. Greenfeld, Birleşik Hollanda Cumhuriyeti’nin 16. yüzyıl sonlarındaki inanılmaz büyümesi örneğinden yola çıkarak bu durumu açıklar. Bahsedilen dönemde Birleşik Hollanda Cumhuriyeti ekonomik olarak gerçekten çok güçlenmiştir. Ancak yeterli büyümeye ulaştığına inanan ve rekabet etme güdüsü olmayan Birleşik Hollanda Cumhuriyeti en nihayetinde gelişmesini durdurmuştur. Öte yandan İngiltere ise sürekli olarak ekonomik ilerleme güdüsüyle hareket ederek nihayetinde bir süper güç konumuna gelmiştir. Bunda şaşılacak bir durum yoktur. Çünkü milliyetçilik yoksa ekonomik rekabet de söz konusu olamaz. İngiltere, milliyetçi duygularla hareket ederken Birleşik Hollanda Cumhuriyeti bu duygudan yoksundur (Greenfeld, 2021: 34).

Öte yandan İngiltere’nin milliyetçiliği sadece ekonomi temelinde cereyan etmemiştir. Kültürel bir saygınlık arayışına da girişen İngiltere, en nihayetinde kültürün entelektüel bir yan ürünü olarak modern bilimi de inşa etmiştir. Modern bilimin en temel ayırt edici özelliği tıpkı kapitalist ekonomi modelinde olduğu gibi sürekli bir ilerleme tutkusu içerisinde cereyan eden tek faaliyet olmasıdır (Greenfeld, 2021: 40). Matbaa, ateşli silahlar ve pusula bu çerçevede dönemsel olarak yumuşak gücü sert güce çeviren önemli bilimsel gelişmelere birkaç örnektir (Greenfeld, 2021: 42).

Greenfeld, görüldüğü üzere çoğu kuramcının Fransa ve Fransız Devrimi’ne verdiği önemin aksine milliyetçiliğin İngiltere’de doğduğunu iddia etmektedir. Bunun yanı sıra Greenfeld, Fransa’ya milliyetçiliğin İngiltere’den ihraç edildiğini iddia etmektedir.

Ancak milliyetçilik Fransa'ya basitçe taklit edilerek ihraç edilmemiştir. 18. yüzyılın sonlarına kadar da Fransa için gerçek manada milliyetçi olduğu söylenememektedir (Greenfeld, 2021: 49). Yine de Fransa'nın karşı kıyıda ihraç ettiği millet fikri Fransız halkı arasında tıpkı İngiltere'de olduğu gibi eşitliğin temellerini atmıştır.

Greenfeld, İngiltere'den ihraç edilen millet olma ve milliyetçilik fikirlerini Fransa örneğinden sonra detaylı olarak Rusya, Almanya ve ABD örnekleri üzerinden açıklar (Greenfeld, 2017 ve Greenfeld, 2021). Daha sonra ise milliyetçiliğin küreselleşmesini Asya'daki Japonya, Çin ve Hindistan örnekleri üzerinden açıklayarak düşüncelerini tamamlar (Greenfeld, 2021 ve Greenfeld, 2012).

Son olarak Greenfeld'in demokrasi ve milliyetçilik arasındaki ilişkiden yola çıkarak açıkladığı milliyetçilik türlerinden bahsedilmesinde fayda vardır. Greenfeld'e göre bu iki olgu birbiri ile önemli derecede bağlıdır. Her yerde aynı şekilde cereyan etmeyecek demokrasi ve milliyetçilik etkileşimi ise başlıca üç tip milliyetçilik türü oluşturur (Greenfeld, 2017: 29-30):

- İlk tip, bireyselci-özgürlükçü düşünce temelinde yurttaşça yaşanan bir milliyetçilik türüdür. Burada halkın her bir ferdinin egemenliği ön plandadır. Bu tipte benzersiz biricik bir halk olarak millet, egemenliği de yurttaş olarak elinde tutar.
- İkinci tip, kolektivist-otoritaryen düşünce temelinde yurttaşça yaşanan bir milliyetçilik türüdür. Burada benzersiz bir halk olan millet kolektivitinin bir ürünüdür. Kolektif ideolojiler ise özü gereği otoritaryendir. Seçkin bireyler, topluluğun tamamı adına kolektif iradeyi temsil eder. Eşitlik yoktur, ancak benzersiz bir halk olarak millet bir yurttaşlığın ürünüdür.
- Üçüncü tip, kolektivist-otoritaryen düşünce temelinde etnik şekilde yaşanan bir milliyetçilik türüdür. İkinci tipten benzer olan bu tipte yurttaşlık yerine etnik temel ön plandadır. İkinci tipte milliyetçilik iradi olarak edinilebilirdir ancak üçüncü tipte içkin olduğuna inanılır ve sonradan edinilemez.

2.2.8. Michael Hechter

Michael Hechter, modernist milliyetçilik açıklamalarının bir diğer önemli ismidir. Hechter, milliyetçiliği modernleşme, ekonomik gelişmeler ve özellikle kapitalizm üzerinden açıklamaktadır. Bundan dolayı Hechter'in kuramsal açıklaması modernist bir açıklama olarak değerlendirilmelidir.

Hechter'e göre çoğu modern devlet iki veya daha fazla kültürel gruptan oluşmaktadır. Daha sonradan Batı Avrupa'nın modern devletlerini oluşturacak olan devletlerin gelişim sürecinde kendi içerisinde belirli bazı bölgelerde efektif bir bürokratik yönetim oluşmuştur. Merkez (core) olarak adlandırılan ve güçlü merkezi hükümetlere sahip olabilmiş bu bölgelerin bazıları İspanya'daki Kastilya, Fransa'daki Île-de-France, İngiltere'de başta Wessex daha sonra Londra ve Home Counties bölgeleridir. Bu küçük bölgelerin dışında ise farklı kültürel değerlere sahip çevre (peripheral) bölgeler bulunur. Bu bölgeler arasında dil farklılıkları, akrabalık yapıları, miras sistemleri, tarım, üretim, yerleşim biçimleri, yasal sistemler veya bunların eksikliği, dini inançlar veya en genel olarak yaşam tarzları farklılıkları bulunur. Merkez, ekonomik ve teknolojik olarak güçlendikçe politik gücü ve kontrolü modern devletlerin ötesine taşar. Hechter, bu durumu milli inşa süreci (national development) olarak adlandırıp bu sürecin bölgeler arasındaki farklılıkların yok olmasına neden olduğuna vurgu yapar (Hechter, 1975: 4-5). Süreç devam ettikçe bölgesel kültürler ve farklılıklar kapsayıcı bir milli kültürle özdeşleştirilir ve böylelikle milli bir kimlik ve bu kimliğe bağlılık oluşur. Sürecin özü çevrenin merkez tarafından asimile edilmesidir.

Hechter'e göre milli inşa süreci için iki farklı teorik yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki on dokuzuncu yüzyıl sosyal teoristlerinin çalışmalarından çıkarılan yayılmacı (diffusion) modeldir (Hechter, 1975: 6). Yayılmacı modelde üç önemli aşama üzerinden milli inşa süreci gerçekleştirilir. Öncelikle ilk dönem sanayi öncesi (pre-industrial) dönemdir. Bu dönemde merkez ve çevre birbirinden izole olmuş bir durumda olup, merkezde meydana gelen olaylar çevrede kısmi etkilere neden olmaktadır. Aradaki izolasyon sadece mutual bir şekilde olmayıp ekonomik, kültürel ve politik alanlarda merkez ve çevre arasında kayda değer farklılıklar bulunmaktadır (Hechter, 1975: 7).

İkinci dönem sanayileşme (industrial) dönemidir. Bu dönemde merkez ve çevre arasında daha yoğun bir ilişki başlamaktadır. Yayılmacı perspektifin bakış açısında en önemli aşamayı bu dönem temsil etmektedir. Bunun en temel nedeni sanayileşmenin doğal bir sonucu olarak merkez-çevre ilişkisinin artmasıdır. Bir kural olarak karşılıklı etkileşim beraberinde ortaklığı getirecektir. Merkezdeki sosyal yapı çevreye doğru yayılacaktır. Çevrenin kültürel yapısı dünyanın geri kalanından izole bir şekilde bulunduğundan sadece merkezle etkileşime girecek, bu da çevrenin kendi kültürel sistemini merkezin etkisinde güncellemesine neden olacaktır. Bu asimilasyon sürecinde çevrenin bireyleri kendi kültürlerine de sarılabilir. Ancak bu şekilde oluşacak tepki geçici bir durum olacak ve neticede çevrenin ekonomik refah düzeyinin artması bu direnci kıracaktır. Bu ortam çevre ile merkezin daha çok birbirine benzemesini sağlayarak geleneksel farklılıkların ortadan kaybolmasına yol açacak ve etnik kimliklerde bir homojenleşmeye neden olacaktır (Hechter, 1975: 7-8).

Nihayetinde üçüncü dönem ise eşitleme dönemidir. Bu dönemde merkez ve çevre arasındaki bölgesel refah seviyesi aynı noktaya ulaşarak eşitlenecektir. Kültürel farklılar, sosyal olarak giderek anlamsızlaşacak, politika demokratik bir temelde ve siyasal partiler esasında yürütülecektir (Hechter, 1975:8).

Milli inşa sürecine dair bu bakış açısı Hechter'e göre fazlasıyla optimistiktir ve gerçekçi değildir. Bundan dolayı Hechter'e göre milli inşa sürecine dair gerçekçi ikinci bir model daha vardır. Bu modeli Hechter, "İç Sömürgecilik" olarak ifade etmektedir (Hechter, 1975: 8). İç sömürgecilik modeli, yine merkez-çevre ilişkisine dayanan bir modeldir. Ancak modelin milli inşa sürecine yaklaşımı yayılmacı modelden daha farklıdır. İç sömürgecilikte merkez, çevre üzerinde politik bir hakimiyete sahiptir ve çevre merkez tarafından ekonomik açıdan sömürülür. Bazı özel durumlar haricinde sanayileşme milli inşa sürecini getirmez (Hechter, 1975: 9).

Modelin üzerinden kısaca geçilirse şu çıkarımlar yapılabilir: Modernleşmenin eşitsiz doğası, bölgelerde görece olarak avantajlı ve daha az avantajlı gruplar yaratır. Bu rastlantısal avantajların bir sonucu olarak kaynaklar ve güç iki grup arasında eşit olmayan bir şekilde dağılacaktır. Güçlü grup anlaşılacağı üzere merkezi oluşturacaktır. Merkez, kendi avantajını stabil ve tekil hale getirme yönünde kararlar alarak tabakalaşmış yapıyı

kurumsal hale getirmeye çalışacaktır. Toplumsal açıdan bu durum merkezdeki avantajlı grubun prestijli statüleri kendilerine almasına neden olacaktır. Çevrenin üyeleri ise bu rollerden mahrum kalarak dışlanacaktır. Bu tabakalaşmış sisteme “emeğin kültürel bölüşümü” ismi verilebilir. Bu durum da iki grup arasında farklılaşmış etnik tanımlamaya neden olacaktır (Hechter, 1975: 9).

Merkezin sanayileşmesi farklı alanlara dağılmış bir vaziyetteyken çevrenin kalkınması merkeze bağımlıdır. Çevrenin eğer kendine ait bir sanayileşmesi olabilirse ekonomik sistemi ihracata dönük olacaktır. Bundan dolayı da çevre uluslararası ekonomideki fiyat dalgalanmalarına daha duyarlı bir ekonomiye sahip olacaktır. Yatırımlar, krediler ve ücretlendirmeler merkeze tabi olduğundan çevrenin refahı merkezin gerisinde kalacaktır. Bu durum çevre bölgede bireylerin kendi kültürünün merkezin kültürü ile eşit olduğu veya üstün olduğu söylemine götürecektir. Bu söylem çevrenin bağımsızlık arayan ve merkezden başka bir millet olduğu ifadesine katkıda bulunacaktır (Hechter, 1975: 9-10).

Sürecin bu şekilde gerçekleşmesine bazı katalizör koşullar bulunmaktadır. Bu koşullar özetle şu şekilde olacaktır (Hechter, 1975: 43):

- Gruplar arasındaki eşitsizliklerin artışı, daha az avantajlı konumda bulunan grubun birlik olmasına daha fazla katkıda bulunacak ve bundan dolayı da bu grup politik bütünleşmeye karşı duracaktır.
- Grup içi iletişimin gücünün artışı, çevre bölgenin bireyleri arasındaki birlik olma güdüsünü artıracaktır.
- Gruplar arası kültürel farklılıkların fazlalığı, daha az avantajlı konumdaki çevrenin üyeleri arasındaki birlik olma güdüsünü artıracaktır. Belirli bazı farklılıklara şunlar örnek verilebilir: dil (aksan), farklı dini alışkanlıklar ve yaşam biçimi.

Hechter’in modeli merkez-çevre ilişkisini devlet içerisine uyarlaması bakımından orijinal bir kuramsal açıklama olmaktadır. Bir devlet içerisinde farklı etnik topluluklar arasında modernleşmenin getirileri ile ekonomik açıdan eşitsiz bölgelerin oluşması Avrupa’da birçok devlete uyarlanabilir görünmektedir. Bu konu ile ilgili olarak Hechter,

Margaret Levi ile birlikte yazmış olduğu makalesinde yeni bir terim üzerinden açıklamasına devam eder: “Etnobölgesel Hareketler” (Ethnoregional Movements) (Hechter ve Levi, 1979). Etnobölgesel hareketler, kısaca bahse konu bölgenin etnik bir temelde ayrışmasıdır (Hechter, 1979: 262). Etnobölgesel hareketler, çoğunlukla Afrika, Asya ve Latin Amerika’nın sömürgeleştirilmiş bölgeleri ile özdeşleştirilen bir kavramdır. Ancak Birleşik Krallık, Fransa, İspanya gibi Avrupa’nın önemli ülkelerinde görülen etnobölgesel hareketler nasıl açıklanmalıdır (Hechter ve Levi, 1979: 260)? Çünkü görüleceği üzere Hechter’in iç sömürgecilik açıklaması İskoçya, Katalonya ve Bask bölgelerine kolaylıkla uydurulabilecek bir model değildir. Bundan dolayı bu noktada daha açıklayıcı bir modele ihtiyaç vardır. Bu model interaktif grup formasyonudur (interactive group formation) (Hechter ve Levi, 1979: 263).

Bu modele katkı sağlayan iki temel mekanizma bulunmaktadır. İlk mekanizma bireyin hangi gruba üye olduğunun kendisine daha iyi bir yaşam standardı sağladığı ile ilgilidir. Birey ve dolayısıyla toplum, yaşam standardının fazla olduğu noktada toplanmak isteyecektir. Bu durum etnik gruplar içerisinde o gruba üye olmaya dair duygunun giderek gerilemesine ve hatta kaybolmasına neden olacaktır. Batılı kapitalist demokrasilerde bu durum tabakalaşmış sistemin en altında yer alanlar arasında bu şekilde cereyan etmez. Proleter grubun üyeleri arasında hala etnik kimliklere bağlılık yerli yerinde kalacaktır. Neticede bu grup daha yüksek prestijli iş kollarından soyutlanmışlardır (Hechter ve Levi, 1979: 263).

İkinci mekanizma ise etnik grubun kendi içerisindeki etkileşime girebilme derecesi ile ilgilidir. Bu durumun en iyi kıstası grup üyelerinin çalışma alanlarında oluşturmuş oldukları tekellerdir. Bu tekelleşme aynı etnik temele sahip grup üyelerinin aynı ekonomik alana ilgisini artırarak sosyal bağlarını kuvvetlendirecek ve birlik olma güdüsünü artıracaktır (Hechter ve Levi, 1979: 263).

Bu iki mekanizma iç sömürgeci modeli tamamlayarak daha açıklayıcı bir anlatım sunmaktadır. Bütün bu anlatılanlar ışığında iki tip bölge ortaya çıkmaktadır. İlk tip bölgede bireyler, daha düşük statüdeki konumda kalırlar. İkinci tip bölgede ise bireyler, çeşitli iş kollarında tekel oluşturarak güçlenirler. Her iki durumda da çevre bölgenin kültürü kendine has olan konumunu sürdürmektedir (Hechter ve Levi, 1979: 264).

Hechter'in modeli genel hatları ile bu şekildedir ve eserlerinde anlatılanları örnekler üzerinden karşılaştırmalı bir şekilde daha detaylı olarak sunmaktadır.

2.2.9. Paul Brass

Modernist milliyetçilik açıklamalarında önemli bir yere sahip olan bir başka araştırmacı Paul Brass'tır. Özellikle Brass'ın 1991 tarihli "Ethnicity and Nationalism" isimli çalışması milliyetçilik literatüründe önemli bir eser olma özelliğini göstermektedir. Brass'ın düşüncelerine yer verilecek olan bu bölümde büyük oranda bu eser temel alınacaktır.

Brass, etnisite ve milliyetçiliği karşılaştırdığı eserinin önsözünde düşüncelerini kısaca özetler. Öncelikle Brass'a göre günümüzün ciddi insan çeşitliliğine sahip dünyasında etnisitenin milliyetçiliğe dönüşmesi kaçınılmaz bir durum değildir. Aksine etnisiteden milliyetçiliğe doğru gidişat ancak açık bir şekilde belirlenebilen bazı şartlar altında gerçekleşebilir. Brass'ın eserinin ana odak noktasını işte bu şartlar oluşturur. Bu odak noktasının temelinde ise iki ana düşünce yatmaktadır.

İlki etnik anlaşmazlıkları ortaya çıkaran başat faktörün etnik grubun kültürel farklılıklarından ziyade daha geniş siyasi ve ekonomik süreçlerin seçkinlerce kullanılması durumudur. Bu teori etnik kimliklerin çeşitli olduğu ve doğal olarak "sabit" veya "verili" olmadığı varsayımı ile de uyumlu bir görüştür. Buna ek olarak bu görüş, geleneklerin "icat edilmiş" ve sosyal ilişkilerin "inşa edilmiş" birer olgu olduğunu öne süren bazı önemli çalışmaları da destekler (Brass, 1991: 13-14).

İkinci düşünce seçkinler ve devlet arasındaki kritik role odaklanır. Bu rol hükümetin yanında veya karşısında yer almak ya da devletin farklı etnik grupları barındıran bölgelere müdahalelerinde ortaya çıkabilmektedir. Buradaki seçkinler tabiri etnik grup veya sınıfları etkileyebilme gücüne sahip olan özel bir kesimi temsil etmektedir (Brass, 1991: 14). Etnik grupların kültürel formları, değerleri ve uygulamaları seçkinlerin politik güç ve ekonomik kazanımlar sağlamak için kullanacakları politik hammaddeyi oluşturur. Bu politik hammadde zaman içerisinde birer sembole dönüşür. Devlet otoritesinin bu sembolleri kullanmayı yasakladığı durumlarda, seçkinler grubu farklılaştıracak şekilde bunları ön plana çıkarabilir. Bu sayede farklılaştırılan halkın

desteğini alarak grup içi dayanışma da yine seçkinler tarafından oluşturulabilir (Brass, 1991: 15). Nihayetinde milliyetçiliğe doğru gidişat da bu şekilde sağlanabilir.

Ancak tüm bu süreç tersine de işleyebilmektedir. Yani etnik kimliklerin milliyetçiliği doğurabildiği gibi tersine milliyetçilik de etnik kimlikleri doğurabilmektedir. Devlet içerisindeki siyasi ve ekonomik koşullar temelinde bazen seçkinler etnik farklılıklardan ziyade grup içi dayanışmayı vurgulamaya başlayabilirler (Brass, 1991: 16). Özetle seçkinlerin etnik farklılaşmayı veya birleşmeyi nasıl vurgulayacağı ekonomik ve politik ortama bağlı olup değişkenlik göstermektedir. Bu bakış açısını Brass, “araçsalcı” olarak yorumlamaktadır. Yazara göre kendisi araçsalcı bakış açısının biraz daha dar hali olan “akılcı seçim teorisi” tarafındadır (Brass, 1991: 16). Bu teori kültürel seçimler dahil olmak üzere tüm seçimlerin en nihayetinde ekonomik seçimlere dönüşeceği üzerinde durmaktadır.

Brass’a göre etnik grupları tanımlamanın üç farklı yolu bulunmaktadır. Bunlar nesnel simgeler kullanılarak, öznel hislere atıf yapılarak ve davranışlarla ilişkilendirilerek tanımlama şekillerindedir (Brass, 1991: 18). Brass, bu üç tanımdan nesnel simgeleri kullanma yolunu seçerek etnik grupları, değişebilir ve çeşitli varyasyonlara sahip olabilecek nesnel kültürel özellikler üzerinden tanımlar. Bu nesnel kültürel özellikler; dil veya lehçe farklılıkları, ayırt edici giyim, mutfak veya gelenekler, din veya ırk olabilir. Buradan hareketle Brass, etnisite için etnik kimliğin bir farkındalığı olduğu tanımlamasını yapar. Yani etnisite, bireylerin kendilerini öteki gruplardan ayırt etmek için kullandıkları bir olgudur. Brass’a göre etnisite, sosyal organizasyonun ve sınıf kimliklerinin alternatif bir formu olup çeşitli zamanlarda farklılıklar gösterebilmektedir (Brass, 1991: 19).

Brass, daha sonra etnik kimliklerden millete doğru dönüşüm sürecine geçer. Bu süreçte nesnel farklılıkları vurgulayan etnik topluluklar ya buldukları bölgede özerk bir ses olmak ya da tamamıyla bağımsız bir devlet haline gelme talebinde bulunurlar. Devletleşme veya özerkleşme sürecinin nihayetinde etnik topluluklar milliyet bilincine erişirler. Ancak bünyesinde birçok etnik kimliği barındıran modern devletler de yok değildir (Brass, 1985: 1). Bu durum etnik kimliklerden millete geçiş sürecinin iki farklı şekilde olabileceğini göstermektedir (Brass, 1991: 20). Ancak her iki sürecin de temelinde bir topluluğun kendi içerisindeki benzerliği ve ötekilerden farklılığı gösterecek

semboller bulunmaktadır. Bu semboller etnik kimliklerin milliyete dönüşümü için gerekli birer husus olup bu sürecin başarıya ulaşmasında tamamıyla yeterli değildir.

Bu bağlamda bir milliyetin ortaya çıkış sürecinin iki temel basamağı bulunmaktadır. İlk basamak etnik kimliklerin bir etnik topluluğa dönüşmesidir. Bu basamağın en temel dayanağı ise topluluk arasındaki bütünleştirici bir dildir. Çünkü dil sadece grup içi iletişimi sağlamaz. Bunun yanında grup içerisindeki ortak değerlerin, dini inanışların ve tarihin de aktarılmasını sağlar (Brass, 1991: 22). İkinci basamak ise sosyal, ekonomik, politik taleplerin bir bütün olarak grup yararına ya da grubun tamamı adına istenmesi ve kazanılmasıdır (Brass, 1991: 23).

Tüm bu süreçlerin temelinde ise daha önce de değinildiği üzere seçkinler yer almaktadır. Etnik topluluklar, modernleşmiş ve sanayi sonrası aşamasında seçkinler tarafından oluşturulur ve dönüşüme uğratılır. Oluşturulma ve dönüştürülme aşamalarında da seçkinler arası rekabet önemli bir hususu oluşturur. Brass'a göre seçkinler arası rekabetin sanayileşme-öncesi veya erken modern dönemde olan bölgelerde dört farklı çeşidi bulunmaktadır (Brass, 1991: 26):

- Yabancı bir işgalciye karşı kendi imtiyazlarını korumak isteyen yerel aristokratlar arasında,
- Farklı etnik gruplara mensup dini seçkinler arasında,
- Aynı etnik gruba mensup dini seçkinler ve yerel aristokratlar arasında ve
- Yerel dini seçkinler ile yabancı aristokratlar arasında.

Brass'a göre, bir etnik grubun seçkinler tarafından genel birliği sağlandığında önemli politik talepler de beraberinde gelecektir. Bu taleplerin başarısı ise dört etkene göre belirlenecektir. Bunlar; ilgili grubun avantajına ya da dezavantajına olduğuna bakılmaksızın kaynakların eşitsiz dağılımının görülmesi veya algılanması, politik bir hareketin inşası için gerekli olan organizasyonel kaynakların yaratılması için toplumsal bilincin inşa süreci, hükümetin grubun talep ve şikayetlerine verdiği cevaplar ve genel siyasi ortamdır (Brass, 1991: 41).

Bütün bu anlatılanlardan sonra Brass'ın kuramsal açıklaması genel olarak özetlenecek olursa ortaya şu şekilde bir tablo çıkmaktadır. Etnik kimlikler veya gruplar

dil, kültür, tarih, din gibi öğelerden güçlerini alarak kendilerini tanımlarlar. Bu tanımlamada toplumu etkileyebilme gücüne sahip olan seçkin bir kesimin rolü önemlidir. Bu seçkin kesim dinsel olabileceği gibi yerel aristokratlardan da oluşabilir. Devamında millet ve milliyete giden süreç etnik kimliklerden gelecektir. Ancak yine de etnik kimliklerden milliyete doğru bir gidişat olabileceği gibi tersine süreç de görülebilmektedir. Bu durumda seçkinlerin rolü yine kritiktir. Eğer seçkinler etnik topluluğun farklılığını vurgularsa gidişat etnik kimliklerden millete doğru olacaktır. Bu durumun tersine toplum içerisinde birleştiriciliği vurgularsa milletten etnik kimliklere doğru gidişat olacaktır. Her iki durumda da seçkinler önemli bir rol oynamaktadır. Brass'ın kuramının ana hususunu seçkinlerin milliyetçiliği politik ortamı ve etnik kimlikleri kendi talepleri doğrultusunda bir araç olarak kullanmasıdır. Bu durumda milliyetçilik esasında politik bir olgu olmaktadır.

2.2.10. John Breuilly

Modernist kuramsal açıklamalarda son olarak değinilecek çalışma John Breuilly'nin "Nationalism and the State" isimli eseridir (1993). Breuilly'nin eseri kuramsal bir çerçeve çizmesinden ziyade birçok milliyetçiliği incelemesi ile önemlidir. Çoğu açıklama kendi bakış açısını haklı çıkaracak örneklerle yetinirken, Breuilly olabildiğince fazla milletin milliyetçiliğini incelemiştir. Breuilly, eserinde milliyetçiliği siyasetin bir formu olarak değerlendirir ve milliyetçiliği açıklamak için karşılaştırmalı tarih metodunu kullanır (Breuilly, 1993: 1). Hemen belirtmek gerekir ki Breuilly, modernist kuramsal açıklamaların diğer tüm açıklamalara tercih edilmesi gerektiğini öne sürmektedir (Breuilly, 1996: 146). Bu nedenle Breuilly, modernist bir kuramcı olarak değerlendirilmelidir.

Breuilly, milliyetçiliğin modern dönemin en önemli politik ideolojisi olduğunu öne sürmektedir. Ancak ideolojik olarak bu gücüne rağmen milliyetçiliğe teorik alanda yeterince önem verilmemiştir. Mazzini, Treitschke, Palacky gibi milliyetçi yazarlar literatürde kendisine Marx, Mill, Burke gibi düşünürler kadar yer edinememiştir. (Breuilly, 1985: 65). Bu durumun nedeni her ne olursa olsun milliyetçiliğin önemi gözler önündedir. Milliyetçiliğin önemi ise ilk önce Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde tarihçiler tarafından görülmüştür (Breuilly, 2013b: 75).

Breuilly'e göre milliyetçiliği anlamlandırma yolunda öne sürülen milli kimliğin bir türevi olma, bir kimlik ortaya çıkarma yöntemi, sınıf farklılıkları, toplumun ekonomik, kültürel veya sosyal yapısı gibi genel geçer yöntemler detaylı bir milliyetçilik açıklaması için yetersizdir. Milliyetçilik özünde bir politikadır. Politikanın özü ise güçtür. Buradaki güç günümüzde devletin yönetimini elinde bulundurabilme şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Breuilly, 1993: 1). Breuilly, bu tezini desteklerken genel kapsayıcı bir teori ortaya atıp bunu örneklerle desteklemek istemediğini belirtmektedir. Yazarın eserinde göstermek istediği kuramsal bir açıklamadan çok milliyetçiliği anlayabilmeye yarayacak bir yol haritası veya yöntem ortaya koyabilmektir (Breuilly, 1993: 2).

Bu yöntemin ortaya çıkarılabilmesi için iki prosedür gerekmektedir. İlk olarak bir milliyetçilik tipolojisi geliştirilmelidir. Bunun nedeni milliyetçiliğin çeşitlerinin çok fazla olmasıdır. Çeşitliliğin çok fazla olması da belirli tek bir araştırma yönteminin uygulanmasını ve milliyetçiliğin anlaşılmasını zorlaştırır. İlk adım olarak bir tipoloji geliştirildikten sonra ikinci adımda benzer olan tipolojiler karşılaştırmalı tarih yöntemi ile analiz edilmelidir (Breuilly, 1993: 2). Breuilly, eserinde bu yöntem sırasını takip etmektedir.

Öncelikle tanımlara değinen Breuilly'e göre milliyetçilik, devlet gücünü elde etme veya kullanma amacındaki eylemlerini milliyetçi savlara dayandıran siyasi hareketlerdir. Milliyetçi savların üç temel dayanağı bulunmaktadır. Bunlar (Breuilly, 1993: 2 ve Breuilly, 1996: 149):

- Kendine has ve özgün bir karaktere sahip bir millet bulunmaktadır.
- Bu milletin istek ve değerleri diğer tüm istek ve değerlere oranla en önde gelmektedir.
- Bu millet kesinlikle mümkün olduğunca bağımsız olmalıdır. Bu genellikle en azından siyasi bağımsızlığı elde etmeyi gerektirir.

Breuilly, bu noktada milliyetçiliğe dair kendi pozisyonunu da açıklar. Breuilly'e göre, 18. yüzyıl öncesinde Avrupa'da görülen vatansever hareketler milliyetçilik olarak isimlendirilemez. Dante, Shakespeare ve Marcu gibi yazarlara atıf yapan Breuilly, bu yazarların çalışmalarında hiçbir milliyetçi politik programın olmadığını öne sürer

(Breuilly, 1993: 4). Breuilly, bu örnekleri üzerinden milliyetçiliğin siyasi bir amacı olmaksızın olamayacağını iddia etmektedir. Özellikle Avrupa'nın bugünkü görünümü ulus-devletler üzerine kuruluyken milliyetçiliğin siyasi amacı olan ulus-devletin gücünü eline geçirme politikası olmazsa olmazdır. Bu nedenle milliyetçilik özellikle devlet üzerinde ciddi bir politik değişikliğe neden olabilmelidir. Bu bakımdan iki Alman devlet adamı Hitler ve Streseman'ı karşılaştıran Breuilly, Hitler bir milliyetçidir, öte yandan Streseman ise değildir demektir. Ancak bu örnek milliyetçilik literatüründeki ciddi bir tartışmayı yeniden açar: Milliyetçilik kötü bir şeyken, vatanseverlik ise iyi bir şeydir (Breuilly, 1993: 8). Ancak Breuilly'nin burada değinmek istediği konuya dikkat edilmelidir. Milliyetçilik, bir ideoloji olarak devlet mekanizması içerisinde güç aramalıdır.

Bu bakımdan Breuilly'nin odak noktası milliyetçi baskı grupları değildir. Bu gruplar, milliyetçi düşüncelere sahip olsalar da devlet gücünü elde etme gibi bir hareketleri yoktur. Bunun temel nedeni ise devleti zaten milli olarak görmeleridir. Buradan hareketle Breuilly, milliyetçiliği açıklama konusunda bazı alt başlıklar geliştirilmesi gerektiğini öne sürer. Ampirik olarak bu alt başlıkların doğru veya yanlış ya da yardımcı veya yardımcı olmadığı şeklinde bir çıkarım yoktur. Breuilly'nin alt başlıkları milliyetçiliğin devlet ile olan ilişkisine odaklanmaktadır. Breuilly'e göre Avrupa'nın büyük imparatorluklarının çöküşü sonucu ortaya çıkan ulus-devletler üç tip görünüm sergilemektedir. Bunlar: devlet-yönlendirici veya millet-kurucu milliyetçilikler, devlet-karşıtı milliyetçilikler ve dağınık yapıdaki milletleri tek bir devlet esasında birleştiren milliyetçiliklerdir (Breuilly, 2013a: 564). Bu bakımdan milliyetçilik bir devletten ayrılmayı öngören ayrılıkçı, devleti yeniden teşkil edecek şekilde reformist veya başka devletlerle birleşmeyi öngören şekilde birleşmeci olabilir. Breuilly, bu tipolojilerden sonra bu ideolojik hareketlerin devlete ya da devlet olmayan aktörlere karşı olması şeklinde bir ayırım yapar. Bu durumda kendi örneklerini de sıralayabileceği bir tablo ortaya çıkar (Breuilly, 1993: 9):

	Devlet Dışı Aktörlere Karşı	Devlete Karşı
Ayrılcı	Macar, Yunan, Nijeryan	Bask, Ibo
Reformist	Türk, Japon	Faşizm, Nazizm
Birleşmeci	Alman, İtalyan	Arap, Pan-Afrikan

Bu tipolojiler daha da geliştirilerek alt tipolojilere ayrılabilir. Bu sayede çok daha farklı ve detaylı milliyetçilik incelemeleri de yapılabilir. Breuilly'e göre, tipoloji belirlemeleri yapılırken bazı doktrinel değerlendirmelere de dikkat edilmelidir. Söz gelimi Faşizmi bir milliyetçilik türü olarak nitelememek yanlıştır. Liberal bakış açısından milliyetçilik etik olarak aklıselim bir olgu olmalıdır. Bu durumda Faşizmi bir milliyetçilik türü olarak değerlendirmek apaçık bir tezat yaratır. Ancak milliyetçilik sadece liberal değerler esasında değerlendirilemez. Bu durumda liberal milliyetçilik bir milliyetçilik türü olduğu gibi romantik, dile dayalı, etnik ve daha diğer doktrinel milliyetçilikler de birer milliyetçilik türü olarak değerlendirilmelidir (Breuilly, 1993: 13).

Milliyetçilik tipolojileri geliştirirken başvurulacak bir diğer yöntem sosyal ve politik etmenleri bir arada harmanlamaktır. Bu duruma verilebilecek birkaç örnek; elit ve kitle milliyetçilikleri, kurumsal ve illegal milliyetçilikler, barışçıl ve çatışmacı milliyetçiliklerdir (Breuilly, 1993: 13).

Breuilly'nin milliyetçiliğe dair düşünceleri genel hatları ile bu şekildedir. Yazarın eseri bu düşüncelerini destekler bir biçimde birçok devletin milliyetçiliğini karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemi ile detaylıca incelemektedir. Bununla beraber eser, en sonda detaylı bir kronolojik sıralamaya da sahiptir. Çalışmanın konusunu aşmaması bakımından bu bölümlere detaylıca girilmeyecektir.

2.3. Etno Sembolcü Açıklamalar

Geleneksel kuramsal açıklamalardan sonuncusu etno-sembolcü açıklamalardır. Etno-sembolcüler, primordialist ve modernist açıklamaların sentezini yaparak orta yolu bulmaya çalışan bir yaklaşımdır (Akıncı, 2014: 143). Genel bir değerlendirmeye bakıldığında etno-sembolcü açıklamalar, milliyetçiliğin modern süreçler esasında şekillenerek ortaya çıktığını düşünürler. Ancak modern milliyetçilik, milletlerin etnik

kökeninden güç alıp bir birikimle tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan milletler, geçmişleri incelenmeden anlaşılabilir. Bu bölümde etno-sembolcü açıklamalardan Armstrong, Smith ve Llobera'nın düşüncelerine değinilecektir.

2.3.1. John A. Armstrong

Milliyetçilik araştırmalarında etno-sembolcü açıklamalar arasındaki en önemli isimlerden birisi John Alexander Armstrong'dur. Armstrong'un "Milliyetçilikten Önce Milletler (2018)" isimli eseri, modernist kuramların gözden kaçırılmış olduğu birçok olguyu dikkate alarak aktarması bakımından halen en önemli etno-sembolcü açıklamalardan birisi olma özelliğini korumaktadır.

Armstrong'un ana odak noktası, etnik olarak tabir ettiği grup kimlikleridir. Bunun nedeni Armstrong'un ifadesiyle, grup kimliklerinin tarihsel kayıtların her yerine sinmiş olmasıdır. Bu ana odak noktasında eserinde 18. yüzyılın milliyetçilik için bir doktrin haline geldiğini kabul ederek, çalışmasını bu tarihe kadar olan süreçle sınırlandırmıştır (Armstrong, 2018: 26). Hem milliyetçiliğin modernleşme ile ortaya çıktığını kabul etmesi hem de milletlerin etnik kökenine yapmış olduğu vurgu dolayısıyla Armstrong'un açıklaması için etno-sembolcü tanımlaması yapılabilir.

Armstrong, çalışmasında Batı ve Doğu Hristiyanlığına ek olarak İslam Uygarlığına değinir. Bu uygarlıkları ise geniş bir tarihsel zaman diliminde ayrıntılı olarak ele alır. Çünkü Armstrong'a göre genişletilmiş bir tarihsel bakış, modern milliyetçiliği anlamlandırmak için son derece önemlidir (Armstrong, 2018: 26). Milliyetçiliği anlamlandırma yolunda ilk adım ise etnisiteyi anlamlandırmaktır. Bu nedenle Armstrong, etnisite üzerine düşüncelerini açıklar.

Etnisite, grupların kendilerini yabancılarla kıyaslayarak yaptıkları bir tanımdır. Kavramsal olarak insanın ötekini nasıl tanımladığı kendisini de tanımlamanın bir yoludur (Armstrong, 2018: 27). Bu şekilde kavramsallaştırma ilkel insandaki farklı olma bilincini uyandırma usulüdür. Öte yandan etnisite araştırmalarında yoğun olarak kullanılan bir özellik bulunmaktadır: teritoryallik. Ancak Armstrong'a göre etnisiteyi belirli bir teritoryal alan ile sınırlandırarak izah etmek basitleştirici bir tanımdır. Bu basitleştirici görüngüden uzaklaşarak bakıldığında etnisite, sınıfların ve dini olguların dahil olduğu

toplumsal sürekliliğin bir parçasıdır (Armstrong, 2018: 28). Dolayısıyla etnisiteye bu şekilde yaklaşılmalıdır.

Etnisite ve din aynı paydada buluştuğunda ortaya çıkan grupların çeşitli özellikleri şunlardır: kutsal kimlikle özdeşleşmiş bir dil, yüksek oranda aile içi evlilikler, kendine has mimari, giyim ve davranış şekilleri gibi simgesel özellikler (Armstrong, 2018: 29). Öte yandan sınıf ve etnisite arasında daha keskin bir ayrım bulunmaktadır. Öncelikle dikkat edilirse, geleneksel dönemdeki sınıf sisteminde ötekilerden farklı bir mesleki ve işlevsel farklılaşma en önemli ayırt edici özelliktir. Ancak bu farklılaşma, alt sınıfa ait bireylerin etnik bir kimlik bilincine ulaşamamasını beraberinde getirmektedir. Koruyucu bir sisteme sahip olamayan alt sınıf mensupları, üst sınıftaki tabakanın kendilerine ulaştırdığı mitler ve sembollere sarılır.

Mitler, iletişim ve simgeler modernleşme öncesinde bir milletin oluşumunu yavaş yavaş oluşturan unsurlardır (Armstrong, 2018: 30). Etnik kimliklerin sınırlarını bu unsurlar çizmektedir. Bu unsurlar, toplumdan topluma öteki ile kendini farklılaştırmaya yarayarak bireyin etnik kimliğini şekillendirir. Şekillenen etnik kimlikler bir sınır mekanizması gibi toplulukları birbirinden ayırır ve bu yönüyle toplumun kendisine hastır.

Simgeler, istenirse bir etnik grup ile öteki arasındaki farklılık ya da aynı etnik grubun kendi içerisindeki benzerlik olarak ele alınsın, her iki durumda da bir iletişim aracı olma özelliğini göstermektedir. Bir iletişim aracı olarak simgeler, topluluğun yüzyıllar boyu devam eden süreçteki birikimlerini temsil eder. Simgeler, bu yönüyle bir bakıma eski ile yeni veya ölü ile yaşayan arasındaki köprüyü kuran önemli olgulardır. Doğal olarak simgelerin devamlılığı kökeninden daha önemlidir (Armstrong, 2018: 31). Dayanıklı simgeler, kökeni her ne olursa olsun, süreklilik arz ederek toplumu bir arada tutabilmeyi başarabilmiş ve böylelikle bir millet oluşturabilme yönünde adımlar atılabilmesini kolaylaştırmıştır.

Dayanıklılık veya devamlılık arz edebilmiş bir simgenin bir mitle birleşmesi ise son derece önemlidir. Mitlerin meşrulaştırıcı gücü sayesinde toplumsal olarak oluşturulmuş politik kurumlar içerisinde kimlikler oluşur. Mitlerin birbirleri ile olan münasebetleri sonucunda ise mitsel bir zenginleşme süreci içerisine girilir. Bu durumda oluşan zenginleşme etnik kimlik içerisinde bireylerin ortak kader esasında birleşmesine katkı

sağlar. Ortak kader esasında birleşen bireyler, yabancı (öteki) gücün karşısında daha çabuk birleşeceklerdir (Armstrong, 2018: 31-32). Tarihsel bir esas çerçevesinde veya tamamen mitsel olmasına bakılmaksızın mitlerin birleştirici gücü ve dolayısıyla bir milletin oluşturulma süreci bu şekilde okunmalıdır.

Bu konuyu açıkladıktan sonra Armstrong, etnik kimliklerin oluşumunda önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğü göçebe ve yerleşik yaşam biçimlerini ayrıntılı olarak ele alır. Armstrong'a göre, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçiş ve belirli bir teritoryal alanla özdeşleşme simgesel aktarımların da beraberinde bir toprakla özdeşleşmesini sağlar. Teritoryal kimlik belirli bir politik ortamla pekiştirilince, kurumsallaşmanın da gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Siyasi örgütler, kilise örgütleri, yargı gibi kurumlar bu ortamın pekiştiricileridir. Düzgün bir kurumsallaşma, devletin değişmesi durumunda bile etnik kimliğin belirli bir coğrafi alanda varlığını sürdürmesine yetmektedir (Armstrong, 2018: 80). Öte yandan göçebe yaşam tarzlarında da etnik kimliğin oluşumu gözlenebilmektedir. Bir örnekle açıklamak gerekirse: Kuzey Avrupa göçebe halklarında lider mitinin etkin olduğu görülebilirken, sıcak çöl göçebeleri olan Berberiler, Araplar gibi halklarda lider yerine aile miti ön plandadır. Aynı şekilde yine Berberiler ve Araplarda aile içi evlilik yoğun bir biçimde desteklenirken, Avrasya bozkır göçebeleri olan Moğollar, Türkler gibi halklarda dış evliliklere karşı bir tutum çok yüksek değildir (Armstrong, 2018: 81).

Armstrong'un bir sonraki durağı hâkim olan iki büyük kutsal din Hristiyanlık ve İslamiyet'tir. Armstrong'a göre iki büyük dinin halkları arasında temel bir ayrım göçebe İslam ve yerleşik Hristiyanlık ayrımıdır. Birbirleri ile sıkı temasta olan bu iki ayrı kültür, sıklıkla diğerini öteki olarak referans alıp kendisini o şekilde tanımlamıştır. Hatta bu şekildeki referans noktası iki ayrı uçtaki kültürlerin sık sık şiddetli çatışmalar yaşamasına neden olmuştur. Düşmanca tutumlar çerçevesinde şekillenen öteki beraberinde bir savunma dürtüsünü getirerek güvenlik kaygısını oluşturmuştur. Bu durum ise başka bir durumun doğuşuna neden olmuştur: sınır güvenliği (Armstrong, 2018: 124). Sınır savunması iki dine mensup halkların sık sık savaşına neden olurken, öte yandan tam sınır hattında farklı etnik kimliklenmelere neden olmuştur.

Armstrong, daha sonrasında kentleşmenin etnik kimlik oluşumuna etkisine değinir. Armstrong'a göre kentleşmenin etnik kimlik oluşumunda üç temel etkisi bulunmaktadır (Armstrong, 2018: 165):

- Mimari, güçlü bir simgesellik oluşturmasının yanında toplum içerisinde güçlü bir kentlilik bilinci oluşturur.
- Kentin içerisindeki yargı sistemi ve yetkisi, kent çevresindeki kırsal kesimlere doğru da genişler.
- Yerleşimlerin ayırt edilmesiyle ayırt edilen ve keskin bir şekilde ayrılan etnik-dinsel unsurlar oluşur.

Armstrong, daha sonra kurumsallaşma olgusuna değinir. Orta Çağ'da kurulan imparatorlukların kurumları üzerinden detaylı bir açıklama yapan Armstrong'a göre, imparatorlukların siyasi kurumsallaşması esnasında mitler ve simgeler önemli bir etkiye sahiptir (Armstrong, 2018: 209). Her ne kadar bilinçsiz bir süreç olsa da birbiri ardına kurulan imparatorluklar hep öncekini kopyalama eğiliminde olmuştur. Armstrong, bu konuyu eserinde oldukça detaylı örneklerle açıklamaktadır.

Etnik kimliklerin oluşmasında önemli etkiye sahip olan bir diğer olgu dindir. Din geleneksel yapıda önemli bir yer teşkil etmektedir. Bunun en önemli nedeni modernleşme öncesinde dini kurumların genel olarak elde etmiş olduğu imtiyazlardır. Bunun yanında etnik kimliklere dinin nüfuzu kaçınılmazdır. Armstrong'a göre dinin etnisiteye nüfuzu iki şekilde cereyan etmektedir: iki büyük din olan Hristiyanlık ve İslamiyet arasındaki misyonerlik çalışmaları ve dinlerin kendi içerisindeki katı muhafazakâr tartışmalar (Armstrong, 2018: 289-290). Aktif olan dini tartışmalar ve misyonerlik faaliyetleri etnik kimlikleri, kültürleri ve dilin kullanımını etkilemiştir.

Armstrong, buradan sonra son konu olan dil konusuna değinir. Armstrong, dil konusunda çoğu kuramcıya göre farklı bir bakış açısı sergilemektedir. Armstrong'a göre, dil yaygın olarak öne çıkan bir kimlik kriteri gibi görünse de nadiren en önemli olgu olma özelliğini göstermektedir (Armstrong, 2018: 354). Dil, dinin ve siyasetin uzantısı esasında şekillenmektedir. Ancak dili yine de tamamen önemsiz bir etnik gösterge olarak

ifade etmek doğru olmaz. Öz bir ifade ile dil önemli bir etnik göstergedir ancak en önemli olgu değildir.

Armstrong, etnisitenin tarihsel süreç içerisindeki oluşumuna büyük bir önem atfederek geniş bir zaman diliminde etnik kimliklerin oluşumunu incelemiştir. Ancak Armstrong'a göre milletlerin ortaya çıkışı geniş bir sürece yayılmakla beraber milliyetçiliğin ortaya çıkışı 16. yüzyılın daha öncesinde değildir (Armstrong, 1995: 35). Daha öz bir ifade ile millet olarak tabir edilen yapı, etno-dinsel kimliklerin tarihsel süreç içerisindeki birikimlerinin bir ürünü olup, modern dönemdeki yansıması politik milliyetçiliktir (Armstrong, 1995: 36). Etno-dinsel kimliklerin devamında oluşan milli kimlikler ve milli kimliklerin neticesinde oluşan milliyetçilik, bir ideoloji olarak Orta Avrupa'dan diğer bölgelere doğru yayılmıştır. Bu modern ideolojinin diğer aktif ideolojileri etkisi alması da bu şekilde olmuştur (Armstrong, 1995: 37).

2.3.2. Josep R. Llobera

Etno-sembolcü milliyetçilik açıklamalarının bir diğer ismi Josep Llobera'dır. Llobera'nın özellikle "Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi" isimli eseri (2007), yazarın milliyetçiliğe dair düşüncelerini kapsamlı olarak açıkladığı önemli bir eserdir. Llobera'nın düşüncelerine yer verilecek olan bu bölümde büyük oranda bu eserden yararlanılacaktır.

Öncelikle Llobera'ya göre milliyetçiliğin klasik yeri Batı Avrupa'dır. Hatta Llobera, herhangi bir milliyetçilik açıklamasının çalışma alanına uyum sağlayabilmesi için yoluna Batı Avrupa ile başlaması gerektiğini iddia eder (Llobera, 2007: xi). Yazar, eserinin önsözünde millet ve milliyetçilik tanımlarını kendi ifadeleriyle açıklar.

Llobera'ya göre kültürel olarak tanımlanan millet, modernitenin en üst simgesel değeridir. Başka bir açıdan bakıldığında millet, dinin modernite sayesinde dünyevileşmiş ikamesidir. Milletten sonra milliyetçilik tanımına geçen Llobera, bu noktada Renan'ın tanımını benimser. Renan'a göre milliyetçilik, olumlu açıdan herhangi bir toplumun kökenine ve geleneğine duyulan ihtiyaçtır. Burada doğal benzerlik önemli bir kıstası oluşturur. Milliyetçilik, temel olarak atalardan gelen değerlerin korunmasıdır. Ancak genele bakıldığında gerçeklik sürekli bir dönüşüm içerisinde. Bu bakımdan milli

ideolojiler, eski ve yeninin diyalektik etkileşiminden doğan unsurlardır (Llobera, 2007: xii).

Llobera'ya göre ulus-devletin, modern devlet şeklinin en ileri ideolojisi olması anlayışı milliyetçiliğin açıklanmasındaki engellerden biridir. Çünkü, modern ulus-devletin arada sırada ortaya koymuş olduğu kültürel asimilasyon politikalarında etnik milli kimliklerin yine de ayakta kaldığı görülebilmektedir. Bu durumdan yola çıkarak Llobera, etnik milliyetçi ideolojilerin sağlam kültürel ve siyasi temeller üzerine inşa edildiğinde, bariz bir şekilde gözle görülmesi de her türlü baskıya karşı direnebileceğini iddia etmektedir (Llobera, 2007: xiii).

Llobera, ulus-devletlerle ilgili bir diğer önemli noktaya daha dikkat çeker. Uzun dönemde incelendiğinde Batı Avrupa'nın tarihi modern ulus-devletler ve onların başarısızlıkları üzerine kuruludur. Ancak Batı Avrupa'nın tamamen homojen ulus-devletlerden oluştuğunu iddia etmek yanlıştır. Çünkü Batı Avrupa, esas olarak farklı bilinç derecelerine sahip çok uluslu devletlerden oluşmaktadır. Orta Çağ'da oluşan farklı etnik kimlikler, başarılı bir şekilde kendini koruyarak modern döneme ayak uydurmuşlardır (Llobera, 2007: xiii). Bu bakış açısıyla Llobera'nın iddiası şudur: Modern milliyetçilik Fransız Devrimi ile oluşmuştur. Ancak milli kimlik uzun sürede gelişen bir olgudur (Llobera, 2007: xiv). Buna yönelik Fransa'nın milliyetçiliğini detaylı bir şekilde incelediği bir makalesinde Llobera, Orta Çağ'da Fransız halkının dil ve kültürel öğelerine dikkat çekerek Fransa'nın etnik bilincinin Orta Çağ'dan beri oluştuğunu iddia eder (Llobera, 1994). Dolayısıyla modernist açıklamaların en büyük sorunu milleti yoktan var edilmiş şekilde görmesidir (Llobera, 200: 3 ve Llobera, 1994: 343). Milletler, esasında uzun bir sürecin ürünüdürler. Bu uzun süreci ve milletin oluşum aşamalarını anlayabilmek için ise Orta Çağ incelenmelidir.

Orta Çağ incelendiğinde her daim olmasa da genel olarak dilin milliyetin önemli bir ölçütünü oluşturduğu görülebilmektedir. Bunun yanında bölgesel sınırlar, meşruiyet kazanan soy mitleri, biyolojik bağ, bayrak gibi ortak semboller, destanlar, devlet adları gibi önemli bazı ayırt edici özellikler de göze çarpmaktadır (Llobera, 2007: 4). Bu olgular topluluğun geneline sirayet etmese de milli bir farkındalığın oluşmasına katkıda bulunurlar. Llobera'ya göre Orta Çağ'da millet oluşum süreçlerine büyük katkı sağlayan

iki husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki Roma İmparatorluğu'ndan Avrupa'ya miras kalan imperium (imparatorluk) ve ecclesia (kilise) düşünceleridir. İkincisi ise Kavimler Göçü'dür (Llobera, 2007: 5). Bu iki olgunun Batı Avrupa'nın siyasi yapısını büyük oranda etkileyerek bugüne kadar gelen etnik kimliklerin ve dolaylı olarak milletlerin şekillenmesinde etkileri büyüktür.

Llobera, daha sonra millet ve devletin birbirleri ile olan yakınlığına değinir. Galya, Britanya, Cermenya gibi örnekler üzerinden detaylıca bu konuyu açıklayan Llobera'ya göre devletler ve milletler Orta Çağ'da olgunlaşan düşüncelerin somutlaşmış birer ifadesidir. Milliyetçilik veya yurtseverlik olarak ifade edilebilecek duygular Orta Çağ'da da canlı bir şekilde bulunan olgulardır (Llobera, 2007: 94). Orta Çağ'da devlet ve milletin etkileşimi tarihçiler açısından genelde Fransa'da devletin millettten, İngiltere'de ise milletin devletten beslendiği şeklindedir. Bu savı destekleyebilecek ana nokta millet ve devletin karşılıklı mutual bir ilişki içerisinde olduğudur. Bu durumda devlet ortadan kalktığında milli bilincin ve dolayısıyla milletin de ortadan kalkacağı düşünülebilir. Ancak bu hatalı bir varsayımdır. Devletin bulunmadığı durumlarda dahi etnik bilincin varlığını koruyabildiğini gösteren Katalonya gibi açık örnekler de bulunabilmektedir. Katalonya'nın etnik bilinci yüz yıldır devam eden bir olgudur (Llobera, 1983: 332). Bu noktada Hobsbawm, Gellner gibi modernist kuramcılara sert tepki gösteren Llobera'ya göre milliyetçiliğin icat edilmiş bir olgu olduğu düşüncesi oldukça yanlıştır. Modern milliyetçilikler, Orta Çağ'da oluşan bilinç derecelerinin yeniden oluşturulmuş şekilleridir. Milliyet, özünü Orta Çağ'dan alırsa başarılı olabilir (Llobera, 2007: 95).

Llobera daha sonra milliyetçiliğin gelişimini çeşitli yapısal, ideolojik ve tarihsel süreçlerle inceler. Yapısal olarak milliyetçiliğin gelişimini sağlayan etmenler kapitalizm, devlet, sivil toplum, kilise ve sivil dindir.

Öncelikle kapitalizmin milliyetçilikle olan ilişkisine değinen Llobera'ya göre, kapitalizm modernliğin doğal bir müdahalesidir. Bu durum, modernliğin doğal bir sonucu olan milliyetçilik için de gereklidir. Bu durumda milliyetçilik ve kapitalizm arasında bağ bulunduğu doğrudur. Ancak Marksist kuramlar ışığında sadece ekonomi üzerinden milliyetçiliği anlamlandırmak doğru değildir. Şüphesiz sanayileşme ve milliyetçilik

arasında bir bağ bulunmaktadır. Ancak bu bağın gereğinden fazla vurgusu milliyetçiliğin Orta Çağ'dan gelen mirasının gözden kaçırılmasına neden olur (Llobera, 2007: 112-113).

Devletin milliyetçilikle olan ilişkisinde ise bu iki kavramın yakınlığı sanki eşitmiş gibi algılanmasına neden olur. Yaygın olarak tartışılan milletin mi devleti yoksa devletin mi milleti oluşturduğu sorusuna verilebilecek birçok örnek ve açıklama bulunmaktadır. Bu bağlamda Orta Çağ'ın şehir devletlerinde bile vatansever duyguların bulunduğu görülebilmektedir. Ancak bu duygulardan milliyetçiliğe geçiş süreci yavaş bir şekilde cereyan etmiştir. Devletlerin kendi iç düzenini sağlama konusunda uyguladığı baskıcı politikalar ise bünyesinde barındırdığı farklı etnik kimlikleri tamamen homojenize edememiştir. Bu durumda devlet ile milletin tamamen eşit olduğu görüşü hatalıdır. Kesin olan husus milliyetçiliğin ideolojik bir güç olarak devletleri etkisi altında bulundurduğudur (Llobera, 2007: 127-130).

Daha sonra sivil toplumun milliyetçilikle ilişkisine değinen Llobera'ya göre milliyetçi söylem iyi geliştirilmiş bir sivil toplum ile hareket ettiğinde başarılı olabilecektir. Bu kapsamda sivil toplumun ekonomisini ileri götürerek toplumsal refahı sağlayabilecek bir burjuva sınıfına dahi ihtiyaç vardır. Marksistlerin öne sürmüş olduğu gibi burjuvazinin milliyetçiliği kendi amaçları doğrultusunda kullanabileceği önermesi bazı durumlarda doğru olabilir. Ancak bu milliyetçiliğin özünü etkilemez ve milliyetçiliğin gelişim sürecini de iyi açıklayamaz (Llobera, 2007: 142-143).

Milliyetçiliği yapısal olarak etkileyen olgular arasında Llobera'nın son durağı kilise ve sivil din olgularıdır. Burada daha önce de değinildiği üzere Llobera, milliyetçiliğin laikleştirilmiş din olduğunu düşünmektedir. Batı Avrupa'da modern milli kimlikler, toplulukları birbirine kenetleyen olguların çürüdüğü ve dinin toplumsal etkisinin azaldığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu durumda Rousseau'nun ortaya atmış olduğu sivil din olgusunun milliyetçilik ile olan bağına değinilebilir. Sivil din, ifadesini dogma yerine iyi bir vatandaş ve sadakatle bağdaşan bir toplumsallık anlayışında bulmaktadır. Sivil din sayesinde birey topluma olan sadakatini sağlamıştır. Buradan varılabilecek sonuç, kurumsallaşmış dinin milliyetçiliğin gelişiminde önemli bir rol oynadığıdır. Tıpkı din gibi milliyetçilik de özünü düşünceler, semboller ve duygulardan alarak bir din gibi

yükselmiştir. Batı Avrupa için ise bu durum dinin milliyetçiliğe dönüşmesi şeklinde yani sivil dinin oluşması şeklinde cereyan etmiştir (Llobera, 2007: 156-159).

Llobera, milliyetçiliğin oluşumdaki yapısal etmenlerden sonra ideolojik etmenlere geçer. Burada iki önemli husus ortaya çıkar: siyasi ve kültürel milliyetçilikler. Llobera, bu iki farklı milliyetçilik türü için iki önemli ismi öne sürer: siyasi milliyetçilik için Rousseau, kültürel milliyetçilik için ise Herder (Llobera, 2007: 164). Rousseau'nun siyasi milliyetçiliğin kurucusu olmasındaki ana neden milletleşmeyi halk iradesi ile eşit tutmasıdır (Llobera, 2007: 170). Öte yandan Herder'in kültürel milliyetçiliğin kurucusu olmasındaki ana neden ise milleti etnik özellikler temelinde değerlendirmesinden gelmektedir (Llobera, 2007: 178). Tabi başka düşünürlerin de tarih boyunca her iki milliyetçilik türüne katkıları vardır. Llobera, eserinde bu değerli düşünürlere oldukça büyük bir alan ayırmıştır.

Llobera en nihayetinde milliyetçiliğin gelişimine dair tarihsel bir perspektif çizerek kuramsal açıklamasının bir özetini sunar. Kendi açıklamasını Batı Avrupa ile sınırlandıran Llobera millet ve milliyetçiliğe dair 22 önerme ortaya atmıştır. Bu önermelerin her birisi önemlidir. Ancak burada açık ifadeleri kullanılmak yerine kısaltılmış özet bilgiler halinde sunulacaktır. Bunlar sırasıyla şu şekildedir (Llobera, 2007: 238-240):

- Millet, Orta Çağ'dan bu zamana gelen birikimlerin kalıntılarıdır.
- Milletler, modern dönemde aydın bir grup tarafından yeniden yaratılsa dahi yoktan var edilemezler.
- Milliyetçilik, görelilik olarak yeni olmasıyla beraber milli kimlik Orta Çağ'da dahi bulunmaktadır.
- Mutlakiyetçi devletler milli kimliklerin gelişmesi önünde engeldir. Erken modern dönemdeki milli kimlik gelişimleri karşısındaki engelin sebebi de budur.
- En genel düzey harici kapitalizm ve milliyetçilik arasında nedensel bir bağ yoktur.
- Milliyetçiliğin gelişmesindeki olumlu etki sanayileşme yerine modernleşmedir.
- Endüstriyel kapitalizmin gelişimi milliyetçiliğin gelişimi için neden olarak ileri sürülemez.

- Uzun bir zaman diliminde nadiren bir araya gelen devlet ve millet, milli kimliği şekillendirmede ve güçlendirmede başat etken olmuştur.
- Modernlikte halk ve devlet özdeşleşmesini sağlamanın en iyi yolu milliyetçilik olduğu için, devletlerin bir millet oluşturma dışında seçenekleri olmamıştır.
- Devletlerin millet oluşturma başarısı, sınırları içerisindeki etnik-milli homojenlikle doğru orantılıdır.
- Milletler, modernite öncesinde ortaya çıktıkları için burjuvazinin milletleri doğurduğunu öne sürmek mantıksızdır.
- Modern zamanlarda milliyetçiliği ilk olarak aydın kesimler harekete geçirmiştir.
- Milliyetçi ideolojinin kolayca şekillendirilebilme özelliğini burjuvazi ekonomik çıkarları için kullanmıştır.
- Milliyetçiliğin gelişiminde sivil toplum kavramı, sınıf kavramından daha uygundur.
- Milli kiliseler, milliyetçiliğin gelişiminde önemli rol oynamıştır.
- Modernitede milliyetçi duygular, Aydınlanmanın kozmopolit ifadelerine tepkidir.
- Orta Çağ ve modern millet devamlılık arz etmektedir. Bunun yanında modern zamanda millet daha geniş bir kitleyi temsil eder.
- Kültürel milliyetçilik, siyasi milliyetçiliğe üstünlük kurmaya çalışmıştır.
- Millet, Batı'nın belirli bir gelişme dönemine denk gelir ancak gelecekte yok olması çok olası değildir. Bunun yerine çoklu kimliklerin ortaya çıkması ise olabilir.
- Milli kimliğin ortaya çıktığı bütünleşme düzeyi devletlerden düşüktür ve daha yüksek seviyelerde ortaya çıkmayacaklarına dair yeterli sosyolojik nedenler vardır.
- Modern zamanlardaki milliyetçiliğin başarısı, milletlerin milli dinlerden almış oldukları miras sayesinde. Neticede millet, günümüzün laikleştirilmiş dinidir.
- Bir milletin ayakta kalabilmesini halkın kendi kimliklerini koruma derecesi belirler.

2.3.3. Anthony D. Smith

Milliyetçilik çalışmalarının belki de en önemli ismi Anthony D. Smith'tir. Özellikle etno-sembolcü açıklamalar ile isminin özdeşleşmesi kendisini milliyetçilik literatüründe önemli bir konuma yerleştirmektedir. Milliyetçilik ile ilgili ortaya koymuş olduğu sayısız eserle de oldukça üretken bir yazar olan Smith'in düşüncelerine yer verilecek bu bölümde yazarın genel tezi olabildiğince öz ve açıklayıcı bir şekilde özetlenecektir.

Smith, düşüncelerini açıklarken Armstrong'un "Milliyetçilikten Önce Milletler" isimli eserinden daima ilham aldığını belirtir (Smith, 2017a: 9). Bu bakımdan Smith, daha önce değinilen Armstrong'un düşüncelerini daha da geliştiren ve bugün etno-sembolizm olarak ifade edilen milliyetçilik açıklamasının geliştirici mimarıdır. Smith'in ifadesiyle etno-sembolizm, primordialist ve modernist kuramların önemli bir tamamlayıcısı ve düzelticisidir. Bu tamamlama ve düzeltmeyi sağlarken de milliyetçiliğe dair yeni bir kuramdan ziyade farklı bir inceleme şekli sunar (Smith, 2017a: 11).

Smith'e göre bir milliyetçilik kuramının ikna edici olabilmesi için üç temele sahip olması gerekir (Smith, 1983: 19):

- Öncelikle kuramın açık bir ifadesi olmalıdır. Yani geniş bir milliyetçi fenomen grubunun hangi yönlerinin araştırıldığı ve diğer fenomenlerden nasıl ayrıldığı net bir şekilde verilmelidir.
- Kültürel kimliğin ve topluluğun kaynaklarının araştırılmasını içeren ve katılımcıların bağlılıklarına ve etkinliklerine yükledikleri anlamlara ilişkin empatik bir anlayışa dayanan 'içsel' bir yaklaşıma sahip olunmalıdır.
- Aynı zamanda milliyet ve milliyetçiliğin çeşitli yerel ve bireysel tezahürlerini, rollerini ve özelliklerini açıklamak için, içinde konumlandığı ve sınıflandırdığı geniş bir karşılaştırmalı perspektiften ve tarihsel çerçeveden yola çıkan 'dışsal' bir yaklaşıma da sahip olunmalıdır.

Smith'e göre milletler, daimidir. Tıpkı ırklar gibi doğada her zaman vardır ve kadimdir (Smith, 2017a: 13). Öte yandan milliyetçilik ise bütünüyle modernidir (Smith, 2013: 15). Bu bakış açısıyla okunduğunda Smith, primordialist ve modernist açıklamaların orta yolunu bulmuş, diğer bir ifadeyle sentezini yapabilmıştır. Büyük

oranda modernistleri eleştiren Smith'e göre milletleri yalnızca devletler ve seçkinler tarafından yaratılan söylemsel oluşumlar olarak ele almak yeterli bir açıklama olmamaktadır. Çünkü bu bakış açısı bireylerin milletlerine karşı duymuş oldukları güçlü adanmışlığı ve bağlılığı göz ardı etmektedir. Milleti sadece hayal etmek yetmez, aynı zamanda hissedilmesi ve arzulanması gerekir. Bu sayede bireyler kendi milletlerinin refahını öne çıkarıp kaderine karşı derin bir bağlılık hisseder (Smith, 2017a: 27). Özetle modernistlerin görüşlerini büyük ölçüde kabul eden Smith'e göre, millet oluşumunun süreci ve etnik kökenin bu süreçteki rolü modernistler tarafından doğru okunmamaktadır (Smith, 2017a: 36).

Etno-sembolist açıklamaya göre; mitler, semboller, hatıralar ve değerler milletlerin oluşumunda kritik bir role sahiptir. Bu bağlamda bu unsurlar, milliyetçiliğin özünün anlaşılması için son derece önemlidir ve bu yüzden dikkatle analiz edilmelidir. Çünkü milletlerin vazgeçilmez unsurları olan bu kavramlar, milletlerin kendilerini tanımlayabilmelerinde özgün bir repertuar ortaya çıkarır. Bu farklılaştırma ve özgünlük sadece milletleri ayırtırmada değil, milletlerin kendi içerisinde eski ile kuracağı ortak bir dile de sahip olmasına yarar (Smith, 2017a: 38-40).

Bu noktada Smith'in etnisiteye özel bir önem verdiğinden bahsetmekte fayda vardır. Birçok tanımı da açıklayan Smith'e göre etnik köken birçok milletin oluşum süreci için önemlidir. Öte yandan etnik homojenliği sağlayamayan milletlerde ise etnik çekirdek önem kazanır (Smith, 2017a: 41). Etnik çekirdekler, toplumu belirli bir kategoride şekillendirmeye yardımcı olmaktadır. Burada dikkat edileceği üzere Smith, etnik çekirdek tanımıyla birçok farklı etnik kimliğe sahip olan milletlerin oluşum sürecine de mantıklı bir açıklama getirmektedir. Smith, bunun yanı sıra çeşitli etnik bağlara da dikkat çeker. Bunlar etnik kategoriler ve etnik cemaatler (etniler)dir. Etnik kategoriler, genelde dil, gelenek veya din gibi kültürel semboller temelinde nüfusun dışındakiler tarafından tanınan kimliklerdir. Öte yandan etniler ise etnik kökenin kültürel sembollerinin yanında ortak köken ve ilişkilere dayanan bir soy miti temelinde açıklanır (Smith, 2017a: 41-42 ve Smith, 2013: 151-153). Dikkat edileceği üzere etnik temeller, etno-sembolizmde önemli bir yere sahiptir. Modernistlerin ortaya attığı sadece modern dönemde milliyetçilikten ve milletlerden söz edileceği tezi de bundan dolayı etno-sembolizmin eleştiri oklarını üzerine çeker. Bu noktada Smith de Armstrong gibi milletlerin geniş bir

tarihsel zaman diliminde incelenmesi gerektiği üzerinde durmaktadır (Smith, 2017a: 58 ve Smith, 1998: 181). Çünkü milliyetçilik, derinlemesine bir tarihsel karaktere sahiptir (Smith, 2001: 31). Bu sürecin ilk basamağı ise incelenecek milletin, millet oluşturma sürecini incelemeyen önce etnik temellerini incelemektir. Daha sonra siyasi süreçler, milliyetçi aydınların kitleleri etkileme ve peşinden sürüklenme süreçleri gibi unsurlar incelenebilir (Smith, 2017a: 59). Çünkü modern milletler, geçmişten gelen etnik topluluğun geleneklerini, değerlerini ve kurumlarını alıp yeniden şekillendirir ve yeni gelenekler icat eder (Smith, 1991: 358). Bundan dolayı etnilerden başlayarak modern milliyetçilik sürecine ilerlemek gerekmektedir.

Etniler incelendiğinde bazı temel özellikleri göze çarpar (Smith, 2002a: 47-57):

- Kolektif İsim: İsimler sosyolojik olguların çoğunda önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan Smith, isimsiz bir etnin olmayacağını öne sürmektedir. Oluşum sürecinde isimsiz olanlar olsa da neticede her etni zamanla bir isme kavuşmuştur.
- Ortak Soy Miti: Gerçek soydan çok, ortak atalar ve kökenlere yüklenen anlamlardır.
- Ortak Tarih: Bireyleri ortak bir geçmiş esasında birleştiren geçmişten gelen birikimlerdir.
- Özel Olarak Ortak Kültür: Genel olarak etniler arasında belirli bir ayrışmayı sağlayan kültürel unsurları ihtiva eder.
- Belirli Bir Teritoryal Alan ile Özdeşleşme: Etninin kendisine ait olarak tanımladığı yine atalardan kalma miras olarak belirli bir toprak parçasıdır.
- Dayanışma Duygusu: Etninin üyeleri arasındaki birbirine karşı sadakat ve kardeşlik duygusudur.

Etniler bu sayılan özellikler temelinde şekillenirken bazı temel dinamiklerden de etkilenir. Bunlardan ilki yerleşiklik ve nostaljidir. Öncelikle göçebelikten yerleşikliğe geçiş etnilerin oluşum sürecini hızlandıran bir etmendir. Bu yerleşikliğin ifadesidir (Smith, 2002a: 58-59). Yerleşik yaşama geçen etnin geçmiş yaşamına karşı duymuş olduğu hasret ise nostalji olgusunu ifade eder. İster göçebe isterse yerleşik yaşam biçimleri şeklinde olsun bu nostalji olgusu etnilerin kendilerini tanımlamaları noktasında son derece önemlidir (Smith, 2002a: 60). Etniler, belirli bir alanda yerleşikliğe

geçtiklerinde ise iki türde bir ilişki şeklinde tarih ve doğayı içselleştirirler: doğanın tarihselleştirilmesi ve tarihin doğallaştırılması. İlk durumda toprak, belirli bir tarihsel sürecin parçası haline gelirken; ikinci durumda tarihsel süreç toprakla, yaşanan doğayla ilişkilendirilir (Smith, 2018: 182-183).

Etnileri şekillendiren bir diğer önemli dinamik kurumsallaşmış dindir. Smith'e göre, dinin kurumsallaşması etninin mitlerini oluşturmasını etkiler. Bunun yanı sıra dinsel mezheplerin ortaya çıkışı da etno-dinsel toplulukların oluşumuna katkı sağlar. Öte yandan belirli bir dinsel oluşum insanlar arası iletişimin de artmasına katkı sağlar (Smith, 2002a: 61-64). Ancak din konusunda Smith'in önemli bir önermesi daha bulunmaktadır. Smith, milliyetçilik için "...kesinlikle sekülerdir, tamamen insanı özgürleştirme doktrindir." demektedir (Smith, 2018: 41). Halkın kutsal birleşimi, sesinin yükselmesi, doğaya ve köklere dönüş, özgünlük, kahramanlar ve peygamberlerin kendilerini feda etmesi şeklinde oluşan motifler milliyetçilikle bağdaşarak halkın dini olarak adlandırılan yeni bir dinin doğuşunu sağlamıştır (Smith, 2018: 71).

Diğer bir dinamik ise devletlerarası savaşlardır. Bu durum etninin kendi içerisindeki dayanışma duygusunu yüksek oranda artırır. Askere alınmalar, bir düşmanın tanımlanması, savaşlar neticesinde ortaya çıkan mitler gibi olgular bunun en önemli etkenleridir (Smith, 2002a: 64-68).

Smith, bu esasları belirledikten sonra iki tür etni tipi belirler. İlk tip yanal aristokratik etnilerdir. Bunlar adından da anlaşılacağı üzere toplum içerisinde üst tabakayı oluşturan din adamları gibi soylu kesim esasında oluşan etnilerdir. Bütünlüklü bir konum yaratamayan bu etniler, neticede dayanıksızdır. İkinci tip etni ise dikey demotik etnidir. Dikey demotik etniler, aristokratik etniden ziyade daha tutarlı bir yapıya sahip olup düşman karşısında topluluğu bir arada tutan etnik ilişkilere önem verir (Smith, 2002a: 113-118).

Her iki etni tipi de millete doğru bir gidişat süreci geçirirler ancak bu süreç farklı şekillerde cereyan eder. Yanal aristokratik etniler, Smith'in etniye dahil olmanın bürokratik biçimi adını verdiği bir süreç geçirir. Tek başına bir millete dönüşemeyecek olan aristokrat kesimi toplumun diğer üyelerini de kendi kaderlerine ortak ederler. Genellikle Avrupa devletlerinde görülen bu durumun mimarı ise yeni kurulan bürokratik

devletlerdir. Bürokratik devletin bunu başarıyla uygulayışına yardımcı olan üç önemli devrim bulunmaktadır. Bunlar: ekonomik devrim, kültür ve eğitim alanındaki devrimler ve idari devrimlerdir. Bu devrimler, uzaktaki etnileri, orta ve alt sınıfları yatay etnik kültüre dahil etmiştir (Smith, 2017b: 92-102).

Dikey demotik etnilerin millete dönüşüm süreci ise biraz daha farklıdır. Smith bu sürece yerliliğin seferberliği adını vermektedir. Burada bürokratik devletin rolü daha azdır. Bunun temel nedeni ise dikey demotik etnilerin doğal yapılar olması ve üyeliği oluşturan unsurların dışlayıcı ve bütünü kapsayıcı olmasıdır. Örgütlü din yerliliğin seferberliğinde kilit rol oynamaktadır. Burada toplumu yönlendirecek elit tabakanın önemi görülmektedir. Bu noktada Batılı emperyal bir devletle karşılaşıldığında bu elit tabaka üç farklı yönelimden birisini seçer: geleneğe bilinçli ve modernleştirici bir geri dönüş (gelenekçilik), Batılı moderniteyi özümsemeye yönelik mesihçi bir arzu (özümleme ya da modernizm) ya da gelenek ile Batılı modernitenin bir sentezine yönelme (reformist yeniden doğuş). Bu yollardan birisi demotik etnilerin millete doğru gidiş sürecini oluşturan genel etmenlerdir (Smith, 2017b: 102-112 ve Smith, 2000: 792-794).

Buraya kadar anlatılanlar ışığında Smith, genel olarak etnilerin milletlere dönüşüm sürecine değinmiştir. Bu bilgiler ışığında Smith, milliyetçilik teriminin beş farklı şekilde kullanıldığına dikkat çeker (Smith, 2017b: 119; Smith, 1998: 187 ve Smith, 1994: 187):

- Millet ve ulus-devletlerin kurulma ve yürütülme süreci,
- Bir millete aidiyet bilinci ve bu millete dair güvenlik ve refahla ilgili konularda ruhi bir hissiyata sahip olmak,
- Millet ve rolüne dair bir dil ve sembolizm,
- Milletler ve milli iradeye dair kültürel bir doktrin olarak milli istek ve iradenin gerçekleşmesi amacındaki bir ideoloji ve
- Milletin gayelerine ulaşmasını ve milli iradeyi gerçekleştirecek siyasi hareket.

Smith'in milliyetçilik tanımını ise şu şekildedir:

“Milliyetçilik, hal-i hazırda ya da potansiyel olarak bir milleti kuracağı bazı mensuplarınca farzedilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir harekettir (Smith, 2017b: 121).”

Milliyetçilik ideolojisinin genel önermeleri ise Smith'e göre şu şekildedir (Smith, 2017b: 121):

- Dünya birbirinden farklı tarih ve kadere sahip milletlere bölünmüştür,
- Millet, tüm politik ve toplumsal gücün kaynağı olup millete bağlılık tüm bağlılıkların üzerindedir,
- Bireylerin özgür olması ve kendini gerçekleştirmesi için bir millete tabi olması zorunludur ve
- Evrensel barışın tesis edilmesi için milletlerin güvenlikleri sağlanmış ve özgür olmaları gerekmektedir.

İdeoloji çerçevesinde gelişen milliyetçilik, Smith'e göre farklı şekillere bürünür. Bunlar: teritoryal milliyetçilikler ve etnik milliyetçiliklerdir. Teritoryal milliyetçilikler, bağımsızlık öncesinde anti-sömürgeci özellikleriyle karakterize olurlar. Bu süreçte amaçları, yabancı yönetimden kurtulmaktır. Bağımsızlık sonrasında ise farklılıklara sahip olan nüfus bir politik birim esasında bir araya getirilmeye çalışılır. Bu süreç entegrasyoncu/bütünleştirici özelliğiyle karakterize olur (Smith, 2017b: 133-134).

Etnik milliyetçiliklerde ise bağımsızlık öncesinde daha büyük bir siyasi birimden ayrılma süreci etkindir. Bu dönem bağımsızlık öncesinde ayrılıkçı veya diaspora milliyetçiliği özellikleriyle karakterize olur. Bağımsızlık sonrasında ise kendi sınırları içerisinde bulunmayan soydaşlarının buldukları alanları ilhak etmeye veya kültürel ve etnik bakımdan aynı devletler kurulması ve daha geniş bir etno-milletin kurulmasına çalışırlar. Bu dönem irredentist veya pan-milliyetçi özelliğiyle karakterize olmaktadır (Smith, 2017b: 134).

Genel olarak incelendiğinde ise milletlerin farklı milliyetçiliklerine rağmen ortak bazı noktalar da bulunmaktadır. Bunlar (Smith, 2017a: 89):

- Özerklik: Bireylerin ait oldukları milletin tüm diğer dış etkilerden bağımsız kendi kurallarına göre yaşaması,
- Birlik: Bireyler arasındaki dayanışma ve kardeşlik bilincine ek olarak toprak bütünlüğü ve topraklarda rahatlıkla dolaşabilme hakkı,

- Kimlik: Toplumun ayırt edici unsurlarının bireyler tarafından kabul görmesi ve somutlaşması,
- Özgünlük: Milletin eşsiz köken, tarih ve kültürünün bazı üyelerince yeniden keşfi,
- Vatan: Milletin kendisine ait ve atalarından kalma bir bölgeye ilişkin aidiyet ve bağlılık anlayışı,
- Şeref: Milletin manevi değerlerine duyulan saygı ve itibar,
- Süreklilik: Milletin üyelerinin nesillerden beri devam eden kültürlere bağlılığı ve
- Kader: Bireylerin milletlerine haiz olduğunu hissettiği şanlı bir ilerleme arzusudur.

Smith'in düşüncelerine yer verilen bu bölüm genel bir özet niteliği taşımaktadır. Yazarın milliyetçilik literatürüne katmış olduğu sayısız eserin karşısında bütün düşüncelerini özetleyebilmek neredeyse imkansızdır. Bundan dolayı daha detaylı bir okuma için yazarın eserlerine başvurmak elzemdir. Öte yandan yazarın milliyetçiliğe dair genel düşüncelerine ek olarak küreselleşme olgusu karşısında milliyetçiliğin geleceğine karşı düşüncelerine kısaca yer vermek faydalıdır. Bu noktada yazar küreselleşen bir dünyada milli kimliklerin ve milliyetçiliğin yeniden biçimlenmesini olası bulurken, milliyetçiliğin ve milli kimliklerin kaybolacağına şüphe ile yaklaşmaktadır (Smith, 2002b: 130).

3. BÖLÜM: ELEŞTİREL KURAMSAL AÇIKLAMALAR

Bu bölümde geleneksel kuramsal açıklamalar sınıfına tam olarak sokulamayacak olan milliyetçilik açıklamaları yer alacaktır. Geleneksel açıklamaların çeşitli hatalarını da ortaya koymaları nedeniyle bu açıklamaların eleştirel açıklamalar kategorisinde değerlendirilmesi uygun görünmektedir.

3.1. Michael Billig

Michael Billig, “Banal Milliyetçilik” isimli eserinde milliyetçiliğin farklı bir boyutuna odaklanmıştır. Billig’e göre, insanların bir milliyete ait olmalarını unutmamalarının temel nedeni bu durumun sürekli olarak kendilerine hatırlatılmasıdır (Billig, 2002: 111). Eserinin ismini oluşturan “Banal” sıfatı da bu durumu ifade etmektedir. Yani milliyetçiliğin banal olması, unutulmamak üzere sürekli olarak milletin üyelerine bir millet olduğunun hatırlatılmasıdır.

Billig’e göre, milliyetçiliği tartışan akademik eserlerden tutun da popüler eserlere varana kadar çoğu eser, milliyetçiliği ya yeni devletler kurmak isteyenler ya da aşırı sağ siyasetle ilişkilendirir. Ancak bu, milliyetçiliği merkezin dışına iten bir tutumdur (Billig, 2002: 15). Amerika veya Avrupa’nın merkezindeki devletler için milliyetçilik, kendilerinin dışındaki devletlerde görülen bir durumdur. Diğer bir ifade ile milliyetçilik, merkez dışı ötekinin tutumudur. Batı sadık vatanseverdir, öteki ise milliyetçidir (Billig, 2002: 27). Bu bakış açısı, Batı’nın ulus-devletlerinin milliyetçiliğine yeterince önem vermez. Oysa milliyetçilik sadece merkez dışının bir davranışı değildir.

Öte yandan milliyetçilik için sadece kriz anlarında baş gösteren bir durumdur tanımı yapılması da bir o kadar yanlıştır. Krizlerin yaşanmadığı bir ortamda da ulus-devletler mevcudiyetini sürdürürler. Bunu yapan itici güç, ulus-devletlerin kendi benliklerini sürekli bir yeniden üretim aşamasından geçirmesidir. Milletler, kendi içerisinde kendilerini sürekli yeniden üretirken, uluslararası arenada da yine yeniden üretirler (Billig, 2002: 16). O halde milliyetçilik nasıl açıklanmalıdır?

Milliyetçilik, çoğu durumda milli kimlik ile özdeşleştirilerek açıklanır. Billig’e göre bu sığ bir tanımdır. Çünkü kimlik teriminin neyi ifade ettiği yeterince açık değildir.

Primordialist açıklamalarda olduğu gibi ilksel bağlara ait bir olgu olduğu da yeterince doğru görünmemektedir. Çünkü primordialistler, bu ilksel bağların nasıl işleyip kendini nasıl yeniden ürettiğini açıklamada yetersizdirler (Billig, 2002: 17). Billig'in yaklaşımı ise, bir bireye hangi millete ait olduğunun nasıl hatırlatıldığı üzerinedir. Billig'e göre milliyetçilik, bir düşünce biçimi veya ideolojik bir bilinçtir. Bu bakış açısına göre, milletler, milli kimlikler ve anavatanlar doğal ürünlerdir. Bundan dolayı milletler dünyası da doğal bir yapıdır. Öte yandan milliyetçilik, etnik-merkezci bakış açılarındaki gibi içe dönük bir ideoloji de değildir. Kendine ait söylemlere sahip hegemonyacı bir ideolojidir. Amerika Birleşik Devletleri başkanlarının kendi yararları için konuşurken evrensel dünya düzeni adına konuştuklarını iddia edebilmeleri bu şekilde okunabilir (Billig, 2002: 20-21).

Bu bakış açısıyla Billig, Batılı devletleri ana odak noktasına alır. Tipik olarak milliyetçilikle özdeşleştirilmeyen bu devletlerin milliyetçiliği nasıl yeniden ürettiğini eserinde detaylıca açıklar. Hemen belirtmek gerekir ki, Billig milliyetçiliği modern ulus-devlet çağının bir ürünü olarak görmektedir (Billig, 2002: 20). Ancak Billig'in eseri milliyetçiliğin başka bir boyutuna odaklandığı için geleneksel kuramsal açıklamalardan çok eleştirel kuramsal açıklamalar boyutuyla değerlendirilmesi daha uygundur.

Billig, öncelikli olarak dil konusuna değinir. Dil, çoğu akademik çalışmada ya da günlük hayatın rutininde doğal bir özellik olarak görülmektedir. Ancak Billig'e göre, bu kabul yeterli değildir. Milliyetçiliği anlamlandırmaya çalışırken dil konusu eleştirel bir biçimde ele alınmadan konu dışında bırakılamaz (Billig, 2002: 25). Billig'e göre diller, milli devlet çağında ortaya çıkmış bir olgu da olabilir. Bu durumda milliyetçiliği dilin doğurduğu düşüncesine karşıt olarak, dili milliyetçiliğin doğurduğu düşüncesi doğru olur. Milliyetçilik, sorgusuz sualsiz bir biçimde dilin doğallığını kabul etmiştir. Ancak bu yanlış bir önerme olabilir (Billig, 2002: 40). Orta Çağ'da aynı millete tabi olarak kabul edilen insanlar arasında bulunan konuşma farklılıkları bunu örnekler niteliktedir. Billig, eserinde detaylı örneklerle bu durumu açıklamaktadır. Modern döneme gelindiğindeyse ulus-devletin ihtiyaç duyacağı bir gramer disiplini ön plana çıkar. Öz bir ifade ile Orta Çağ insanı sadece konuşur, modern insan ise belirli bir dil ile konuşur (Billig, 2002: 42).

Billig, dilin yanı sıra ulus-devlet ile milliyetçiliğin etkileşimine de değinir. Billig'in milliyetçiliğe karşı tutumu nettir. Kendisine göre grup sadakati ile özdeşleştirilebilecek tutumları milliyetçilik olarak okumak yanlıştır. Gellner'e de atıf yapan Billig'e göre milliyetçilik, ulus-devlet çağının bir ürünüdür (Billig, 2002: 29). Bunu anlamak için Orta Çağ haritalarını incelemek yeterlidir. Bu haritaların genel özelliği bizim bugün alıştığımız gibi kesin sınır çizgilerine sahip olmamasıdır (Billig, 2002: 31). Belirli sınırlar çizilmemiş bir dünyada yaşayan halkın hangi millete ait olduğunun da bir önemi bulunmaz. Öte yandan modern dönemde ulus-devletleri oluşturan milletler ve sınırlar gerçeklikleri apaçık ortadadır.

Avrupa'da doğup oradan Amerika Birleşik Devletleri'ne, oradan da tüm dünyaya ihraç edilen modern ulus-devlet formu giderek egemenliğin birincil şartı haline gelmiştir. Antarktika istisnası dışında bütün dünya milletler esasında bölünmüş ve sınırlar ortaya çıkmıştır. Ulus-devletin başarısını sağlayan itici güç olarak milliyetçilik, bundan dolayı dünyanın en başarılı ideolojisidir. Liberalizm, Marksizm, Hristiyanlık veya İslam hep sınırlı bir bölgede hakimiyetini sürdürürken milliyetçilik tüm dünyaya hâkim olmuştur. Bundan dolayı milliyetçilik, milletler arası bir ideolojidir (Billig, 2002: 33).

Billig, milleti modernleşme sürecinde aramasının yanında etnik geçmişi görmezden gelmez. Çünkü sürekli yeniden üretilen millet, belirli bir geçmişe de sahip olmalıdır. Millete doğru geçiş süreci eski bir halk olma bilinci üzerine inşa edilir. Modern ulus-devletler bu halk olma bilincini işleyerek var olabilmişlerdir. Mevcut kimlikler gelişerek ilerlemiş ve devamında milli kimliğin özünü oluşturmuştur (Billig, 2002: 37).

Ulus-devlet, ideoloji, dil, etnisite gibi kurum ve kavramlarla olan ilişkisine değindikten sonra Billig, milliyetçiliğin banal olmasına değinir. Örnek oldukça basit ama etkilidir: Sallanan ve sallanmayan bayraklar (Billig, 2002: 51). Sallanan bayraklar, milli törenler gibi çeşitli durumlarda açıkça selamlanan ve coşkuyla karşılanan sembollerdendir. Öte yandan sallanmayan bayraklar, gününbirlik hayatın içerisinde bir şekilde sürekli karşı karşıya geldiğimiz ama dönüp ikinci bir bakış atmadığımız sembollerdendir (Billig, 2002: 52). İster bir avlu girişinde ister televizyon ekranlarında istenirse günlük yaşantının herhangi bir safhasında karşımıza çıksın sallananlar gibi karşılık bulmaz.

Dünyanın her köşesindeki devletlerde selamlanmadan sessiz sedasız dalgalanan bu bayrakların işlevleri nelerdir? İşte Billig'in üzerinde önemle durduğu konu budur. Bu bayraklar, bilinçli bir şekilde yapılan uğraşın yanında bilinçsizce yapılan bir hatırlatma görevi görürler (Billig, 2002: 53). Bayrakların yanı sıra kişinin günlük yaşantısında kullandığı milli paralar da aynı hatırlatma işlevini görürler. Neticede para da özü itibariyle millidir, yani millete özgüdür (Billig, 2002: 54). Millet, bu tipte uyaranlar sayesinde her gün kendi kimliklerini hatırlarlar. Banal milliyetçiliğin özü budur.

Bu noktadan itibaren Billig, milli kimlik olgusuna değinir. Kimlik, milliyetçilik açıklamalarında kullanılan temel bir tanımdır. Bir Alman veya Fransız olmak, yine bir Alman veya Fransız kimliğine sahip olmaktan geçer. Ancak daha önce de değinildiği üzere bu sığ bir tanım olarak göze çarpar ve yeterince açıklayıcı değildir (Billig, 2002: 75). Milli kimlik, sallanmayan bayrakların yanından geçen bireylerin içinde yaşadıkları coşku değildir. Aynı şekilde milli kimlik, aynı ulus-devlet içerisinde yaşayan her bir bireyin birbirine benzemesi de değildir. O halde milli kimlik nedir?

Kimlik, bireylerin hem kendileri hem de içerisinde yaşadıkları toplumları ifade etmeye yarayan konuşma biçimleridir. Konuşma biçimleri ve ideolojik söylemler ise hayat biçimleri ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Bu nedenle milli kimlik, en basit tanımıyla bir yaşam biçimidir. Bundan dolayı sorulması gereken milli kimliğin ne olduğu değil, bir milli kimliğe sahip olma iddiasının ne anlama geldiğidir. Bu açıdan milli kimlik, kendini tasvir etmenin yanında ötekenden farklılığını da tasvir etmeye yarayan bir ifadedir (Billig, 2002: 76). Aslında bir bakıma milli kimlik, bireylerin kendilerini ne olarak hayal ettiklerinin bir göstergesidir. Milli kimlik, biz ve onlar arasındaki ayrımı sağlayan bir olgudur.

Öte yandan bireylerin, belirli bir kimlikle özdeşleştirilmesi tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda üzerinde yaşanılan bir sahanın, bir devletin, bir yurdun da belirlenmesi gerekir. Billig'e göre, bir halkın kendisini kendi kaderini tayin hakkına sahip bir kitle olarak tahayyül etmesi onları modern anlamda bir millet yapmaz (Billig, 2002: 89). Modern milleti doğuran etmenlerden önemli bir tanesi de belirli bir toprak parçasında uzunca bir süre yaşamış olmaktır. Buradaki atf hiç şüphesiz günümüzün aktif siyasi

örgütlenmesi olan modern ulus-devletlerdir. Milliyetçiliğin özlerinden bir tanesi de budur.

Billig'in düşüncelerini tam olarak anlayabilmek için yazarın eserinde önemli bir noktayı oluşturan postmodern teorilere değinmek de gerekmektedir. Billig'e göre, postmodern teorilerin öne sürmüş olduğu üzere milliyetçiliğin ve modern ulus-devletin özünün yaşanılan dünya içerisinde yitip gideceği düşüncesi doğru değildir. Çünkü böyle bir bakış açısı milliyetçiliğin banal bir olgu olduğunu gözden kaçıır (Billig, 2002: 149). Doğru olan bakış açısı, yaşanılan dünyada bireylerin belirli bir millete aidiyetinin devam edeceğidir. Bunun en önemli nedeni milletin ve milli kimliğin çeşitli sembollerle bireylere sürekli olarak hatırlatılmasıdır. Bu sembolere günlük gazetelerde görülen yurdun her köşesinin haberleri, kamu kurumlarında asılı olan bayraklar, çeşitli spor etkinliklerinde coşkuyla söylenen milli marşlar, bir askerün üniforması gibi örnekler verilebilir.

3.2. Montserrat Guibernau

Guibernau, milliyetçilik tartışmasındaki düşüncelerini temel eseri olan "Milliyetçilikler 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler" kitabında toplamıştır. Guibernau'nun milliyetçilik çözümlemesi açıklanan bu bölümde, ana kaynak olarak bu eser kullanılacaktır (Guibernau, 1997). Guibernau, eserinde iki temel milliyetçilik türü olduğunu öne sürmektedir. Bunlardan ilki, ulus-devlet yöneticilerinin toplumu homojen hale getirme aracı olarak kullanılan milliyetçilik iken; ikincisi daha büyük ulus-devletlerin boyunduruğu altında yaşayan devletsiz milletlerin milliyetçiliğidir (Guibernau, 1997: 92).

Bu ayrımı yaptıktan sonra Guibernau, milliyetçilik açıklamaları yapılırken öncelikli olarak millet, devlet, ulus-devlet ve milliyetçilik tanımları arasında kavramsal bir ayrım yapılmasını öne sürerek milletin beş temel boyutu olduğunu iddia eder (Guibernau, 2004: 1252). Bunlar; psikolojik, kültürel, teritoryal, siyasal ve tarihsel boyutlardır (Guibernau, 1997: 92). İşte bu boyutlar milletlerin, ortak bir geçmişe sahip olabilmelerini sağlar ve bu ortak geçmiş bireylerin ortak bir kültür yaratabilmesine yardımcı olur. Öte yandan ulus-devletler, milletlerden farklı olarak ortak bir kültüre sahip değildir ve bundan dolayı ulus-

devletler toplumu bir araya getirebilecek ortak kültürü kendi yaratma yoluna gider (Guibernau, 1997: 93).

Bu bakış açısı, bazı durumlarda milletlerin doğal süreçler içerisinde gelişen yapılar olmasını açıklamasının yanı sıra ulus-devletler aracılığıyla modern olgular olarak gelişebileceğini de açıklamaktadır. Buradan yola çıkarak Guibernau, milliyetçilik çözümlerindeki primordialist ve modernist açıklamaların her ikisinin de eksik kaldığı eleştirisini yapar. Modernist açıklamalar, etnik toplulukların tarihsel kökenini göz ardı ederken, primordialist açıklamalar ise tüm insanlığı tarihin eski dönemlerinden kalma milletler kategorisine koymaktadır. Öte yandan Guibernau, Anthony D. Smith ile özdeşleşen etno-sembolcü açıklamalara karşı eleştirisini de ekler. Smith'in etnik ulus ve toprağa bağlı ulus ayrımının yetersizliğini milletlerin tarihsel süreç içerisindeki değişiminden yola çıkarak eksik bulur. Bunu açıkladıktan sonra Guibernau, milletin tamamen modern bir olgu olmadığını açıkça söyler (Guibernau, 1997: 95-96). Öte yandan daha sonraki çalışmalarında milliyetçiliğin modern dönemde önemli bir unsur olarak öne çıktığını da ifade eder (Guibernau, 2013: 14). Neticede milliyetçilik, millet ve ulus-devlet birbiri ile yakın ilişkide bulunan bir üçlüdür (Guibernau, 2004: 1252).

Milliyetçiliğin modern sürecini açıklamak için başvurulacak husus ise vatandaşlık mefhumunun gelişimidir. Bireylerin siyasal hayata etkin olarak katıldıkları modern ulus-devletlerin doğuşunun Fransız ve Amerikan Devrimlerinin düşünceleri ile ilişkilendirildiğini ifade eden Guibernau'ya göre modern ulus-devletlerin gelişimi daha karmaşık ve çok boyutlu ilişkiler ağının bir sonucudur. Bu süreçler şu şekildedir:

- Bölgesel birimlerin şiddet araçları tekelini sağlayabilmiş bürokratik devletlerce güçlenmesi,
- Devletlerin sınırlarının kesin olarak belirlenmesi,
- Burjuva sınıfının ortaya çıkması ve
- Krallar ve egemenliklerin dönüşüme uğrayarak yeni rollere sahip olmasıdır (Guibernau, 1997: 98).

Bu dinamikler esasında teşkil edilen modern ulus-devletler, daha önce de ifade edildiği üzere egemenliğin kraldan halka geçişini sağlamış ve neticede halkın siyasal

hayata etkin katılımına neden olmuştur. Siyasal hayatta rol alma durumu halk içerisinde vatandaşlık mefhumunun gelişmesini sağlayarak milliyet duygusuna doğru geçişi de sağlayacaktır (Guibernau, 1970: 103). Daha sade bir ifade ile “milletlerin kendi kaderlerini tayini ilkesi” milliyetçi duyguların gelişiminde temel bir esası temsil eder. Bu gidişat açıkça göstermektedir ki ulus-devlet ile millet birbirleri ile yakın ilişki içerisinde ancak tamamen aynı şey değildir.

Öte yandan romantik dönem olarak ifade edilen modern dönem öncesi milliyetçiliğinin temel dinamiği daha farklıdır. Bu dönemin ana hususu topluluk ürünü kurumların milletçe oluşturulduğu ve yönetildiğidir. Topluluğun ortak bilincinin dışavurumu olarak tabir edilen bu kurumlar, halkın ruhunu veya Hegel’in tabiriyle “Volksgeits”ini yansıtmaktadır. Romantik dönemin bu özelliğinden yola çıkılarak milliyetçilik için, aydın kesimin yönünü yüksek kültürden halka çevrilmesiyle oluştuğu şeklinde açıklama yapılabilir. Romantik milliyetçilik, bu özelliği ile devletten önce halk ile ilgilenerek ortak kültüre önem atfeder. Dil, tarih, zaferlerle dolu mazi, efsaneler, gelenek ve görenekler gibi bir toplumun ayırt edici özellikleri kültürün, doğal bir sonuç olarak da halkın ruhunun oluşmasına katkı sağlayacaktır. Alman ve İtalyan birliğinin sağlanması yönünde ciddi katkı sağlayan bu unsurlar aynı zamanda başka ulus-devletler altında yaşayan Batı Avrupa halkları arasında da önemli bir konuma gelmiştir (Guibernau, 1997: 104-105). Kendi kaderini tayin ilkesine milli kimliği oluşturan dil, kan bağı, toprak gibi unsurlara vurgu yapan romantik akım milliyetçiliği, bu özelliği ile milliyetçi hareketlere başka bir karakter daha eklemiştir.

Romantik ve modern dönemin milliyetçiliğinden ayrı olarak 20. yüzyıla gelindiğinde milliyetçilik ile ilgili kritik bir dönemece girildiği görülebilmektedir. O da Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası bir dünya sisteminin artık bir gereklilik olarak öne çıkması ve bu sistemde temsil edilmenin ana unsurunun millet iradesinde teşkil edilmiş bir ulus-devletten geçmesidir. Ulus-devletin öneminin arttığı bu dönemde milliyetçiliğin de etkin bir hale gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu noktada Guibernau, milliyetçiliğin bir ideoloji haline geldiğini öne sürerek bu ideolojinin kullanımına göre devletleri meşru ve gayrimeşru devletler olarak ikiye ayırır. Meşru devlet ifadesi tek bir milleti temsil eden devletleri, gayrimeşru devlet ise birçok milleti içinde bulunduran devletleri ifade etmektedir (Guibernau, 1997: 109).

Guibernau'nun meşru devletindeki milliyetçi partiler ile gayrimeşru devletindeki milliyetçi partilerin söylemleri farklıdır. İlk durum ele alındığında milliyetçi söylemin ifadesi kendisini dört şekilde göstermektedir: partinin yayılma politikasının empoze edilmesi, devlet tehdit altındayken vatandaşların tehlikeyi bertaraf etme yönünde birleştirilmesi, hegemon bir güç altındaki milletlerin bağımsızlığını kazanma yönünde güdülenmesi ve son olarak politikacıların kendi politikalarını haklı göstermek için milliyetçi söylemi kullanmaları. Öte yandan ikinci durumda milliyetçi partilerin işlevi ulus-devlet içerisinde kalmış başka milletleri birleştirici roledir. Bu özellikleri de belirli ölçüde kültürel ve siyasal özerklik elde edildikçe bozunuma uğramaya başlar (Guibernau, 1997: 113-114).

Bütün bu açıklamaların ardından Guibernau, kendi milliyetçilik kuramını geliştirir. Milliyetçilik, siyaseti belirleyecek bir olgu değildir. Çünkü milliyetçilik insanların hangi yöne ilerleyeceğini göstermez, ancak insanlar nereye gitmek istediklerini de bilmek isterler. O halde milliyetçilik neden bu kadar önemlidir? Milliyetçiliğin önemi, milletlerin kendi kaderlerini tayin edebilmesini sağlamasında ve milletin bu iradesine saygı duyulmasında yatmaktadır. Savaşların ve hegemonyanın etkin olduğu bir dünyada milletler, kendilerini diğer milletlerden koruma güdüsünde olacakları için milliyetçilik etkin bir konuma sahip olmayı sürdürecektir. Ancak milletlerin birbirlerine saygılı olduğu, hegemon isteklerinin olmadığı bir dünyada milliyetçilik giderek önemsizleşecek bir ideolojidir. Gelecekte milliyetçiliğin öneminin kaybolması için ise reçete çok kültürlülüğe saygılı ve barışçı bir uluslararası toplumdur (Guibernau, 1997: 114-115). Guibernau'ya göre, tarihte ilk kez dünya kültürünün bahsi geçtiği bir dönemde milli farklılıklar veya milli kimlikler, küresel bir kültür oluşması neticesinde önem kaybedecek ve neticede yok olacaktır (Guibernau, 1997: 14). Bu sürecin ana dinamiği ise şüphesiz küreselleşmedir.

Küreselleşme düşüncesi bir başka önemli olgunun daha öne çıkmasına neden olur: kozmopolitanizm olarak adlandırılan milliyetsizleşme durumu. Guibernau, araştırmacıların kozmopolitanizm ve milliyetçilik arasında keskin bir şekilde bölündüğünü ifade ederek bu iki olgunun bir arada olup olamayacağını da araştırır (Guibernau, 2013). Kozmopolitanizm taraftarı olan düşünürler genel itibari ile milliyetçiliğin, demokratik olmayan yönetimlerin elinde tehlikeli bir silaha dönüştüğüne

vurgu yaparlar. Ancak faşist ve diktatoryal yönetimlerde bu durum ciddi bir sorun olarak görülebilirken liberal demokratik devletlerde bu iddia sağlam bir temelde değildir (Guibernau, 2013: 22). Guibernau, buna örnek olarak Franco rejimindeki İspanya karşısında Katalan milliyetçiliğini örnek verir (Guibernau, 2017: 23). Daha açık bir ifadeyle kozmopolitlerin öne sürdükleri gibi milliyetçi ideoloji sadece yıkıcı sonuçlar vermez. Kozmopolitleşme, karşılıklı saygı esasına dayanan bir yapı olduğundan liberal demokratik yönetimler ile aynı düşünce yapısına sahiptir (Guibernau, 2013: 27).

Özetle Guibernau, milliyetçiliğin sadece modernlikle açıklanabileceğini kabul etmez. Milli duygular tarihten gelen birleştirici unsurlardan da beslenir. Bu özelliği ile Guibernau'nun milliyetçilik kuramı için etno-sembolcü ve modernist tanımlaması yapılamaz. Öte yandan Guibernau, ulus-devletin milliyetçi söylemlerinden örnekler vererek milliyetçiliğin modern döneme özgü bir ideoloji olabilme özelliğine de değinir. Bundan dolayı Guibernau için primordialist değerlendirmesi de yapılamaz. Küreselleşmeye ve kozmopolitleşmeye de yaptığı vurgudan dolayı Guibernau'nun milliyetçilik kuramını eleştirel kategorisinde değerlendirmenin daha doğru olduğu kanaatindeyim. Guibernau'nun eseri aslında milliyetçiliğin önemli bir özelliğini gözler önüne sermektedir: Her milletin milliyetçiliği birbirinden farklıdır.

3.3. Craig Calhoun

Craig Calhoun, milliyetçilik çalışmalarına önemli katkılar yapmış bir akademisyendir. Yazarın, özellikle “Milliyetçilik (2007)” isimli çalışması kendisinin milliyetçiliğe dair düşüncelerini kapsamlı bir şekilde açıkladığı önemli bir eserdir. Calhoun'un milliyetçiliğe dair düşüncelerine yer verilecek olan bu bölümde büyük oranda bu eserden yararlanılacaktır.

Calhoun, özellikle Batı devletlerinde dünya görüşünü oluşturan vatandaşlık, pasaport düzenleme biçimi, tarihi anlamlandırma şekli, edebiyat ve sinemayı sınıflandırma biçimi, olimpiyat oyunlarında oynama şekli gibi unsurların içerisinde milliyetçiliğin görülmediğini belirtir. Yazara göre, çoğu durumda sınırları ve hükümet biçimlerini yeniden düzenleme şeklinde cereyan eden şiddet yüklü eylemler göz önüne gelene kadar da milliyetçilik üzerinde durulmaz. Şiddet yüklü eylemlerin ortaya çıktığı, geliştiği ve bu eylemlerin içerisindeki milliyetçi duygular sönümlendiği durumlarda ise

akademisyenler milliyetçiliği takatten düşmüş ve eski bir olgu olarak yorumlarlar. Ancak milliyetçi mücadeleler ve milliyetçilik bundan daha derin anlamlara sahiptir (Calhoun, 2007: 1-2). Milliyetçiliği sadece şiddet yüklü eylemler karşısında anlamlandırmak, yok edilmesi gereken bir sorun olarak da anlamlandırmak demektir. Bu bakış açısı da son derece hatalıdır. (Calhoun, 2007: 3 ve Calhoun, 1993a: 388). Çünkü günümüz dünyasının egemen formu olan ulus-devletler ve halkın kendi kaderini tayin ilkesi gibi kavramlar da ifadesini milliyetçilikte bulur.

Dünya üzerinde milliyetçiliğe dair birçok farklı örnek ve anlamlandırma bulunur. En basit ayrıma bakıldığında iyi milliyetçilik veya vatanseverlik ile kötü milliyetçilik veya şovenizm ayrımı göze çarpar. Birbirinden farklı milliyetçilik türleri gibi görünen bu iki türe odaklanarak yapılacak bir milliyetçilik açıklamasının temel sorunu hem bu iki tipin de yanlış anlaşılmasına hem de aralarındaki benzerlikleri gözden kaçırmaya neden olmasıdır (Calhoun, 2007: 4).

Foucault'un söylemsel oluşum tanımına atıf yapan Calhoun'a göre milliyetçilik esas olarak bir düşünce biçimidir (Calhoun, 2007: 5 ve Calhoun, 1999: 217). Yine de bir milleti, millet yapan temel bazı özellikler yok değildir. Calhoun'a göre milleti oluşturan temel özellikler şu şekildedir (2007: 6):

- Sınırları belirli bir toprak parçası veya belirli bir nüfus (Her ikisi birden de olabilir),
- Bölünmezlik (Milletin bütünlüğü),
- Egemenlik veya egemenlik güdüsü ile özerkleşme ve kendine yeterli bir devlet olarak diğer milletlerle eşitliğin sağlanması,
- Üstün bir meşruiyet (Hükümetin, halk tarafından desteklenmesi ve milletin çıkarlarına hizmet etmesi),
- Halkın kolektif vakalarda yer alması (savaşlar veya sivil vatandaşlıkla ilgili),
- Doğrudan üyelik (Bireylerin milletin önemli bir parçası olması ve her bir bireyin diğeri ile olan eşitliği),
- Ortak bir kültür (Dil, paylaşılan inanç ve değerler, alışılmış pratikler),
- Zamansal derinlik (Milletin geçmişten bugüne tüm nesilleri içeren bir tarihin ürünü olduğu düşüncesi),

- Ortak mezhep veya ırki özellikler ve
- Belirli bir toprakla tarihi, hatta kutsal bir bağ.

Calhoun, bu maddelerin eksiksiz bir liste oluşturmadığını sadece millete dair genel hatlar çizdiğini özellikle belirtir. Çünkü dünya üzerindeki milletlerde bu maddelerin her biri farklı önem derecelerine sahiptir. Calhoun bu maddelerden egemenlik üzerinde özellikle durur. Egemenlik, meşhur “kendi kaderini tayin” ilkesinden doğar. Calhoun, buradaki “kendi” ifadesini oluşturan veya geliştiren alt kavramlardan birkaçını açıklar. Bunlar; iç çekişme süreçleri, iletişim, siyasi katılım, yol yapımı, eğitim, tarih yazımı, ekonomik gelişmeler ve çeşitli seferberlik yöntemleridir (Calhoun, 2007: 110). Bunlar ve benzeri olayların katkısıyla milletler kendini tanımlamayabilir.

Milletten sonra milliyetçiliğe geçen Calhoun’a göre milliyetçiliğin üç boyutu bulunmaktadır. Milliyetçiliğin ilk boyutu, bir söylem olarak milliyetçiliktir. Bu ilk boyut, bireyleri ortak bir milli kimliğe sahiplik esasında düşünmeye iten kültürel anlayışın temelinde milliyetçi dil ve düşüncelerin üretilmesini ihtiva eder. Milliyetçiliğin ikinci boyutu, bir proje olarak milliyetçiliktir. Buradan anlaşılması gereken, bireyleri var olan bir devlete katmak veya özerk bir devlet kurmak, kendi kaderini tayin ya da belirli toprak parçalarını birleştirme amacı güden toplumsal hareketler ve devlet politikalarıdır. Milliyetçiliğin üçüncü boyutu ise bir değerlendirme biçimi olarak milliyetçiliktir. Buradan anlaşılması gereken ise bir milletin üstünlüğünü savunan siyasi ve kültürel ideolojilerdir (Calhoun, 2007: 7-8).

Calhoun, bütün bu anlatılanlara ilaveten milliyetçiliğin modern bir olgu olduğunu kabul eder ve büyük oranda modernist kuramların yanında durur. Bununla beraber modernist kuramların eksikliklerini detaylı olarak açıklar ve milliyetçiliğin kapsayıcı bir kuramla açıklanabilmesinin mümkün olmadığını iddia eder. Bu nedenle Calhoun’un düşüncelerinin eleştirel bir açıklama kategorisinde değerlendirilmesi daha doğru görünmektedir.

Calhoun’a göre milliyetçiliğin bir çıkış noktasının bulunması ve milliyetçiliğin yayılışının bu noktadan başlanarak incelenmesi verimli bir yöntem değildir (Calhoun, 2007: 13). Hatta milliyetçi söylemin çıkışı ile ilgili kesin bir değerlendirme yapılmaktan kaçınılmalıdır (Calhoun, 2007: 17). Ayrıca daha önce de belirtildiği üzere milliyetçilik,

bir düşünme, konuşma ve hareket biçimidir. Kedourie'nin öne sürdüğü üzere bir doktrin veya Gellner'in öne sürdüğü üzere siyasi ve milli birimin eşleşmesini öngören ilke tanımlarına indirgenmesi milliyetçiliğin anlaşılmasını da daraltacaktır (Calhoun, 2007: 14). Milliyetçiliğe dair öne sürülebilecek tek sav modern bir olgu olmasıdır. Hatta milliyetçilik modern çağın belirleyici özelliklerinden biridir.

Bununla birlikte Calhoun, milliyetçiliğin modernliği ile ilgili çarpıcı bir örnek verir. Dünya haritalarını inceleyen bir birey, milletleri çoğunlukla verili birer olgu olarak görmeye meyillidir. Ancak dünyanın siyasi özerk birimlere ayrılmış bu hali modern dönemde oluşmuştur, daha önce değil (Calhoun, 2007: 18). Yine de Calhoun, primordialist kuramlarla birlikte modernist kuramlara da eleştirilerini yöneltir. İster primordialist, ister modernist isterse de etno-sembolcü olsun tüm kuramların gözden kaçırdığı önemli bir nokta vardır. Şüphesiz etnik kimlikler, kapitalizm, seçkinlerin milliyetçiliği kullanma biçimi, devletleri meşrulaştıran ideolojik bir hareket gibi açıklama yöntemleri milliyetçiliğe katkıda bulunmuştur. Ancak bunlardan hiçbiri başlı başına bir açıklama aracı olamaz (Calhoun, 2007: 28-29).

Calhoun, daha sonra milliyetin akrabalık, soy ve etnisite ile ilişkilerine değinir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Calhoun, bir makalesinde hem etnisite hem de milliyetçiliği siyasi elitler tarafından uyandırılan modern kategorik kimlikler olarak tanımlar (Calhoun, 1993b). Yazara göre, modern milletler çoğunlukla etnik bir kökene de sahiptir. Ancak milliyetçilik etnisiteden ayrı bir toplumsal kimlik düşünme tarzıdır. Bununla beraber akrabalık ve soy mitleri de yine milliyetçilikle kol kola açıklanan olgulardır. Ancak bu kavramlar tamamı ile aynı yolda yan yana ilerlemez (Calhoun, 2007: 52). Calhoun'a göre milliyet, her biri kendi içinde başka kategori ve ilişki ağlarını içeren daha büyük bir kategoridir. Öte yandan akrabalık ve soy söylemleri, topluluğu aralarında üstünlük ilişkisi olmadan farklı zaman dilimlerinin birikimleri sonucu oluşturan kümelenmelerdir. Etnisite ise milliyetçilikle akrabalık arasında konumlanır (Calhoun, 2007: 56). Ancak yine de etnisitenin doğrudan bir millete dönüşmesinin umulması yanlıştır. Milli kimlikler şüphesiz ki daha önceden var olan kimlik ve geleneklerden kaynağını alacaktır. Ancak milliyetçilik, önceden gelen etnik kimlikleri değiştirerek kültürel miraslara yeni anlamlar katar (Calhoun, 2007: 68).

Özetle milliyetçilik tek bir üst kuramsal açıklama ile anlamlandırılmaz. Milliyetçilik, kültürel gelenekler ve etnisiteden güç alır. Ancak milliyetçiliğin modern çağdaki hali tek başına bu kavramlarla açıklanamaz (Calhoun, 2007: 171). Modern dönem incelendiğinde ise milliyetçiliğin siyasi meşruiyet söylemleri ile yakın olduğu görülür. Devlet yöneticilerinin halk adına ve halk yararına hareket etmesi milliyetçiliğin temel ilkelerindedir. Bu şekilde davranmayan yönetime milliyetçi söylemle karşı çıkılabilir. Milliyetçiliğin gelişmesi ve bireylerin millet bilincinin gelişmesinde ulaşım ve iletişim olanaklarının artmasının da büyük katkısı vardır. Devletin ücra köşelere de ulaşabilmesini sağlayan yeni sitemler buna katkı sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda modernliğe geçişte ücra köşelerin özerklik taleplerini de oluşturur ki bu da ayrı bir milliyetçilik örneğidir (Calhoun, 2007: 172).

Milliyetçilik, esasında bireye karmaşık dünya düzeni içerisinde kendini anlamlandırmasına yardımcı olur. Milliyetçilik, sadece bir yanılısma ve yönlendirmeden ibaret olmadığı gibi milletler de tarihsel süreçlerin bir ürünüdür. Dolayısıyla milletler, ebedi değildir, bir birikimin ürünüdür (Calhoun, 2007: 175).

3.4. Philip Spencer ve Howard Wollman

Eleştirel kuramsal açıklamaların bir diğer önemli isimleri Philip Spencer ve Howard Wollman'dır. Yazarların birlikte milliyetçilik literatürüne kazandırdıkları birden fazla eser olsa da asıl önemli eserleri "Milliyetçilik" tir (2020). İlgili eserde Spencer ve Wollman'ın milliyetçiliğe dair genel yaklaşımı milliyetçiliğin eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesidir. Bunu yaparken öncelikle milliyetçi iddialara derin bir şüpheyle yaklaşmak ilk başlangıç noktası olmalıdır (Spencer ve Wollman, 2020: 12). Sonuçta milliyetçilik araştırmalarının ana öznesi olan millet kavramı ele avuca gelmeyen kaygan bir olgudur. Daha da öz bir ifade ile millet kavramının kendisi muğlaktır (Spencer ve Wollman, 2020: 13).

Çoğu zaman millet ve devlet eş anlamlı olarak kullanılsa da bu iki kavram birbiri ile aynı değildir. Devlet, belirli bir alanda iktidar ve egemenlik erkinin kullanılması ile ilgilidir. Öte yandan millet ise bireylerin zaman ve mekâna bağlı kalmadan birbirleri ile ilişki içerisinde buldukları ortak bir kimliğe sahip olmaları ile ilgilidir. Ayrıca dünyada çok milletli devletler bulunurken, devletsiz milletler de bulunmaktadır (Spencer ve

Wollman, 2020: 13-13). Bu durum millet ve devletin birbiri ile yakın ilişkili olsa da eş anlamlı olmadığını göstermektedir. Son olarak milliyetçilik ise, belirli bir kitleyi milli olarak betimleyip, betimlenen bu kimliği diğerlerinden öncelikli gören ve bu ortak kimlik adına devlet kurmayı hedefleyen bir siyasi ideolojidir (Spencer ve Wollman, 2020: 14).

Temel tanımlardan sonra Spencer ve Wollman önemli bir argümanı öne sürerler: Tarafsız bir şekilde işlediği varsayılan kültürel süreçler aslında siyasi bir doğanın ürünüdür (Spencer ve Wollman, 2020: 15). Buradan anlaşılması gereken milli kimlik, millet ve milliyetçilik olgularının belirli bir siyasi yönelimin sonucunda ortaya çıktığıdır. Özellikle milli kimlik, milliyetçi ideolojinin bir ürünüdür. Milliyetçi ideolojilerin iyi veya kötü olması ortaya çıkacak milli kimliklerin de iyi veya kötü olmasını derinden etkilemektedir. Ayrıca Spencer ve Wollman'a göre iyi olarak ifade edilen milliyetçilikler zannedildiği gibi milletin doğasından değil, vatandaşlık veya liberal öğeler gibi diğer unsurlardan kaynaklanır (2020: 16).

Spencer ve Wollman, daha sonra milliyetçiliğin tarihsel süreç içerisindeki seyrine değinirler (2020: 19). Bu amaçla eserlerinde milliyetçiliğin, Liberalizm, Marksizm, Muhafazakarlık ve Klasik Toplumsal Teoriler ile olan ilişkilerini detaylı olarak açıklarlar. Liberalizm tarafından incelendiğinde, milliyetçilikle ilgili önemli bir sorun göze çarpmaktadır. Bireysel özgürlüğe önem veren liberalizm, toplumun geneline mal edilen kolektif bir doktrine nasıl olumlu bakacaktır? Çözüm öz-belirlenim ilkesinden gelmektedir (Spencer ve Wollman, 2020: 20). Kant'ın ortaya atmış olduğu bu ilke liberalizm ve milliyetçilik arasındaki köprüyü kurabilen ilkedir. Diğer taraftan Marksizme bakılacak olursa, bizzat Komünist Manifesto (1919)'da "İşçinin ülkesi yoktur." denilmektedir (Akt. Spencer ve Wollman, 2020: 25). Hem Marks hem de Engels yeryüzünde eşit milletlerin oluşumundan ziyade eşitlik içerisinde yaşayamayan sınıflar olduğunu ileri sürmüştür. Daha sonraki Marksist düşünürlerde de durum pek değişmemiştir. Örneğin Rosa Luxemburg, milliyetçiliğin gerici yapısını vurgularcasına Birinci Dünya Savaşı'ndaki yıkıma milliyetçi bir histeriye kapılmış Almanya ve Fransa'nın neden olduğunu öne sürmüştür (Akt. Spencer ve Wollman, 2020: 30). Ancak daha sonra gelen düşünürlerden Otto Bauer'in kader toplulukları tanımı ve Lenin'in emperyalizm teorisi, Marksizm ve milliyetçilik arasındaki köprüyü kurabilmiştir.

Öte yandan muhafazakarlık ve milliyetçilik arasındaki ilişkiye bakılacak olursa, esas olarak muhafazakârlar Fransız Devrimi'nin milliyetçilik düşüncesinden çok eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkelerine karşı durmuşlardır (Spencer ve Wollman, 2020: 36-37). Özellikle gelenekle araya koymuş olduğu farklılık Devrim'e karşı ciddi bir zıt duruşa yol açmıştır. Ama en nihayetinde muhafazakârlar da milliyetçilik ile demokrasi arasındaki potansiyel farkı görmeye başlamış ve milliyetçiliği benimsemiştir (Spencer ve Wollman, 2020: 40). Son olarak Spencer ve Wollman, Klasik Sosyal teorisyenlerden Durkheim ve Weber'in düşüncelerine yer vererek milliyetçiliğin tarihsel seyrini noktalarlar.

Milliyetçiliğin tarihsel perspektifine değindikten sonra Spencer ve Wollman'ın durağı kuramsal milliyetçilik yaklaşımlarıdır. Spencer ve Wollman, bu bölümde tüm yaklaşımları eleştirel bir bakışla ele almaktadırlar. Eserin ilgili bölümü, bu çalışmanın da ana noktasını oluşturduğu için eserin yaklaşımları ayrıntılı olarak ele alan bu bölüme değinilmesine lüzum yoktur. Ancak Spencer ve Wollman'ın buradaki ana eleştirisi son derece önemlidir. Spencer ve Wollman'a göre, milliyetçilik tüm zamanların zorunlu bir olgusu değildir. Milliyetçilik, ulus-devlet ve modernitenin birbirleri ile kaynaştığı karmaşık süreçler daha detaylı incelenirse, gelecekte milli bağlılıklardan ziyade evrensel bağlılıkların hâkim olduğu bir dünya hayal edilebilir (Spencer ve Wollman, 2020: 105-106).

Teorileri elde aldıktan sonra Spencer ve Wollman'ın sonraki durağı milli kimlik kavramıdır. Öncelikle kimlik, milliyetçilik kavramsallaştırmasında siyasi bir anlamdadır. Bu siyasi anlam bireyin kendisini ötekinden ayırt etmesine yarayan farklılık bilincidir (Spencer ve Wollman, 2020: 110). Öteki olmadan anlamlı bir kimlik tanımı yapılması bu nedenle mümkün değildir. Ancak hem ötekinin hem de kendinin anlamlı bir şekilde tanımlanması milli kimlik için elzemdir. Burada önemli bir nokta milli kimliğin ötekinin aşağılanması ve kendinin yüceltilmesi ile ön plana çıkarılmasıdır. Milliyetçi söylemin kendi haklılığını talep etmesi esasında milli kimliğin gücü budur (Spencer ve Wollman, 2020: 118).

Öte yandan milli kimlikler birçok resmi ve gayri resmi sürecin bir ürünüdür. Dolayısıyla milli kimlikler, kendi kendine var olmayıp inşa edilmiş ve her gün yeniden üretilen bir olgudur (Spencer ve Wollman, 2020: 114). Burada dikkat edileceği üzere

Spencer ve Wollman, Billig'in banal milliyetçilik kavramından faydalanırlar. Bu açıdan bakıldığında Spencer ve Wollman'a göre milli kimliğin değişmez bir sabit olarak görülmesi bir yanıştır. Milli kimlik, değişen ve gelişen bir süreçtir (Spencer ve Wollman, 2020: 116).

Milliyetçilik ve milli kimlikle yakın ilişkisi olan başka kavramlar da bulunur. Bunlardan bir tanesi ırk, diğeri ise etnisitedir. Spencer ve Wollman, ırk ve ırkçılığın milliyetçilikten ayrı tutulamayacağını iddia ederler. Milliyetçilik, ırkçılık düşüncesinin emperyalist iddialar esasında şekillendiği bir dönemde doğmuştur. Bundan dolayı bu iki kavram net olarak birbirinden ayrılamaz. Öte yandan bu durum milliyetçiliğin tamamen ırkçılık ile bağdaştırılabileceği anlamına gelmez. Milliyetçilik ve ırkçılığın bir araya gelmesi ancak bazı siyasi, sosyolojik ve tarihsel etkiler neticesinde olabilir (Spencer ve Wollman, 2020: 121). Etnisite ise ırk kavramının biyolojik temeline karşı kültür odağında geliştirilmiş bir kavramdır (Spencer ve Wollman, 2020: 124). Etnisite, biyolojik ırkçılığa karşı bilimsel çalışmalarda daha çok kendine yer edinmiş ve kültür esasında bir kimlik tanımı yapması ile daha meşru kılınmıştır. Bu noktada milli kimliği oluşturan önemli unsurlara yer vermek gerekmektedir. Bunlar (Spencer ve Wollman, 2020: 137-164):

- Entellektüeller,
- Dil,
- Bellek, Tarih, Mit,
- Yurt Toprakları ve Doğal Güzellikler ve
- Yazgıdır.

Milli kimlikten sonra Spencer ve Wollman önemli bir tartışmayı ele alırlar. Bu tartışma çoğu akademik tartışmada görülebilecek üzere iyi ve kötü milliyetçilikler ayrımıdır. Spencer ve Wollman'a göre bu tartışma ve ortaya atılan örnekler kusurludur. Sonuçta Batı'dan Doğu'ya, kültürel milliyetçilikten siyasi milliyetçiliğe, etnik milliyetçilikten yurttaşlık esastaki milliyetçiliğe dair dikkatli bir analiz her aşamada iyi ve kötü milliyetçilik örneklerini gösterir. Sorun kendini öteki esasında tanımlamadır. Öteki de bir millettir ve milliyetçilik kendini başka bir milletin karşıtı olarak tanımlar (Spencer ve Wollman, 2020: 214).

Spencer ve Wollman, daha sonra demokrasi ve küreselleşme olgularının milliyetçilik ile olan bağına detaylı olarak değinirler. Öncelikle milliyetçilik ile demokrasi arasında da zannedildiğinin aksine derin bir bağ bulunmaz (Spencer ve Wollman, 1997: 172). Birçok örnekle bu durumu açıklayan Spencer ve Wollman'a göre demokrasi ile milliyetçiliğin yan yana gelmesi çoğunlukla olumsaldır (2020: 277). Yazarlar bunu birçok örnekle detaylı olarak tartışmaktadır (Spencer ve Wollman, 1997).

Küreselleşme ise ne milliyetçilik yandaşları ne de karşıtları için önemli bir sonuç göstermez. Küreselleşme, belirli bir yerde hırslı siyasetçilerin etkisiyle güçlü etnik milliyetçiliği yaşatabilir. Ama öte yandan küreselleşme, farklı siyasi kimliklerin doğuşuna da neden olabilir (Spencer ve Wollman, 2020: 324). Dolayısıyla küreselleşme ve milliyetçiliğin karşılıklı etkileşimi her zaman net değildir.

Spencer ve Wollman, son olarak kozmopolitleşme olgusuna değinirler. Yazarlara göre, milli kimlik bireyi oluşturan kimliklerden sadece bir tanesidir ve tüm kimliklerin üzerinde görülmemelidir. Bunu sağlayabilmek için ise milli kimliğin ve dolayısıyla milliyetçiliğin bir devlet talebinde bulunmasının karşısında durulmalıdır. Bunun yolu ise ulus-devletin bir alternatifinin bulunmasından geçmektedir. Bu sayede milli çıkarlar yerine evrensel dünya çıkarlarının öne çıkarılması sağlanabilir. Yazarlara göre, ulus-devlet, küresel çapta bir ayrımcılığın kaynağıdır. Bundan dolayı aşılmalıdır. Milliyetçilik de benzer bir yaklaşımla aşılmalıdır. Milliyetçiliğin aşılması, küresel bir eşitliğin sağlanmasını sağlayarak ötekinin nereli olduğuna bakılmaksızın sorumluluk altında olduğunu hissettirir (Spencer ve Wollman, 2020: 364).

3.5. Feminist Açıklamalar

Eleştirel kuramsal açıklamalardan son olarak değinilecek konu feminist açıklamalardır. Feminist açıklamaların milliyetçiliğe karşı genel duruşu, kadınların millet ve devlet oluşturulma sürecindeki rolünün yeterince öneme alınmamasının eleştirilmesidir. Bu konuda yapılan sayısız çalışma ve üretilen eser bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada bütün eserlere değinebilmek mümkün olmadığından feminist milliyetçiliği açıklayabilecek şekilde Cynthia Enloe (2003), Sylvia Walby (1999), Nükhet Sirman (2009) ve Nira Yuval-Davis (2003)'in düşüncelerine yer verilerek konu özetlenecektir.

Bu kapsamda öncelikle Nükhet Sirman'ın düşüncelerine değinilecektir. Sirman'a göre toplumsal cinsiyet ile milliyetçilik birbirini kuran ve karşılıklı olarak birbirlerini yaratan olgular olup biri olmadan diğeri de var olamaz (Sirman, 2009: 226). Ancak bilimsel olarak kabul görmüş milliyetçilik kuramlarının hiçbirisi bu olguya yeterince eğilmemektedir. Bu duruma tek istisnayı Partha Chatterjee oluşturmaktadır (Sirman, 2009: 228). Daha sonra milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet konusunu açıklayan Sirman, Floya Anthias ve Nira Yuval-Davis'in "Woman-Nation-State (1989)" isimli eserinden yararlanır. İlgili eser öncelikle devlet ve millet arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Devlet, milletle özdeşleştirildikçe bazı sınırlamalar da beraberinde gelmektedir. Bazı sınıfsal, etnik ya da cinsiyetle ilgili konular bu duruma örnek verilebilmektedir: ABD'de 1994'e kadar eşcinsellerin orduya alınmaması, Yahudilerin Müslüman devletlerde devlet görevlisi olamamaları veya ırk ayrımcılığına uğrayan Güney Afrika vatandaşı siyahiler gibi. Bu gruplara karşı farklı uygulamalar ve projelerde bulunan devletler kadınlara da aynı şekilde farklı uygulamalar ve projelerde bulunmaktaydı. Kadınlara dair ilk proje, kadınların beden kontrolü yani milletin yeniden üremesi ile ilgiliydi. İkincisi bu yolun kullanılarak millete kimlerin dahil edileceği ile ilgiliydi. Bu projelerin hayata geçirilmesi ise grup içi evliliklere koyulan kısıtlamalar ve düzenlenmiş nüfus politikaları sayesinde oluyordu. Sonuçta kadınlar, milletlerin annesi olarak milli ruhun taşıyıcısı ve milli ruhu milli kimliğe dönüştüren birer simge halindedirler (Sirman, 2009: 229).

Bu noktada feminist milliyetçilik araştırmalarının en önemli isimlerinden birisi Nira Yuval-Davis'in düşüncelerine değinilebilir. Yuval-Davis, feminist milliyetçilik açıklamaları alanına çok sayıda eser kazandırmış önemli bir akademisyendir. Yazarın her bir eseri milliyetçilik alanında önemli bir yapı taşı niteliği taşımakla beraber en önemli eserleri "Cinsiyet ve Millet (2010)" ve Anthias ile birlikte ortaya çıkardığı "Woman-Nation-State (1989)" isimli çalışmalarıdır.

Yuval-Davis'e göre, milliyetçilik çalışmalarının en önemli araştırmacıları sayılan Gellner, Hobsbawm, Kedourie, Smith ve hatta Greenfeld gibi kadınlar dahi cinsiyetin konuya ilişkisini göz ardı etmişlerdir (Yuval-Davis, 2010: 18). Oysa ki milletleri, çoğu kuramın iddia ettiği üzere biyolojik, kültürel ve sembolik olarak yeniden üreten seçkin bir kesim yerine kadındır (Yuval-Davis, 2010: 19). Milletleri üreten kadının, milliyetçilik literatüründe kendisine yer bulamamasının temel nedeni ise milliyetçiliğin kamusal alana

konularak incelenmesine karşın kadının bu kamusal alan yerine özel alana indirgenmesidir. Ancak kadının milletin oluşumunda önemli katkıları bulunmaktadır. Bunlar: topluluğun biyolojik olarak yeniden üretimi ve kültürün yeniden üretimidir. İlk hususta kadın kendi toplumundaki biyolojik yeniden üretimi sağlarken sapkın olarak nitelenen öteki kadınlarla kıyas yapıp kendi normalin bulur (Yuval-Davis, 2010: 80). Bu nedenle üreme hakkı kadının elinde olmalı ve erkek egemenliğinden sıyrılmalıdır. Kültür konusunda ise kadınlar topluluğun şerefine taşıyıcıları olarak her daim kültürün yeniden üretiminde önemli bir yere sahip olmuşlardır (Yuval-Davis, 2010: 130-131).

Yuval-Davis'in millet ve kadın arasındaki ilişkiye dair düşünceleri bu kadar değildir. Vatandaşlık, askerlik gibi konulara da değinen Yuval-Davis, özetle siyasi sistem içerisinde erkek egemen olan bir başka konu olarak milliyetçiliğe dikkat çekmektedir. Genel olarak değerlendirilirse millet, kadın olmadan var olamaz. Kadınlar, milleti oluşturan ve yeniden üreten temel yapı taşıdır. Bu yeniden üretimde ise kadının rolü beş madde olarak özetlenebilir (Anthias ve Yuval-Davis, 1989: 7 ve Walby, 1999: 236-237):

- Etnik bütünleşme üyelerinin biyolojik yeniden üreticileri olarak,
- Etnik/milli grupların sınırlarının yeniden üreticileri olarak,
- Bütünleşmelerin ideolojik yeniden üretim süreçlerinde merkezi katılımcılar olarak ve kültürün taşıyıcıları olarak,
- Etnik/milli farklılıkların bir göstergesi olarak – Etnik/milli kategorilerin inşa, yeniden üretim ve değişimlerinde kullanılan ideolojik söylemlerin sembolü ve odak noktası olarak ve
- Milli, ekonomik, siyasi ve askeri mücadelelerin katılımcıları olarak.

Bir diğer araştırmacı Sylvia Walby de Yuval-Davis gibi milliyetçilik kuramlarında toplumsal cinsiyet olgularının nadiren yer aldığını belirterek bu durumu eleştirmektedir (Walby, 1999: 235). Buna ilaveten Walby, milletin bir üyesi olduğunun ifadesi olan vatandaşlık kavramının da cinsiyetsiz olduğuna dair iddiaları eleştirmektedir (Walby, 1994: 379). İşin aslında kadının aile içerisindeki taşıyıcı rolü, vatandaşlığa erkek ile eşit şartlarda ulaşamamasına neden olmaktadır (Walby, 1994: 391). Bu durum kadın ile erkek arasında ciddi bir ayrım doğurmaktadır. Dolayısıyla vatandaşlık mefhumu içerisinde toplumsal cinsiyetin önemsiz olduğu iddia edilemez.

Millet gibi milliyetçilikte de çoğu zaman kadının rolü göz ardı edilmektedir. Oysa farklı şekillerde de olsa kadın, milliyetçilikte önemli bir rol oynamaktadır. Erkekler ve kadınların milliyetçiliğe dair farklı katkılarının olduğuna bir örnek askerliktir. Virginia Woolf'un "Bir kadın olarak bir ülkem yoktur. Bir kadın olarak bir ülke isteğim de yoktur. Bir kadın olarak benim ülkem tüm dünyadır." sözüne atıf yapan Walby, buradan hareketle kadınların daha barışçıl olmasından dolayı milli istekleri yerine getiren savaşların erkekler tarafından yapıldığını tartışır. Bu durumda erkekler milliyetçilikte aktif rol alırken, kadınlar almamış mı olurlar (Walby, 1999: 247)? Aslında kadınlar, milli süreçlere farklı tavırları ile farklı katkılar sağlamaktadırlar. Bu yönüyle toplumsal cinsiyet ile milliyetçilik birbirini mutual bir şekilde etkilemektedir (Walby, 1999: 252).

Son olarak Cynthia Enloe'nun düşüncelerine yer verilerek feminist kuramsal açıklamalar tamamlanabilir. Enloe da diğer araştırmacılar gibi kadınların milliyetçilik literatüründen dışlanmasına dikkat çekmektedir. Hatta kadınlar, sömürgecilik karşısında mağdur duruma düştüklerinde bile hep ikinci planda kalmışlar ve milliyetçi mücadelelerde sembol unsur işlevini taşımışlardır (Enloe, 2003: 76). Enloe, sömürge durumuna gelen bölgelerin kadınlarının sömürgeci güçler tarafından kartpostal objesi olarak kullanıldıklarını ve bu durumda milliyetçi hareketlerin kendi kadını sömürgeci devletlerin cinsel objesi haline getirmemek için yapıldığını öne sürer (Enloe, 2003: 77). Ancak bu süreçlerde kadının bizzat kendisinin rolü göz ardı edilmektedir. Aslında milliyetçilik, hiçbir ideolojik harekette olmayacak şekilde kadını kapsayıcı niteliktedir. Çünkü, milletler kültürleri aktarılmadan ve çocuklar doğup büyümeden ayakta kalmaz (Enloe, 2003: 99). Bu durum apaçık bir şekilde ortada olmasına rağmen kadınlar, milliyetçi hareketlerde hak iddia ettiklerinde kendilerine bu hakkın daha sonra verileceği söylenerek geçiştirilmiştir. Böylelikle kadın, milliyetçilikte erkeğin rolünü sorgulayamaz ve eleştiremez bir duruma gelmiştir (Enloe, 2003: 100). Oysa kadın, bütün bu anlatılanlar ışığında milletin ve milliyetçiliğin oluşumunda yadsınamaz bir öneme sahiptir.

4. BÖLÜM: KURAMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI VE MİLLİYETÇİLİK ARAŞTIRMALARINDA KULLANILACAK YOL HARİTASI

Çalışmanın bu bölümüne kadar millet ve milliyetçilik tartışmasına dair ortaya atılan genel kuramsal çalışmalara yer verilerek ilgili kuramcılarının düşünceleri özetlendi. Milliyetçiliğe dair her bir kuramsal açıklamanın, fenomenin kendisini anlamlandırmada büyük bir rol oynadığı açıktır. Ancak bu kadar fazla açıklamanın ortaya çıkması ve arada derin farklılıkların oluşması önemli bir gerçeğin de ispatıdır: Milliyetçilik henüz tam anlamıyla açıklanabilmiş bir olgu değildir! Bu duruma neden olan genel sorular ve sorunlar çok açıktır:

- Millet ve milliyetçilik nedir?
- Millet kademesine erişebilmiş ilk halk hangisidir?
- Milliyetçilik nerede ve nasıl doğmuştur?
- Milliyetçilik modern mi yoksa kadim midir?
- Millet hayal edilen bir topluluk mudur ya da tarihsel zaman diliminin birikimlerinin bir ürünü müdür?
- Milliyetçiliğin genetik kodlarında ne yatar?
- Milliyetçiliği bir duygu olarak mı ya da siyasi bir ideoloji olarak mı anlamlandırmak gerekir?
- Milliyetçilik modern dönemlerin bir getirisi ise geleneksel dönemlerdeki vatansever duygular nasıl anlamlandırılmalıdır?
- Milliyetçilik iyi midir yoksa kötü müdür?
- Milliyetçiliğin ırk ve ırkçılıkla bir bağlantısı var mıdır?
- Birbirinden farklı milliyetçilik türleri var mıdır?
- Milliyetçilik tek bir üst kuramla açıklanabilir mi?

Bu soru listesi istenildiği kadar uzatılabilir. Ancak bu şekilde bir uzatma ve her birinin açıklanması çalışmanın kapsamını aşacağından yukarıda yazılan sorular esas alınacaktır. Bu soruların her birinin açıklanabilmesi için ise önceki bölümlerde kısaca özetlenen kuramsal milliyetçilik açıklamalarından yararlanılarak karşılaştırmalı bir yöntemle ilerlenecektir. Karşılaştırma özneleri olarak ise konunun kapsamının dışına çıkmamak adına sadece millet ve milliyetçilik kavramları seçilmiştir.

Bu nedenle öncelikle millet kavramına dair primordialist kuramların bakış açısı ile başlanacaktır. Daha önce de bahsedildiği üzere primordialist kuramcıların ortak paydası milletlerin tarihsel sürecin birikimleri olduğu üzerinde uzlaşmalarıdır. Bu bakımdan incelendiğinde milletler, modern süreçlerle ortaya çıkan hayal ürünü yapılar olamaz. Milletler, tarihte çok eski zamanlardan beri süregelen birikimlerle kendilerini tarif ederek farklılıklarını ortaya koyabilen yapılar olma özelliğini gösterirler. Bu bakış açısıyla milletlerin modern yerine kadim varlıklar olduğu açıkça ortaya konulabilmektedir. Çalışmada yer verilen üç kuramcının düşünceleri de kısaca tekrar gözden geçirilirse ortaya primordialist bakış açısından bir sentez konulabilir.

Öncelikle Arsal, milletlerin modern yapılar olduğunu açıkça reddederek millet oluşum sürecine dokuz önemli şart ortaya koymuştur. Bu şartların her biri Arsal'ın düşüncelerine yer verilen bölümde detaylıca açıklanmıştır. Bu dokuz şart arasında önemle dikkati üzerine çeken bir kelime hemen göze çarpmaktadır: “Ortak”.

Arsal, bütün maddelerini açıklarken maddelerin ihtiva ettiği unsurlarda bir ortaklık olması gerektiğini sıklıkla dile getirmektedir. Yani kan bağı, dil birliği, din birliği gibi unsurların ortaklık oluşturabildiği insan kümeleri birer millet olabilirler. Arsal, bu maddeler arasında tartışmalı olarak görünebilecek bir madde daha saymıştır. Bu madde, ırk birliğidir. Arsal'ın buradaki ırk tanımına tekrardan değinmek kendisini doğru okumamıza yardımcı olacaktır. Arsal'a göre insanlar arasında biyolojik ırk farklılıkları yoktur. Bundan dolayı ten rengi, göz şekli gibi fonetik unsurlar belirli bir insan ırkı oluşturmak için kullanılmamalıdır. Irklar, sadece kültürel farklılıklardan meydana gelebilir. Etnografik farklılıklardan gelen kültürel unsurlar insanlar arasında ırkların oluşmasını sağlar. Bu nedenle Arsal'ın ırk ortaklığı tanımı etnik kökenin ortaklığına odaklanmaktadır.

Diğer bir primordialist kuramcı Geertz ise Arsal gibi milletlerin oluşum sürecinde önemli şartlar ortaya koymuştur. Yine Arsal'ın yaptığı gibi ortaklık olgusuna önem veren Geertz, ırk konusunda Arsal'dan farklı bir tutum izlemektedir. Geertz, ten rengi, duruş, saç tipi gibi fonetik unsurların insanların milletini şekillendirmede bir rol oynadığını düşünmektedir. Ancak her hâlükârda milletler zaman içerisinde oluşan ortak dil, din,

gelenek, ırki özellikler gibi unsurların bir bileşkesidir. Bu unsurlar olmadan milletlerin oluşması beklenemez.

Primordialist kuramlardan son olarak Berghe'nin düşüncelerine bakılırsa, diğer iki kuramcıdan daha fazla fonetik unsurlara atıf yapan bir açıklama görülür. Berghe'ye göre milletlerin oluşumunda fonetik unsurlar daha önemli bir yer teşkil edip insanlar nepotizm esasında bir araya gelir. Kendisine benzeyenin yanında güvende hisseden insan biyolojik olarak ona yönelerek kendisinin devamını sağlayacaktır. Doğal olan insanın kendine benzeyenle yan yana gelmesi ve bir millet oluşturmasıdır.

Şimdi bu açıklamalardan yola çıkılarak primordialist kuramların kendi içerisinde bir karşılaştırması yapılırsa ortaya çıkan sonuçta milletlerin tarihsel birikimin bir ürünü olduğu ve bu tarihsel birikimde ortak değerler, dil, din gibi unsurlara ek olarak ırki unsurların da önem teşkil ettiği görülür.

Buradan sonra modernist kuramlarla devam edilebilir. Modernist kuramların çalışmada en fazla yer kaplayan bölüm olmasının temel nedeni literatürde hatırı sayılır miktarda modernist kuramsal açıklamanın bulunmasıdır. Her birinin tek tek düşünceleri özetlendiği için burada önem atfeden yerlere kısaca değinerek bir karşılaştırma yapılması yeterli olacaktır.

Daha önce de değinildiği üzere modernist kuramların en önemli ortak özelliği millet ve milliyetçiliği sanayileşme, kapitalizm, aydınlanma, çok uluslu imparatorlukların dağılarak modern ulus-devletlerin ortaya çıkması gibi çeşitli modernleşme süreçlerine atıf yaparak açıklamasıdır. Bu ortak görüşün dışında modernist kuramların her birinin kendine has bir açıklaması olduğu da apaçık ortadadır. Bunun temel nedeni modernleşme denilen süreçte her bir kuramın farklı bir konuya odaklanmasıdır. Örneğin Kedourie, Alman romantik dönemi ve Kant'ın düşüncelerinin milletlerin ve milliyetçiliğin oluşumundaki önemine değinerek milliyetçiliği bir doktrin olarak görmektedir. Öte yandan Greenfeld'e göre millet ve milliyetçilik ilk kez İngiltere'de doğmuş ve tüm dünyaya buradan ihraç edilmiştir. Nairn milletler ve milliyetçiliği kapitalist düzenin bir artçı sarsıntısı olarak görürken; Anderson kapitalist yayımcılığın milletlerin oluşumundaki etkisine değinir.

Dikkat edileceği üzere araştırmacıların her birisi modernleşmenin farklı bir boyutunu ele alarak millet ve milliyetçiliğe dair bir açıklama getirmişlerdir. Marksist araştırmacıların çoğu modernleşmenin kapitalizm boyutuna odaklanırken, sosyal kuramcılarının çoğu ise Fransız Devrimi, Alman romantik dönemi ve milletlerin oluşumunda siyasal elitlerin önemine atıflar yapmıştır. Bu nedenle modernist kuramların karşılaştırmasını ve tabiri caizse bir sentezini yapmak oldukça zordur. Ancak yine de millete dair kısa bir karşılaştırmanın yapılması çalışma açısından zaruri olduğundan millete dair modernist açıdan şu değerlendirmeyi yapmak uygun gibidir:

Milletler, tarih boyunca bir araya gelen insan topluluklarının öncü elitler aracılığıyla, kapitalizmin gelişen devletlerdeki iştah açıcı kalkınma ve buna karşın sömürülen milletlerin eşitsizliğe karşı duruşu neticesinde benlik bilincine erişmesiyle oluşan büyük kütlelerdir. Bu kütleler tarihin eski dönemlerinden gelen dil, din, gelenek gibi çeşitli ortaklıklara tabi ki sahiptir. Ancak bu ortaklıklar aynı öncü elitlerin elinde milleti oluşturabilmek için kullanılabilir birer silahtır. Bu silahların farklı şekillerde kullanılması ise dünya üzerinde farklı milletlerin ve milliyetçiliklerin oluşumuna sahne olmuştur.

Bu kısa değerlendirmenin ardından millete dair bakış açılarını açıklamak üzere etno-sembolcülere geçilebilir. Bu çalışmada üç önemli kuramcıya yer verildiyse de hiç şüphesiz etno-sembolcü açıklamaların yıldız ismi Anthony D. Smith'tir. Çünkü Armstrong ile başlayan etno-sembolcü milliyetçi açıklamaları daha da ileri götürerek literatürde yer alabilmesini sağlayan Smith'tir. Bu nedenle düşünceleri büyük oranda örtüşen etno-sembolcü açıklamalara dair Smith'in düşünceleri büyük bir sentez niteliğindedir.

Bilindiği gibi etno-sembolcü açıklamalar millet noktasında modernist kuramları eleştirir. Modernistlerin arasında bir fikir birliği olmasa da genel tezleri milletin de milliyetçilik gibi modern olduğudur. İşte etno-sembolcü açıklamalar bu noktada modernistleri eleştirerek milletlerin tarihsel süreç içerisinde biriken etnik ve sembolik değerlerin bir birikimi olduğunu savunur.

Aslında etno-sembolcüler, milliyetçiliğin modern bir ideoloji olduğunu kabul ederler. Ancak milletler, milliyetçilik gibi modernite ile ortaya çıkan unsurlar değildir.

Çünkü ortak dil, din, etnisite gibi değerler öyle yoktan var edilen unsurlar değildir. Aksine belirli bir zaman diliminde, çeşitli olaylar neticesinde birikerek milletlerin asli unsurları olmuşlardır. Buradan da anlaşılacağı üzere etno-sembolcüler, milletin tanımlanmasında büyük oranda primordialist açıklamalar ile paralel tutum izlerler.

Son olarak millet konusunda eleştirel kuramsal açıklamalara bakılarak millet öznesi anlamlandırılabilir. Billig'in banal terimi milletlere dair geleneksel açıklamaların dikkat etmediği bir noktaya işaret eder. Milliyetçiliğin banal olması milletin üyelerinin her gün hangi milliyete sahip olduklarının hatırlatılması demektir. Yani milletin her bir ferdi her gün milliyetlerini isteyerek ya da istemeyerek görüp algılar. Bunun yapılması ise alenen gözümüzün önüne konulan işaretler aracılığıyla olmaz. Banal olan bir kamu binasına girdiğinde kenarda sessizce sallanan bayraktır, milli müsabakalarda okunan marşlardır, üzerine giydiği üniformandır, yeme içme alışkanlıklarıdır. Billig, kendinden önceki araştırmacıların dikkatinden kaçan bu unsurlara dikkat çekerek önemli bir soruyu da sormuştur: Milletler bir şekilde yaratıldı ama devam eden süreçte nasıl bir arada tutulacak?

Guibernau ise milletlerin oluşumunda beş temel dinamiğin üzerinde durmaktadır. Bunlar; psikolojik, kültürel, teritoryal, siyasal ve tarihsel dinamiklerdir. Guibernau, milletlerin bu unsurlar sayesinde millet olabileceklerini iddia eder. Calhoun da benzeri bir görüşle yine milletlerin ortak özellikler üzerine bina edildiğinde dikkat çeker. Calhoun'un millet oluşumunda genel görüşlerin yanı sıra eklediği maddeler egemenlik, meşruluk, vatandaşlık mefhumu gibi siyasal ortaklıklardır. Hiç şüphesiz siyasal ortaklıklar da milletleri en az oluşturduktan sonra birimlerini bir arada tutabilmesi için son derece önemlidir. Spencer ve Wollman ise milletleri zamana ve mekâna bağlı kalmadan ortaklıklar geliştirebilen birimler olarak ifade ederler.

Tüm bunlardan hariç olarak milletlerin oluşum sürecinde kadının rolünün göz ardı edildiğine dair önemli eleştiriler yapan feminist kuramlar ise çok önemli bir noktaya dikkat çekmektedirler. Gerçekten de hiçbir kuramsal açıklama milletlerin oluşumunda şüphe götürmez bir katkısı olan kadınları göz önüne almamıştır. Kadınlar sadece toplumun bireylerini doğuran anneler değil, aynı zamanda silahlı mücadelelerin de bizzat katılımcıları olmuşlardır. Millet ve milletin güvenliği için bir araya gelen silahlı

kuvvetlerin en önemli destekçileri cephedeki askerini yanında veya cephe gerisinden destekleyen kadındır. Hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı'nda kadının rolüne ilişkin bir araştırma yapılması kadınların milletlerin oluşumundaki önemine büyük bir örnek teşkil edecektir. Bu nedenle milletlerin oluşumunda kadının rolü göz ardı edilemez.

Karşılaştırmalı bir inceleme ile millete dair ulaşılan sonuç açıktır. Neredeyse tüm kuramların üzerinde durduğu konu ortak değerler kümesini oluşturur. Ortak dil, din, gelenek, yeme içme tarzı, giyinme şekli, her ne kadar istenmese de fonetik unsurlara kadar varabilen dış görünüş benzerlikleri gibi. O halde açıklamalarından da yararlanan araştırmacıların düşüncelerinden yola çıkılarak milletlerin ortak değerlere sahip olması gerektiği söylenebilir.

Açıkçası milletlerin yapay unsurlar olması da gerçekle pek uyuyor gibi görünmemektedir. Çünkü insanlar gerekirse milletleri için can vermekte çekinmezler. Uğrunda gerektiğinde canından bile vazgeçilebilecek kadar önemli bir şeyin hayal ürünü olması da beklenemez. Bu durumda milletler için şu şekilde bir tanım yerinde görünmektedir:

Milletler, tarihsel süreç içerisinde gelişen ortaklıklar neticesinde birbirleri ile yakın ilişkiler geliştirebilmiş, birbirlerini gördüklerinde tanıyabilen, birbirleri ile anlaşabilen, aynı hayati değerlere bağlı, aynı gelenek ve göreneklere sahip, ortaklık duygusu içinde hareket edebilen ve geleceğe dair aynı kaygıları paylaşan doğal yapılardır. Bu doğal yapılar yoktan var edilmemiş, öylece oluşturulmamıştır. Modernleşme ile ortaya çıkan çeşitli düşünce akımları sadece milletlerin bu ortaklıklarını fark etmesini sağlamış ve bu sayede milletlerin siyaseten de aktif birer birim olabilmesini sağlamışlardır. Büyük çok uluslu imparatorlukların dağılarak yerlerine kurulan ulus-devletlerin siyaseten var olabilmesi de bu sayede olmuştur.

Siyasi elitlerin elinde güçlü birer silaha dönüşen milliyetçilik işte milletlerin tarihsel birikimlerinden dayanağını alır. Ortada hiçbir şey yokken insanları harekete geçirerek siyasi bir hareketin başarılı olmasını beklemek yanlış olur. Günümüzde siyaset sadece milletler aracılığıyla olmaktadır. Birleşmiş Milletler 'in adının Birleşmiş Devletler olmamasını da bu şekilde yorumlamak gerekir. İşte böyle bir siyasi ortam hiç şüphesiz

milletlerin kendini ayırt edebilecek unsurlarının farkında olmasıyla olacaktır. Milletlerin farklılıkların bilincinde olması ise banal milliyetçilik boyutunda gerçekleşecektir. Billig'in ortaya attığı bu kavram milletleri bilinçlendirip ruhen zinde tutar.

Son olarak milletleri açıklarken kadınların rolü de dikkate alınmalıdır. Milletleri doğuran ve büyüten kadınlar aynı zamanda milletlerin ilk öğretmeni olarak farklılıklarımızı bize tanıtan annelerdir. Bunun yanında bizzat eline silahı alıp erkeklerle aynı görevleri yapmaya da daimî hazırdırlar.

Millet kavramından sonra ikinci karşılaştırma nesnesi olan milliyetçiliğe geçilebilir. Milliyetçilik konusunda primordialistler yine millet teriminde olduğu gibi geçmişten gelen ortaklıklara işaret ederler. Yani milliyetçilik de millet gibi kadimdir. Ortak bağlar geliştirebilmiş milletler bu ortaklıklar sayesinde birbirlerine tutunurlar ve birbirlerinde güç ve güven duygularını bulurlar. Geertz, bu noktada sömürge durumundan kurtulan milletlerin milliyetçiliklerini örnek gösterir. Geertz'in dört aşamalı milliyetçiliğin gelişimi süreci gerçekten de bu örnekler ile uyumlu bir seyir izlemektedir. Ancak yine Geertz'in de ifade ettiği gibi kendini belirli bir millet olarak tanımlamaktansa sömüren devletin bir mensubu olmadığı şeklinde tanımlamak daha kolay bir yoldur. Yani sömürge durumundan bağımsızlığını kazanan milletlerde milliyetçilik genelde kendini sömüren devletin mensubu olmadığına inandırmaktan türemiştir. Berghe ise milliyetçilik noktasında milletleri açıkladığı nepotizm ilkesini benimser. Berghe'ye göre milliyetçilik nepotik duygulardan türeyerek bireylerin kendisine benzeyeni savunmasına neden olmaktadır.

Özetle primordialist kuramlar milliyetçiliğin de milletler gibi tarihin birikimlerinin bir sonucu olduğunu düşünürler. Milletleri ortak hususlar esasında bir araya getiren duygular ve birikimler milliyetçiliği de oluşturan temel yapıtaşlarıdır. Modernistlere göre ise durum bu şekilde gerçekleşmez. Her bir modernist farklı bir modernleşme sürecinin milliyetçiliği doğurduğunu düşünür. Bu nedenle modernistlerin milliyetçiliğe dair görüşlerini kategorize etmek adına üç başlık altında incelemek yararlıdır. Bunlar kapitalist ilişkileri baz alanlar, seçkin bir elit kesimin rolünü göz önüne alanlar ve modern siyasi süreçleri baz alanlardır.

Öncelikle kapitalist ilişkileri baz alanlara değinilirse, bu çalışmada bahsi geçen 4 araştırmacının bu kategoride değerlendirilmesi uygun görünmektedir. Bunlar Nairn, Hechter, Anderson ve Greenfeld'dir. Kapitalist ilişkileri baz alan araştırmacıların görüşleri de kendi içerisinde farklılık arz etmektedir. Öncelikle birbiri ile paralellik sergileyen Nairn ve Hechter'in görüşleri incelenirse her iki araştırmacının da milliyetçiliğin gelişiminde kapitalizmin eşitsiz gelişen yapısının pay sahibi olduğunu iddia ettikleri görülecektir. Nairn, milliyetçiliği modernleşme ile ortaya çıkan kapitalist sanayi düzeninin artçı sarsıntısı olarak tanımlamaktadır. Yani milliyetçilik kapitalist düzenin oluşturduğu sınıfsal farklılıkların arasındaki derinliğin artmasıyla ortaya çıkan duygulara hitap eder. Hechter ise merkez-çevre ilişkisinden yararlanarak aynı devlet içerisindeki bölünmeleri açıklayabildiği iç-sömürgecilik kavramı üzerinde durmaktadır.

Greenfeld ise kapitalist büyüme modeline ilk ayak uyduran milletin İngilizler olduğunu iddia eder. Hatta bunu Birleşik Hollanda Cumhuriyeti'nin rekabet duygusu içerisinde olmaması nedeniyle İngiltere gibi millet olamadığı örneğiyle destekler. Tabi Greenfeld'in modeli sadece kapitalist ilişkileri baz almaz. Greenfeld'e göre kapitalist ilişkilerin yanında İngiltere'deki bilimin gelişmesi ile de milliyetçilik gelişmiştir.

Son olarak Anderson ise meşhur Hayali Cemaat terimini geliştirirken milletlerin kapitalist yayıncılık sayesinde bir millet olarak hayal edilebildiklerinin üzerinde durmuştur. Örneğin bir birey eline gazetesini aldığı anda kendi milletinden olan başka birisinin haberini rahatlıkla görüp okuduğu için kendisinin milliyetini tahayyül edebilmektedir. Aynı şekilde okuyabildiği bu gazete ile dilinin diğer dillerden farklılığını da görebilmektedir. Bu durum Anderson'a göre kapitalizmin milliyetçiliğin oluşumunda birincil faktör olduğunun ispatıdır.

Modernistler konusunda öne çıkan ikinci görüş ise seçkin elitlerin rolünü baz alanlardır. Bu çalışmada buna örnek gösterilebilecek araştırmacılar Brass, Breuilly ve Hobsbawm'dır. İlgili bölümde de bahsedildiği üzere Brass, seçkinlerin milliyetçiliği oluşturmadaki rolüne oldukça fazla önem verir. Seçkinler, etnik hammaddeyi kullanarak devlet gücünü ele geçirebilen kesimi ifade etmektedir. Seçkinlerin etnik grup içerisindeki benzerlikleri veya farklılıkları vurgulaması ile de farklı milliyetçi hareketlenmeler görülür. Brass, bu nedenle kendi bakış açısına "araçsalcı" tanımlaması yapar. Neticede

etnik kimliklerden milliyetçiliğe gidiş veya tersine milliyetçilikten etnik kimliklere gidiş seçkinlerin araçları nasıl kullanacağına bağlı olacaktır.

Daha önce de belirtildiği üzere Breuilly'nin çalışması birçok milliyetçilik türünü inceleyerek kapsamlı bir karşılaştırmalı metot kullanması bakımından çok dikkat çekicidir. Breuilly, ortaya koyduğu fikirlerle milliyetçiliğin politik bir ideoloji olduğunu iddia eder. Öyle ki modern dönemin en önemli politik ideolojisi milliyetçiliktir. Milliyetçilik, ideolojik bir söylem olarak devletin gücünü ele geçirmeyi ve onu değiştirebilmeyi hedefler. Breuilly'e göre esas olan budur.

Hobsbawm ise milliyetçiliği icat edilmiş gelenekler olarak yorumlamaktadır. Milliyetçilik ya yeni gelenekler icat eder ya da icat edilmiş gelenekleri yeniden yorumlayarak değiştirir. Bunu yapabilme gücü ise tarihçilerde bulunur. Tarihçilerin olayları aktarma biçimi milletlerin milliyetçiliğinin farkına varmasını sağlar. Anlaşılacağı üzere Hobsbawm'ın elitleri tarihçilerdir.

Modernistlerde son olarak değinilecek grup modern siyasi süreçleri baz alanlardır. Bu gruba ise çalışmada düşüncelerine değinilen Gellner, Kedourie ve Hroch girmektedir. Öncelikle Gellner, milliyetçiliği siyasi birim ile milli birimin örtüşmesini öngören ilke olarak yorumlamaktadır. Yani milli birim olan millet, siyasi birim olan devlet ile örtüşebilmek için milliyetçilik ilkesinden gücünü alır. Milliyetçilik esasen budur. Örneğin; milletleri yönetenler farklı bir milliyete mensup ise bu milliyetçi duyguların yoğun bir acı çekmesine neden olacaktır.

Kedourie ise milliyetçilikte halkın kendi kaderini tayin ilkesine önem vermektedir. Felsefi temellerini Kant'tan alan bu ilke Kedourie'ye göre milliyetçiliğin temellerini sağlayan ilke olup milliyetçiliğin modern dönemlerde bir doktrin haline gelebilmesini sağlamıştır.

Hroch ise milliyetçiliği milletin her bir bireyinin değerlerini diğer bütün değerlerin üzerinde tuttuğu ilke olarak tanımlamaktadır. Bu yönü ile milliyetçilik kolektif bir bilinç halidir. Hroch, esasen kapsamlı bir milliyetçilik kuramı geliştirmek istememiştir. Yazarın amacı, Avrupa'nın küçük milletlerin gelişimini detaylı bir şekilde açıklayabilmektedir.

Ancak yine de Hroch'un düşünceleri milliyetçiliği açıklamada çok önemli bir yere sahiptir.

Son olarak etno-sembolcü açıklamaların milliyetçiliğe dair düşüncelerine değinilerek geleneksel kuramların milliyetçiliğe bakış açıları bitirilebilir. Etno-sembolcülerin milliyetçiliğe karşı genel duruşu milliyetçiliğin modern bir yapı olduğu üzerinedir. Armstrong, Smith ve Llobera çalışmalarında milliyetçiliğin modern bir olgu olduğunu kabul etmektedirler. Özetle etno-sembolcü duruş milletleri kadim olarak görürken milliyetçiliği modern olarak görmektedir.

Eleştirel kuramsal açıklamaların milliyetçiliğe karşı duruşu ise millete karşı bakış açılarında kısaca özetlendiği için ayrıca üzerinde durulmayacaktır. Dikkate değer noktalar, Billig'in ortaya atmış olduğu banal fikri ve feminist kuramların haklı olan eleştirileridir. Bir milliyetçilik açıklamasında da bu iki görüşün göz önüne alınması önemli görünmektedir.

Bu halde milliyetçiliğe karşı bir karşılaştırma yapılnca literatürde ağırlıklı olarak milliyetçiliğin modern bir olgu olarak görüldüğü durumuyla karşılaşılmaktadır. Milliyetçiliğe dair yapılan bu değerlendirmenin nedeni hiç şüphesiz milliyetçi hareketlerin modern süreçlerle ortaya çıkan aşırı hızlı yayılmasıdır. Genel olarak incelendiğinde bu modern süreçler; kapitalizm ve ulus-devletlerdir.

Kapitalizmin milliyetçiliğe dair katkısı sömüren devletlerin bitmek tükenmez istahları ile sürekli olarak kendi milletleri adına gelişme ve kalkınma duygusu geliştirmesi, öte yandan sömürülen milletlerde ise bu duruma karşı durulan bir baş kaldırma hareketi olarak karakterize olmaktadır. Bu iki tipin de bir milliyetçi hareket olduğu açık bir gerçeklik olarak durmaktadır. Ortak nokta ise açıkça kendi milletinin menfaatini düşünmemidir.

Ulus-devletlere bakıldığında ise benzeri bir durum ortaya çıkmaktadır. Gellner'in milli birim ile siyasi birimin uyuşması ilkesi burada çok faydalı görünmektedir. Halkın kendi kaderini tayin ilkesi ve halkın egemen bir güç olarak yönetimde söz sahibi olmayı istemesi de modern dönemde milliyetçiliği ulus-devletleri şekillendirmede önemli bir güç olarak etkilemiştir.

Bütün bunların yanında halkı belirli bir amaç doğrultusunda harekete geçirebilecek seçkinlerin söylemleri de milliyetçi hareketlerin artışıdaki önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Bu söylemler liberal bir bakış açısıyla sadece eşitlik ve kendi halkının menfaatini isteme yönünde olabilirken ırkçı ve kendini üstün gören bir anlayışının ürünü de olabilmektedir.

Bu gibi modern süreçlerin milliyetçiliği oluşturmadaki katkısı şüphe götürmez bir gerçektir. Ancak yine de milliyetçilik sadece bunlardan ibaret bir olgu gibi de görünmemektedir. Primordialist kuramlarla örtüşen vatansever duyguların da milliyetçilikle eş değer tutulmasını öngören düşünceler hatalı sayılabilir mi? Ya da vatansever duygular milliyetçilikten gelmez mi?

Aslında vatanını çok severek koruma duygusunun milliyetçilikten farklı bir konuma konulması anlaşılması oldukça zor olan bir fenomenin iyice karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bu çalışma vatansever duyguların da milliyetçilik içerisinde değerlendirilmesini öngörmektedir. Bunun temel nedeni ise milliyetçiliğin millet adına en iyiyi isteme politikasıdır. Vatanseverlik de benzeri bir duyguyla zor durumda olan devleti veya milleti adına bireyin harekete geçmesini sağlayan ilkedir. Dolayısıyla vatanseverlik ile milliyetçilik ayrı düşünülemez.

Buradan bu çalışmanın primordialist kuramları desteklediği düşünülmemelidir. Burada gösterilmek istenen aslında tüm kuramların doğru olduğudur. Bunu desteklemek için de ikili bir ayırım doğru görünmektedir: Duygu olarak milliyetçilik ve ideoloji olarak milliyetçilik. Duygu olarak milliyetçilik, modern dönemler öncesinde de olmuştur. Çok uluslu imparatorluklar içerisindeki milletlerin imparatorluk adına harekete geçmesini sağlayan da bu duygulardır. Kendisini imparatorluğun barındırdığı küçük bir milletin parçaları olarak gören bireyler ortak güvenliğini sağlayabilmek için imparatorluk adına savaş çağrılarında harekete geçmişlerdir.

Öte yandan ideoloji olarak milliyetçilik ise milletlerin artık modern dönemlerde birer ulus-devlete sahip olmasını öngören siyasi ilkeler esasında şekillenmiştir. Bu şekillenme, modernist ve etno-sembolcü kuramların her birinin değindiği detaylı açıklamalar şeklinde olmuştur. Siyasi elitler, kapitalizm, ulus-devlet özlemi gibi etmenler modern milliyetçiliği gerçekten bir ideoloji olarak şekillendirmiştir.

Ancak dikkat edilmesi gereken nokta bu şekilde ortaya çıkan milliyetçi hareketlerin ideolojik bir biçimde cereyan etmesidir. Amerika kıtasında yaşayan criolloların bir araya gelerek farklı bir millet oluşturabilmesi modernist kuramları haklı çıkarır. Ancak Türk Kurtuluş Savaşı'nda bir araya gelen milletin milliyetçiliğini açıklaması noktasında sekteye uğrar. Bu sekteye uğramanın esas nedeni de duygu olarak milliyetçilik ve ideoloji olarak milliyetçilik ayrımının doğru olarak yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Özetle bu çalışma, bu ayrımın doğru olarak yapılarak milliyetçiliğin incelenmesi gerektiğini iddia etmektedir.

Öte yandan seçkinlerin milliyetçiliği etkilemedeki gücü de dikkate alınmalıdır. Milliyetçilik öyle bir güçtür ki, bunu doğru bir şekilde kullanabilecek elitlerin elinde çok güçlü bir ırkçılığa ve dolayısıyla çok yıkıcı sonuçlara neden olabileceken yine doğru bir şekilde kullanılan durumlarda ise birleştirici ve bütünleştirici olabilecektir. Mazzini ile Mussolini'nin ya da Hitler ile Bismark'ın milliyetçiliğinin farklı olmasının dayanağı da budur.

Bu farklılık milliyetçiliğin su gibi şekilsiz bir nesne olduğunu göstermektedir. İçine girdiği bardağın şeklini alan bu nesne bardağı tutanların elinde bir kez daha şekil değiştirebilmektedir. Aynı milletlerin mensubu oldukları Mazzini ve Mussolini ile Hitler ve Bismark örnekleri bu değişimin örnekleridir. O halde aynı ülkenin içerisinde bile farklı dönemlerde farklı şekillerde cereyan eden bir duygu veya ideolojinin tek bir üst kuramla açıklanması nasıl mümkün olabilir?

Bu soru çalışmanın ortaya sunduğu milliyetçiliği incelemedeki yol haritasının nasıl olması gerektiğini de cevaplamaktadır. Bütün bu incelemelerin sonucunda ortaya konulacak fikre göre öncelikle milliyetçiliğin değişken ve şekilsiz bir yapı olduğu kabul edilmelidir. Daha sonra milliyetçiliği incelenecek milletlerin detaylı bir incelenmeyle milliyetçi hareketlenmeleri dönemlere ayrılmalıdır. Bu dönemlerin her birisi ayrı incelenerek ortaya birer bulgu çıkarılmalıdır. En nihayetinde karşılaştırmalı bir bakış açısıyla belirli bir milletin milliyetçiliği açıklanmalıdır. Bu metot iki farklı milletin karşılaştırılarak incelenmesi şeklinde de yapılabilir.

Bütün bunların yapılmasının ana nedeni ise her bir milletin milliyetçiliğinin kendisine has olmasıdır. Dahası bu kendisine has durum tarihsel süreç içerisinde de

farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla milliyetçilik tek bir üst kuramla açıklamaya kalkışılmaz. Kalkışan kuramsal açıklamaların her birisi de doğal olarak eksik kalacak ve aksini düşünen araştırmacıların eleştiri oklarının hedefinde olacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada sosyal bilimlerin sorunlu kavramlarından birisi olan milliyetçilik, literatürde kendisine yer edinmiş olan kuramsal açıklamaların kısa özetleri ve en sonunda karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bu süreç içerisinde görülmüştür ki milliyetçiliği anlamlandırmaya çalışan tüm kuramsal açıklamalar, fenomeni ya belirli bir devlet ya da kapitalizm gibi belirli bir gelişimi esas alarak açıklama yanılığına düşmüştür. Milliyetçilik ise bunların çok daha ötesindeki bir olgudur. Bundan dolayı milliyetçiliği anlamlandırmaya çalışan kuramlar, karşıt fikirde olan başka kuramcıların eleştiri oklarını üzerine çekmiştir. Ortaya çıkan bu eleştiriler ise yeni kuramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişim milliyetçilik literatürünün oldukça zenginleşmesine yol açmış ve milliyetçiliği incelemek isteyen araştırmacılara geniş bir kaynakça oluşturmuştur. Ancak bu gelişim yine de milliyetçiliği tam olarak açıklamaya yetememektedir.

Öncelikle çoğu araştırmacının kabul ettiği gibi milliyetçilik, muğlak bir kavramdır. Bu nedenle kelimeyi tam olarak açıklayabilmek zordur. Milliyetçiliğe dair belirli bir tanım yapmanın zorluğunun nedeni de kavramın ırkçılıkla ilişkilendirilebilecek kötü tanımlarının yanında siyaseten liberal ve eşitlikçi tanımlarının da bulunabilmesidir. Bu nedenle milliyetçilik, kısa ve sade bir tanımdan ziyade detaylı bir inceleme yapmayı gerektirir.

Ancak çalışmada da işaret edildiği gibi detaylı incelemelerin sonucunda üzerinde tam fikir birliğinde uzlaşılacak kapsayıcı ve tüm milliyetçilikleri açıklayabilecek bir kuram geliştirmek imkânsıza yakındır. Bu şekilde kapsayıcı bir kuram geliştirme çabaları ve ortaya atılan tezler o şekilde düşünmeyen başka yazarlar tarafından çok yerinde antitezlerle çürütülebilmektedir. Bu durumda milliyetçiliği açıklamaya çalışan kuramlarda her zaman bir eksiklik kalmaktadır.

Bu nedenle milliyetçiliği açıklamak için bir kuram geliştirmekten ziyade dünyadaki her bir milletin milliyetçiliğini ayrı ayrı inceleyen çalışmaların alana kazandırılması daha yerinde durmaktadır. Çünkü Amerika kıtasındaki bir milletin milliyetçiliği ile Asya'daki bir milletin milliyetçiliği kesinlikle bir olamaz. Ancak yine de her ikisi de milliyetçiliktir. Tam aksini düşünmek ve bu milliyetçilikleri vatanseverlik ve öteki şeklinde incelemek

doğru bir yaklaşım olamaz. Her bir milliyetçilik, detaylı bir incelemeye ve analize ihtiyaç duymaktadır.

Aynı şekilde milliyetçiliğın iyi ve kötü olarak anlamlandırılma çabalarına da son verilmesi gerekmektedir. Çünkü bir millet tarihinin bir döneminde liberal bir milliyetçilik örneği gösterirken başka bir dönemde ırkçı tutumlar sergileyebilir. Bu, o milletin milliyetçiliğının sadece belirli bir tarihsel dilimini niteler. Bu durumun en iyi örnekleri İkinci Dünya Savaşı Alman ve İtalyan milliyetçilikleri ve yine aynı Almanya ve İtalya'nın birleşme sürecindeki milliyetçilikleridir. Her iki devletin de İkinci Dünya Savaşı'ndaki tutumları ve milliyetçilikleri faşist ideolojinin etkisi altındayken birleşme sürecinde göstermiş oldukları milliyetçilik örneği ise aidiyet ve farkındalık duygusunun ortaya çıktığı önemli bir süreci kapsamaktadır. Ancak her iki durum da birer milliyetçilik örneğidir. Bu nedenle birini milliyetçilik olarak niteleyip ötekini başka bir şekilde incelemeye çalışmak milliyetçiliği doğru anlayamamaya neden olacaktır.

Milliyetçilik kuramları ile ilgili bir diğer yanılgı da milliyetçiliği belirli olguları ele alarak incelemedir. Örneğın kapitalizmi temel alan bir milliyetçilik açıklaması belirli bir olguya odaklanması nedeniyle çok sınırlı ve sadece belirli bazı milletlerin milliyetçiliğini açıklamada işe yarayacaktır. Ancak tüm milletlerin milliyetçiliğini kapitalizm ile açıklamak imkansızdır. Türk milliyetçiliği ya da Çin milliyetçiliğini kapitalizm ile açıklayamazsınız. Çünkü kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin olmadığı dönemlerde dahi bu milletlerin milliyetçiliği görülebilmektedir.

Bu durum da milliyetçiliğe dair yapılan son ve en önemli hata olarak milliyetçiliğe doğum tarihi verme hatasını göstermektedir. Milliyetçilik kavramının muğlaklığı milliyetçiliğin ilk olarak nerede ortaya çıktığının da yanılsamalarına neden olmaktadır. İlk milliyetçi hareketler için kimi araştırmacılar Fransız Devrimi'ni işaret ederken, kimi araştırmacılar Alman Romantik Dönemi'ni işaret etmektedir. Greenfeld ise her ikisine de katılmayıp yeryüzünün ilk millet ve milliyetçilik örneğinin İngiltere'de olduğunu iddia etmektedir. Bu karmaşıklık çözülecek gibi durmamaktadır. Bu nedenle milliyetçilik açıklamalarında genel bir tarihten ziyade ancak belirli bir milletin milliyetçiliğinin ortaya çıkışı net olarak tespit edilebilir.

Tüm bu nedenlerden ötürü milliyetçiliğe dair yapılacak kuramsal açıklamalar fenomenin anlaşılmasına katkı sağlarken, fenomeni tam olarak açıklayamama özelliğini de beraberinde göstermektedir. Milliyetçilik, bu yönüyle içerisinde birçok özelliği barındıran bir kümedir. Bu kümenin elemanlarından bazıları tam olarak çözümlenemeyecek durumdadır. Bu nedenle kapsayıcı milliyetçilik kuramlarından ziyade Alman milliyetçiliği, İngiliz milliyetçiliği, Amerikan milliyetçiliği gibi doğrudan bir milletin milliyetçiliğini inceleyen çalışmalara yönelmek daha doğru görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, A., “Milliyetçilik Kuramları”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2014, 15(1), ss. 131-150.
- Akkaya, A., (2020), “Elie Kedourie”, *Milliyetçilik*, ed. Tefik Erdem, Otorite Yayınları, Antalya.
- Alpar, G., (2020), “Clifford Geertz”, *Milliyetçilik*, ed. Tefik Erdem, Otorite Yayınları, Antalya.
- Anderson, B., (2001), “Milliyetçiliği Anlamaya Giriş”, *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*, ed. Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, İstanbul.
- Anderson, B., (2020), *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, (Yenilenmiş ve Genişletilmiş Basım), Metis Yayınları, İstanbul.
- Anthias, F.; Yuval-Davis, N., (Ed.), (1989), *Woman-Nation-State*, (1st Edition), The Macmillan Press Ltd., UK.
- Armstrong, J.A., (1995), “Towards a Theory of Nationalism: Consensus and Dissensus”, *Notions of Nationalism*, ed. Sukumar Perival, Central European University Press, Hungary.
- Armstrong, J.A., (2018), *Milliyetçilikten Önce Milletler*, çev. S. Erdem Türközü, (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arsal, S.M., (2018), *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, (5. Baskı), Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- Balibar, E., (2017a), “İrkçilik ve Milliyetçilik”, *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, ed. Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, Metis Yayınları, İstanbul.
- Balibar, E., (2017b), “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”, *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, ed. Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, Metis Yayınları, İstanbul.

Balibar, E., (2017c), “Bir Yeni Irkçılık Var Mı?”, *Irak Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, ed. Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, Metis Yayınları, İstanbul.

Berghe, P.L.V.D., (1987), *The Ethnic Phenomenon*, (Paperback Edition), Greenwood Publishing Group, USA.

Berghe, P.L.V.D., “Does Race Matter?”, *Nations and Nationalism*, 1995, 1(3), pp. 357-368.

Berghe, P.L.V.D., (2007), “Race (Racism)”, *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, John Wiley and Sons, USA.

Berghe, P.L.V.D., (2015), “Genotype and Phenotype”, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity and Nationalism*, John Wiley and Sons, USA.

Bernasconi, R., (2018), *Irak Kavramını Kim İcat Etti? Felsefî Düşüncede Irak ve Irakçılık*, çev. Zeynep Direk, İsmail Esiner, Tendü Meriç ve Nazlı Öktem, (5. Baskı), Metis Yayınları, İstanbul.

Billig, M., (2002), *Banal Milliyetçilik*, çev. Cem Şişkolar, (1. Baskı), Gelenek Yayıncılık, İstanbul.

Brass, P., (1985), “Ethnic Groups and the State”, *Ethnic Groups and the State*, Ed. Paul Brass, Barnes & Noble Books, USA.

Brass, P., (1991), *Ethnicity and Nationalism*, (1st Edition), Sage Publications, New Delhi.

Breuer, S., (2017), *Milliyetçilikler ve Faşizmler Fransa, İtalya ve Almanya Örnekler*, çev. Çiğdem Canan Dikmen, (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Breuilly, J., “Reflections on Nationalism”, *Philosophy of the Social Sciences*, 1985, 15(1), pp. 65-75.

Breuilly, J., (1993), *Nationalism and the State*, (2nd Edition), Manchester University Press, UK.

Breuilly, J., (1996), "Approaches to Nationalism", *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, Verso, UK.

Breuilly, J., (2013a), "Nationalism and National Unification in Nineteenth-Century Europe", *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*", Ed. John Breuilly, Oxford University Press, UK.

Breuilly, J., (2013b), "Introduction: Concepts, Approaches, Theories", *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*", Ed. John Breuilly, Oxford University Press, UK.

Buçukçu, ., (2020), Milliyetçilik Tarih, Teori ve Temel Meseleler, (1. Baskı), Ketebe Yayınları, İstanbul.

Calhoun, C., "Nationalism and Civil Society: Democracy, Diversity and Self-Determination", *International Sociology*, 1993a, 8(4), pp. 387-411.

Calhoun, C., "Nationalism and Ethnicity", *Annual Review of Sociology*, 1993b, (19), pp. 211-239.

Calhoun, C., "Nationalism, Political Community and the Representation of Society Or, Why Feeling at Home is not a Substitute for Public Space", *European Journal of Social Theory*, 1999, 2(2), pp. 217-231.

Calhoun, C., (2007), Milliyetçilik, ev. Bilgen Sütçüoğlu, (1. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Carr, E.H., (2019), Milliyetçilik ve Sonrası, ev. Osman Akınhay, (9. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Chatterjee, P., (2001), "Kimin Hayali Cemaati?", *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*, ed. Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, İstanbul.

Dieckhoff, A.; Jaffrelot, C., (2018), "Giriş", *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*, ed. Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot, İletişim Yayınları, İstanbul.

Dieckhoff, A., (2018), “Siyasal Milliyetçiliğe Karşı Kültürel Milliyetçilik Mi?”, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*, ed. Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot, İletişim Yayınları, İstanbul.

Enloe, C., (2003), Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset, çev. Berna Kurt ve Ece Aydın, (1. Baskı), Çitlembik Yayınları, İstanbul.

Erdem, T., (2020), “Milliyetçilik”, *Milliyetçilik*, ed. Tefik Erdem, Otorite Yayınları, Antalya.

Geertz, C., (1996), “Primordial Ties”, *Ethnicity*, ed. John Hutchinson and Anthony D. Smith, Oxford University Press, UK.

Geertz, C., (2010), Kültürlerin Yorumlanması, çev. Hakan Gür, (1. Baskı), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Geertz, C., (2015), “The Judging of Nations Some Comments on the Assessment of Regimes in the New States”, *Political Theory Without Borders*, ed. Robert E. Goodin and James S. Fishkin, John Wiley and Sons, USA.

Gellner, E., (1965), *Thought and Change*, (1st Edition), The University of Chicago Press, USA.

Gellner, E., “Ernest Gellner’s Reply “Do Nations Have Navels?”, *Nations and Nationalism*, 1996a, 2(3), pp. 366-370.

Gellner, E., (1996b), “The Coming of Nationalism and Its Interpretation: The Myths of Nation and Class”, *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, Verso, UK.

Gellner, E., (1998), Milliyetçiliğe Bakmak, çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarik, (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Gellner, E., (2018), *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan, (3. Baskı), Hil Yayınları, İstanbul.

Gökalp, Z., “Millet nedir?”, *İstanbul University Journal of Sociology*, 1997, 1(3), pp.146-154.

Greenfeld, L., “Nationalism and Modernity”, *Social Research*, Spring 1996a, 63(1), pp. 3-40.

Greenfeld, L., “The Modern Religion?”, *A Journal of Politics and Society*, 1996b, 10(2), pp. 169-191.

Greenfeld, L., “Nationalism and the Mind”, *Nations and Nationalism*, 2005, 11(3), pp. 325-241.

Greenfeld, L., (2012), “Nationalism”, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Globalization*, Ed. George Ritzer, Blackwell Publishing, USA.

Greenfeld, L., (2017), *Milliyetçilik Moderniteye Giden 5 Yol*, çev. Abdullah Yılmaz, (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.

Greenfeld, L., (2021), *Milliyetçilik Bir Kısa Tarih*, çev. Abdullah Yılmaz, (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.

Guibernau, M., (1997), *Milliyetçilikler 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, çev. Neşe Nur Domaniç, (1. Baskı), Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Guibernau, M., “Nations Without States: Political Communities in the Global Age”, *Michigan Journal of International Law*, 2004, 25(4), pp. 1251-1282.

Guibernau, M., “Nationalism versus Cosmopolitanism: A Comperative Approach”, *Journal of Catalan Intellectual History*, 2013, (5), pp. 13-34.

Hechter, M., (1975), *Internal Colonialism The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*, (1st Edition), University of California Press, USA.

Hechter, M.; Levi, M., “The Comperative Analysis of Ethnoregional Movements”, *Ethnic and Racial Studies*, 1979, 2(3), ss. 260-274.

Hobsbawm, E.J., (1999), “Ethnicity and Nationalism in Europe Today”, *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, Verso, UK.

Hobsbawm, E.J., (2000a), “Introduction: Inventing Traditions”, *The Invention of Tradition*, ed. Eric Hobsbawm and Terence Ranger, Cambridge University Press, UK.

Hobsbawm, E.J., (2000b), “Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914”, *The Invention of Tradition*, ed. Eric Hobsbawm and Terence Ranger, Cambridge University Press, UK.

Hobsbawm, E.J., (2017), *Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, (6. Baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Hroch, M., “Nationalism and National Movements: Comparing the Past and the Present of Central and Eastern Europe”, *Nations and Nationalism*, 1996a, 2(1), pp. 35-44.

Hroch, M., (1996b), “From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe”, *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, Verso, UK.

Hroch, M., (1998), “Real and Constructed: The Nature of the Nation”, *The State of the Nation Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, ed. John A. Hall, Cambridge University Press, UK.

Hroch, M., (2011), *Avrupa’da Milli Uyanış Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, çev. Ayşe Özdemir, (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Hroch, M. (2015), *European Nations Explaining Their Formation*, transl. Karolina Graham, (1st. Edition), Verso, UK.

Jaffrelot, C., (2018), “Bir Milliyetçilik Kuramı İçin”, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*, ed. Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kedourie, E., “Revolutionary Nationalism in Asia and Africa”, *Government and Opposition*, 1968, 3(4), pp. 453-464.

Kedourie, E., (2017), Avrupa’da Milliyetçilik, çev. Haluk Timurtaş, (1. Baskı), Köprü Kitapları, İstanbul.

Kösoğlu, N., (2018), Milli Kültür ve Kimlik, (3. Baskı), Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.

Kösoğlu, N., (2020), Küreselleşme ve Milli Hayat, (3. Baskı), Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.

Llobera, J., “The Idea of Volksgeist in the Formation of Catalan Nationalist Ideology”, *Ethnic and Racial Studies*, 1983, 6(3), pp. 332-350.

Llobera, J., “State and Nation in Medieval France”, *Journal of Historical Sociology*, 1994, 7(3), pp. 343-362.

Llobera, J., (2007), Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa’da Milliyetçiliğin Gelişimi, çev. Emek Akman ve Ebru Akman, (1. Baskı), Phoenix Yayınevi, Ankara.

Marx, K; Engels, F., (2019), Komünist Manifesto, çev. Celal Üster ve Nur Deriş, (35. Baskı), Can Yayınları, İstanbul.

Nairn, T., (1981), The Break-Up of Britain Crisis and Neo-Nationalism, (2nd Edition), Verso, UK.

Nairn, T., (2001), “Enternasyonalizm ve Yeniden Doğuş”, *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*, ed. Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, İstanbul.

Nairn, T., (2015), Milliyetçiliğin Yüzleri Janus’a Yeni Bir Bakış, çev. Seda Kırdar ve Mehmet Ratip, (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Osmanbaşoğlu, G.K., (2020), “Pierre L. van den Berghe”, *Milliyetçilik*, ed. Tefik Erdem, Otorite Yayınları, Antalya.

Poyraz, T., (2020), “Etnisite”, *Milliyetçilik*, ed. Tefik Erdem, Otorite Yayınları, Antalya.

Renan, E., (2021), *Ulus Nedir?*, çev. Gökçe Yavaş, (3. Baskı), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.

Saygılı, R., (2020), “Millet”, *Milliyetçilik*, ed. Tefvik Erdem, Otorite Yayınları, Antalya.

Sevim, A., (2008), *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, (1. Baskı), Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Shils, E., “Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory”, *The British Journal of Sociology*, 1957, 8(2), pp. 130-145.

Sıdal, S., (2020a), “Eric John Ernest Hobsbawm”, *Milliyetçilik*, ed. Tefvik Erdem, Otorite Yayınları, Antalya.

Sıdal, S., (2020b), “Benedict Richard O’Gorman Anderson”, *Milliyetçilik*, ed. Tefvik Erdem, Otorite Yayınları, Antalya.

Sıdal, S., (2020c), “Ernest Andre Gellner”, *Milliyetçilik*, ed. Tefvik Erdem, Otorite Yayınları, Antalya.

Sirman, N., (2009), “Kadınların Milliyeti”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul.

Smith, A.D., “Nationalism and Classical Social Theory”, *The British Journal of Sociology*, 1983, 34(1), pp. 19-38.

Smith, A.D., “The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed?”, *Millennium: Journal of International Studies*, 1991, 20(3), pp. 353-368.

Smith, A.D., “Ethnic Nationalism and the Plight of Minorities”, *Journal of Refugee Studies*, 1994, 7(2/3), pp. 186-198.

Smith, A.D., (1998), *Nationalism and Modernism A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*, (1st Edition), Routledge, UK.

Smith, A.D., “The Sacred Dimension of Nationalism”, *Millennium: Journal of International Studies*, 2000, 29(3), pp. 791-814.

Smith, A.D., (2001), “Milliyetçilik ve Tarihçiler”, *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*, ed. Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, İstanbul.

Smith, A.D., (2002a), *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, (1. Baskı), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Smith, A.D., (2002b), *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, çev. Derya Kömürcü, (1. Baskı), Everest Yayınları, İstanbul.

Smith, A.D., (2013), *Milliyetçilik Kuram İdeoloji Tarih*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, (1. Baskı), Atıf Yayınları, Ankara.

Smith, A.D., (2017a), *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*, çev. Bilge Firuze Çallı, (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.

Smith, A.D., (2017b), *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, (9. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Smith, A.D., (2018), *Seçilmiş Halklar*, çev. Ayhan Küçük, (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.

Spencer, P.; Wollman, H., “Nationalism and Democracy in the Transition from Communism in Eastern Europe”, *Contemporary Politics*, 1997, 3(2), pp. 171-188.

Spencer, P.; Wollman, H., (2020), *Milliyetçilik*, çev., Kübra Kelebekoğlu, (1. Baskı), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

Şanlı, A., (2020), “Tom Nairn”, *Milliyetçilik*, ed. Tefik Erdem, Otorite Yayınları, Antalya.

Walby, S., “Is Citizenship Gendered?”, *Sociology*, 1994, 28(2), pp. 379-395.

Walby, S., (1999), “Woman and Nation”, *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, Verso, UK.

Yuval-Davis, N., (2010), *Cinsiyet ve Millet*, çev. Ayşin Bektaş, (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

